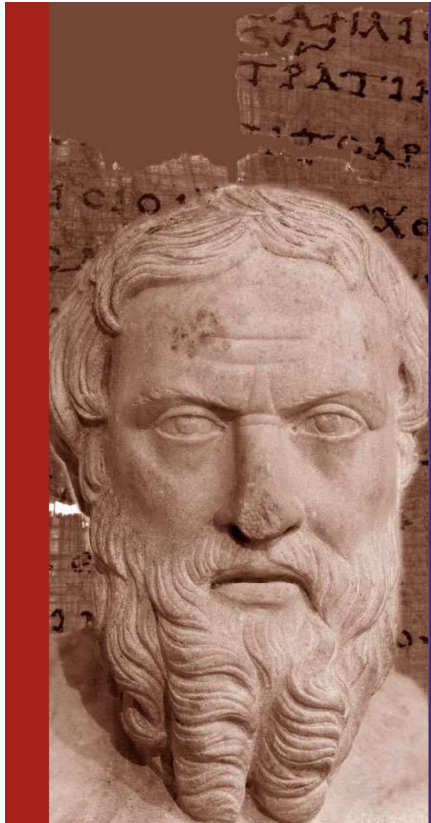

Synopsis

HERODOTUS

EEN HOORCOLLEGE
OVER ZIJN LEVEN EN
ZIJN WERK *HISTORIËN*

door Hein van Dolen

HEIN VAN DOLEN

Drs. Hein van Dolen is classicus, Byzantinoloog, vertaler en publicist en reisleader. Hij vertaalde onder meer blijspelen van Aristophanes, het volledige werk van Herodotus en een groot aantal filosofische en retorische teksten. Hij gaf vele colleges voor HOVO en begeleidde ook – mede voor HOVO – studiereizen naar o.a. Turkije en Griekenland. In 2013 won hij de OIKOS publieksprijs, bedoeld voor een persoon, al dan niet uit de academie, die ofwel in het afgelopen jaar ofwel met zijn of haar gehele oeuvre een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de promotie van de klassieken onder een breed publiek.

Hij heeft een groot aantal publicaties op zijn naam staan, waaronder veel geprezen vertalingen, maar ook publiceerde hij boeken over Griekse mythologie voor kinderen, zoals *Op naar de Olympos!*

HOVO VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM

Dit hoorcollege is tot stand gekomen in samenwerking met HOVO Amsterdam. Sinds 1990 biedt de Vrije Universiteit - onder de noemer HOVO Amsterdam – colleges en cursussen op universitair niveau voor iedereen vanaf vijftig jaar op het gebied van de geesteswetenschappen, de sociale wetenschappen en de natuurwetenschappen.

Kijk voor meer informatie en het actuele aanbod op www.hovo.vu.nl

INHOUD

Belangrijke jaartallen	4
Kort overzicht bij wijze van inleiding	5
Lydië	5
Medië en Perzië	7
Egypte	8
Hoofdzaken uit Herodotos' leven en werk	10
Leven	10
Werk	10
Zeer korte inhoud van de Historiën	11
Methode	12
Taal	12
Kritiek	13
Teksten van Herodotos over zijn eigen werk en methode	15
Aanhef	15
Stelregel	15
Speurzin	15
Nieuwsgierigheid	15
Kritiek op anderen	16
Eigen geluid	16
Chauvinisme	16
Bewondering voor anderen	16
Respect	16
Bijzondere mededelingen	17
Vaart om Afrika I	17
Goudmieren	17
Vliegende slangen	18
Ontdekkingsreizen	19
Door Herodotos genoemde ontdekkingsreizigers en ontdekkingen	20
Twee andere ontdekkingsreizigers uit de Griekse oudheid	23
Extra (Marco Polo)	24
Over de vaart rond Afrika II (Historiën IV, 42)	25
Fantasievolkeren, ideale gemeenschappen en Utopieën	26
Utopieën	28
Parodieën	29
De Perzen	34
Perzische gewoonten	34

Kyros	36
De dood van Kyros	37
De vermanende vinger van Kyros	38
Kambyses	38
Dareios	39
Xerxes	40
Egypte	41
Pluk de dag! Een Egyptische levensles	42
Egyptische geschiedenis	43
Zwarte farao's	43
Amasis	44
Een voorbeeld van de accuratesse van Herodotos	45
Skythen	46
Koning Dareios en de Skythen	47
Politiecorps	48
Extra	
Amazonen	50
Amazonen in de mythologie	50
Solon	52
Solon op reis	52
Terugkeer	53
Kroisos	54
Zo rijk als Kroisos	54
Het bezoek van Solon	54
De verovering van de stad Sardes	55
Aanbevolen literatuur	56

HERODOTOS – GESCHIEDENIS VAN DE VREEMDE VOLKEREN

Belangrijke jaartallen

- 632 Stichting van Kyrene in Libië
- tot 612 Het Assyrische rijk, daarna het Medische en het Babylonische rijk
- 570 opstand van Amasis tegen farao Apriës
- 560 Kroisos wordt koning van Lydië
- 558 Kyros wordt koning van Perzië
- 550 Kyros overwint de Meden of Mediërs
- 547-546 Kyros neemt Sardes, hoofdstad van Lydië, in en verovert Klein-Azië
- 539 Kyros neemt Babylon in
- 530 Kyros sneuvelt en wordt opgevolgd door zijn zoon Kambyzes
- 525-524 Kambyzes verovert Egypte
- 522 Dood van Kambyzes; opstand van de magiërs; Dareios aan de macht
- 521 Dareios neemt het opstandige Babylon in
- 514 Dareios' veldtocht tegen de Skythen
- 499-493 Ionische opstand
- 494 Inname van Milete
- 490 Eerste Perzische strafexpeditie tegen Griekenland; slag bij Marathon
- 486 Dood van Dareios; troonsbestijging van zijn zoon Xerxes
- 480-479 Tweede Perzische strafexpeditie tegen Griekenland

Kort overzicht, bij wijze van inleiding

LYDIË

Herodotos begin zijn relaas met de Lydische koning Kroisos, *de eerste niet-Griek die rechtstreeks met de Grieken in aanraking kwam door hen te onderwerpen of een verbintenis met ze aan te gaan.* (I, 6)

Herodotos kende de geschiedenis en het land goed. Zijn geboorteplaats Halikarnassos was niet ver vandaar gelegen en de Grieken hadden altijd al belangstelling gehad voor het Lydische volk. In het tweede millenium v. Chr. waren de Lydiërs uit het noorden gekomen en hadden een nieuw vaderland gevonden in het westen van Klein-Azië. Over hun vroegste geschiedenis zijn we niet ingelicht. Er is een bizar verhaal over een van de eerste Lydische koningen die zo'n onverzadigbare eetlust had dat hij op een nacht per ongeluk zijn eigen vrouw verslond, maar dat is een Grieks verzinsel. Pas in de achtste eeuw v. Chr. komen de Lydiërs in beeld. Tot die tijd hadden de Frygische koningen het land overheerst. Herodotos vertelt dat koning Kandaules, de laatste van de Frygische dynastie, in 680 v. Chr. vermoord werd door zijn vertrouweling Gyges, het hoofd van de lijfwacht. Gyges trouwde met de koningin en kreeg van de Griekse dichter Archilochos de naam 'gouden Gyges' vanwege zijn rijkdom. Hij breidde de macht van Lydië uit tot aan de Bosporos en veroverde het gebied bij Troje. Hij koesterde plannen om de havens aan de Egeïsche zee in te nemen, maar sneuvelde rond het jaar 652 v. Chr. in de strijd met de barbaarse Kimmeriërs, die door strooptochten van Skythische stammen vanuit de Krim via de Kaukasus naar het zuiden waren gedreven, op zoek naar nieuw land.

De opvolgers van Gyges zetten zijn politiek voort en pas de laatste koning, Kroisos, slaagde erin een uitweg naar zee te maken. Hij heeft maar kort van zijn succes kunnen profiteren, want niet lang na de verovering werd hij door de Perzische koning Kyros verslagen.

Kroisos was aan de macht gekomen toen hij 35 jaar oud was, in 560 v. Chr. Hij begon direct met de inname van de Griekse steden, eerst Efese en later de rest. De Grieken in Klein-Azië waren gedwongen schatting te betalen, evenals andere volkeren ten westen van de rivier de Halys, behalve de Kilikiërs en de Lykiërs. Daarna had hij het voornemen om de Griekse eilanden aan zijn rijk toe te voegen. Hij had oorlogsschepen laten bouwen om daarmee de eilandbewoners te bestoken: *het materiaal lag al klaar en de timmerlui konden beginnen toen er iets tussenkwam waardoor hij de hele onderneming afgelastte.* Zijn plan was hem namelijk uit het hoofd gepraat door een verstandige Griek die hem duidelijk maakte dat de Grieken met de zee zo vertrouwd waren als de vissen en dat ze niets liever zouden doen dan de onervaren Lydiërs op zee te verslaan *om wraak te nemen voor hun stamverwanten die van hun vrijheid waren beroofd.* (I, 27)

Tijdens de regering van Kroisos was het Lydische rijk op het toppunt van zijn bloei. Wijsgeren en speciaal leraren bezochten de hoofdstad en de verhouding met de onderworpen Griekse steden was ondanks het opgelegde tribuut vriendschappelijk. De Aziatische Grieken mochten ongehinderd handel drijven en Lydië beschouwde zich, volgens Herodotos, als beschermster van de Griekse nederzettingen. Ook andere Griekse steden, aan de overkant van de Egeïsche zee, hadden steun aan Kroisos beloofd als dat nodig mocht zijn. Maar, zoals gezegd, werd Kroisos verslagen en hij bleek niet in staat de Ionische staten tegen de Perzen te beschermen. Daardoor werd hij de voornaamste oorzaak van het grote conflict tussen oost en west.

Aan de Lydiërs waren de Grieken veel dank verschuldigd. In de eerste plaats door de uitvinding van het muntstelsel. Tot aan de IJzertijd dreef men slechts ruilhandel en koning Gyges zou de eerste zijn geweest die munten liet slaan. De belangrijke Griekse kuststeden

Milete en Efese namen direct deze uitvinding over en gaven munten uit van *elektron*, een legering van goud en zilver. Spoedig volgden de eilanden, vooral Chios en Samos, met een eigen zilveren munt. Kroisos liet munten van twee soorten metaal slaan, de *staters* die een standaardgewicht hadden. Op het Griekse vasteland zou het nog geruime tijd duren voordat overgegaan werd op het muntstelsel. Daar bleven lange tijd de ijzeren staven, *oboloi*, als ruilobject in gebruik. Na de invoering van de munten werd het oude woord behouden: *obool*, de kleinste munteenheid. Ook *drachme* herinnert aan de spiesen: een ‘handvol’ (spiesen namelijk).

De kleinhandel zou eveneens uit Lydië afkomstig zijn. Daarnaast waren de Lydiërs de uitvinders van nuttige spellen als het dobbelen, balspelen en het bikkelspel. Minder waardering konden de Grieken opbrengen voor de Lydische gewoonte om de dochters van de werkende stand vóór hun huwelijk als prostituee hun geld te laten verdienen om daarmee hun eigen bruidsschat bij elkaar te brengen. In de ogen van de Grieken waren de Lydische luxe en rijkdom ongekend. Door de dichters wordt er geregeld naar verwezen. De dichteres Sapfo: *Ik heb een mooi meisje, mijn allerliefste Kleïs. Jij bent meer waard dan heel Lydië*. En Anakreon: *Ik geef niet om de schatten van het koningshuis in Sardes, geen goud kan mij verleiden, ik verafschuw tirannen*. De Grieken namen ook hun muziek over: de Lydische *modus* of toonaard werd populair, al veroordeelden strenge wijsgeren als Plato die als slap en onmannelijk.

Tot het jaar 1873 was niets bekend over de Lydische taal, maar daarna zijn talrijke inscripties aan het licht gekomen. Of er ook een Lydische literatuur heeft bestaan, is niet duidelijk, al zijn sommige inscripties in versvorm gesteld. Archieven zijn er niet gevonden, maar de Lydiërs worden wel genoemd in buitenlandse bronnen. Het alfabet bestaat uit 27 letters waarvan meer dan de helft te herkennen is uit het Grieks. Toevallig bestaan er enkele bilingue opschriften, in twee talen, het Grieks en het Lydisch, waardoor het begrip vergemakkelijkt wordt. Hieruit blijkt dat het Lydisch een Indo-europese taal is geweest. Maar behalve de letters heeft het weinig overeenkomst met het Grieks. Er zijn veel ‘klinkende’ consonanten zoals *vqb*, *nsrs*, *klm*, en nasale klinkers.

Overzicht van de Lydische koningen

Gyges (eigenlijke naam Guggu) 680-652.

Ardys 652-629?

Sadyattes 629-617?

Alyattes (eigenlijke naam Walweiates) 617-560

Kroisos 560-547

Aan Plato danken we het verhaal over de ring van Gyges, een andere versie van de troonbestijging. *Het verhaal wil dat hij als herder in dienst was van de toenmalige heerser van Lydië. Door zware slagregens en een aardbeving spleet de grond open en er ontstond een kloof op de plaats waar hij met zijn kudde liep. Hij vond het zo 'n wonderbaarlijk schouwspel dat hij afdaalde. Hij kreeg toen, vervolgt het sprookje, nog meer wonderlijke dingen te zien, zoals een hol bronzen paard met raampjes erin. Hij boog zich daardoor naar binnen en zag toen een lijk, kennelijk te groot om van een mens te zijn. Het lijk had niets aan, maar er zat een gouden ring rond een vinger. Hij trok die eraf en ging weg. Toen de herders de gebruikelijke bijeenkomst hielden om aan de koning het maandelijks rapport over de kudden uit te brengen, verscheen ook hij, mét de ring. Terwijl hij tussen de anderen zat, draaide hij toevallig de kas van de ring naar zich toe, naar de binnenkant van zijn hand. Onmiddellijk werd hij onzichtbaar voor de aanwezigen en ze praatten over hem alsof hij weg was. Verbaasd voelde hij nog eens aan de ring, hij draaide de kas naar buiten en meteen werd hij*

zichtbaar. Toen hij dit merkte, probeerde hij uit of het inderdaad aan de ring lag. Het klopte: draaide hij de kas naar binnen, dan werd hij onzichtbaar, en andersom. Zodra hij dit in de gaten had, zorgde hij ervoor dat hij een van de boodschappers was die naar de koning zouden gaan. Eenmaal daar verleidde hij de vrouw van de koning. Samen met haar beraamde hij een aanslag op hem, hij doodde hem en greep de macht. (Plato De staat 359 E-360A, vertaling Hans Warren en Mario Molegraaf)

MEDIË EN PERZIË

Meden

Aan het einde van het tweede millennium hadden de Assyriërs hun gezag uitgebreid over heel Centraal-Azië en dat hebben ze gehandhaafd tot het jaar 700, toen een zekere Deïokes, de latere koning van de Meden, een Iraans volk dat nauw verwant was aan de Perzen, met succes een opstand tegen hen leidde. Dankzij het talent en de handige aanpak van Deïkos kwam er eenheid onder de stammen en hij werd in een vergadering tot eerste koning gekozen. Eenmaal op de troon, ontpopte hij zich als absolute vorst en mat zich een persoonlijke lijfwacht aan. Door hem werd de hoofdstad Ekbatana gebouwd. Zijn zoon Fraortes breidde de macht nog uit door Perzië te veroveren waardoor het rijk zich uitstreckte van de Kaspische Zee tot de Perzische Golf. Tijdens een veldtocht tegen de Assyriërs is hij gesneuveld. Daarna begon het Assyrische rijk uiteen te vallen: Egypte had zich al losgemaakt en Babylon eveneens. Samen met de Babyloonse koning Nabopolassar versloeg Kyaxares in 612 v. Chr. het Assyrische leger. De hoofdstad Ninive werd door hen ingenomen en zij verdeelden het rijk onder elkaar. Assyrië en het westelijk deel van Klein-Azië kwamen onder Medisch gezag. Kyaxares leverde nog strijd tegen Lydië, maar de slag bleef onbeslist vanwege een zonsverduistering op 28 mei 585. Zijn zoon Astyages zou de laatste Medische koning worden.

Overzicht van de Medische koningen:

Deïokes (in het Akkadisch Daiaukku) 726-673
Fraortes (in het Oud-Perzisch Fravartiš) 672-642
Kyaxares (in het Oud-Perzisch Uvakhštra) 641-591
Astyages (in het Medisch Arštivaiga) 590-555

Perzen

De kleinzoon van Astyages, Kyros, nam de macht over. Hij zou de eretitel 'de Grote' krijgen en gold als de stichter van het Perzische rijk. We lezen over zijn veroveringen van Lydië en het opstandige Babylon, maar van zijn latere regeringsjaren is weinig bekend, behalve dat hij gedood zou zijn door de Massageten.

Zijn zoon Kambyzes was als kroonprins al acht jaar lang 'Prins van Babylon'. Hij heeft de politiek van zijn vader voortgezet en in het voorjaar van 525 Egypte onderworpen. Tot aan het jaar 404 zou Egypte deel uitmaken van het Perzische rijk. Daarnaast heeft hij expedities op touw gezet, eerst dieper Afrika in (ging niet door omdat Carthago geen vloot beschikbaar stelde), naar het binnenland van Libië (mislukte door een zandstorm) en tegen de Ethiopiërs (mislukte door voedselgebrek). Kambyzes heeft een slechte pers gekregen: hij zou wreed, dronkzuchtig, en aan het einde van zijn leven krankzinnig zijn geweest. In deze periode valt ook de opstand van de magiër Gaumata die zich uitgaf voor een vermoorde broer van Kambyzes, Smerdis. De dood van Kambyzes is omgeven door mysteries.

Gaumata is zeven maanden aan de macht geweest. Hij had zich populair gemaakt door een vredespolitiek en het kwijtschelden van dienst- en belastingplicht gedurende drie jaren. Zijn dood werd algemeen betreurd. Door een samenzwering van zeven edelen is hij op 29 september 522 uit de weg geruimd. Een van de zeven, Dareios, werd na de staatsgreep de nieuwe koning. In het begin van zijn regering moest hij kampen met opstanden in alle hoeken van het rijk. Gedurende de jaren 522-521 heeft hij niet minder dan negentien veldslagen geleverd en negen koningen gedood of gevangengenomen. Nadat er eindelijk rust was gekomen, wijdde hij zich aan de organisatie van het immense imperium dat zich uitstreckte van de grenzen van India tot bijna aan de Egeïsche Zee en van de Zwarte Zee tot de Perzische Golf. Hij heeft het Perzische muntstelsel ingevoerd, de met zijn beeldenaar geslagen gouden *dareikos*, en het rijk verdeeld in 20 belastingdistricten, met ieder een eigen gouverneur of *satraap*. Ook is aan hem het voortreffelijke wegensstelsel te danken en de beroemde 2400 kilometer lange postweg of de Koninklijke Weg van de hoofdstad Sousa naar Sardes in Lydië waar nog altijd een restant is te zien. Vervolgens richtte hij zijn aandacht op het westen, Europa, en stak in 513 via een brug de Bosporos over om via Thracië naar Zuid-Rusland door te stoten. Het doel was om de Skythen te veroveren, maar die expeditie is mislukt. In 499 krijgt hij te maken met een opstand van de Griekse steden in Klein-Azië, de zogenoemde Ionische opstand. Deze steden hadden hulp van het vasteland gekregen, met name van Athene, dat 20 schepen had gestuurd. Pas na zes jaar keert de rust weer, en daarop besloot Dareios een vergeldingsactie tegen Griekenland te ondernemen. Dit wordt de eerste Perzische strafexpeditie van 490 v. Chr. Een herhaling zat er niet meer in: in 486 komt Egypte in opstand en vlak daarna sterft Dareios.

Zijn zoon Xerxes volgt hem op. Hij is dan ongeveer 32 jaar oud. Ook hij had als ‘Prins van Babylon’ gedurende vijftien jaar ervaring opgedaan. Nadat hij eerst Egypte tot gehoorzaamheid had gedwongen, bereidde hij zich vier jaar lang voor op een veldtocht tegen Griekenland. Hij liet een kanaal graven door de landtong van Athos – een karwei dat drie jaar in beslag nam -, aan de kusten van Thracië en Macedonië voedseldepots aanleggen, en bruggen over de Hellespont bouwen. In september 480 leed de vloot een nederlaag tegen de Griekse alliantie bij het eiland Salamis en het jaar erop brachten de Grieken onder leiding van de Spartaan Pausanias het Perzische landleger een beslissende nederlaag toe. Xerxes bleef nog veertien jaar aan de macht, maar in 465 werd hij het slachtoffer van een paleisrevolutie.

Overzicht van de Perzische koningen:

Kyros de Grote (Kuruš) 599-530
Kambyzes (Kambuiya) 530-522
Smerdis de Magiër (Birdiya) 522
Dareios (Darayavauš) 522-486
Xerxes (Hšayarša) 486-465
Artaxerxes ‘met de grote hand’ 465-424

EGYPTE

Herodotos geeft een schets van de Egyptische geschiedenis, vanaf de volgens hem eerste farao Menes. Deze koning werd volgens de priesters, die de zegsliden van de historicus waren, opgevolgd door een reeks van 130 koningen, één per generatie – in totaal een periode van 10.000 jaar, van wie niemand enige prestaties van belang heeft geleverd. Pas door farao Sesostriis (omstreeks 1950 v. Chr.) worden grote overwinningen behaald. Zijn veroveringen strekten zich uit tot Thracië en Skythië, en hij heeft een ontdekkingsstocht over zee langs de kust van de Indische Oceaan gemaakt. Na hem komen farao’s als Feron met zijn mysterieuze

blindheid, Proteus die Helena heeft vastgehouden (zij zou nooit in Troje zijn geweest), de despotische Cheops, zijn zoon Chefren, Mykerinos, een zachtvaardige en milde vorst, tot aan Sethos en het verhaal hoe de Assyriërs als wolven tekeergingen, maar werden verslagen door een leger van muizen die de pezen van hun bogen opvratte terwijl ze sliepen.

Wanneer Herodotos met zijn overzicht in de zevende eeuw is beland, maakt hij zich los van de verhalen van de priesters en baseert zich op andere bronnen, waarschijnlijk zijn voorganger Hekataios. Op dat moment is Psammetichos I aan de macht, die zijn rivalen wist te verdringen met zijn 'bronzen mannen van over zee'. Dit waren Ionische en Karische avonturiers in bronzen wapenrusting die door het noodweer gestrand waren op de Egyptische kust. Rond 560 v. Chr. werd een Griekse factorij aan de mond van de Nijl gevestigd, Naukratis. Toen werd het land bestuurd door farao Amasis, die de Grieken welgezind was en de adel schokte met zijn eigenaardigheden. Hij zou 44 jaar aan de macht blijven. Na zijn dood in 526 v. Chr. kwam Psammenitos, die al na één jaar door Kambyzes werd verslagen.

Belangrijker dan de min of meer verzonden verhalen en anekdotes over de farao's zijn Herodotos' ooggetuigenverslagen over de bouwwerken van de Egyptenaren, hun technische kunnen, het kanaal dat van de Nijl naar de Arabische Golf liep, de vaart om Afrika en alle zeden en gewoonten.

Overzicht van de farao's die door Herodotos worden genoemd:

Cheops (Chufu) 2551-2528
Chefren (Chafre) 2520-2494
Mykerinos (Menkaure) 2490-2471
Nitokris (Neithikrti) circa 2185
Moiris (Nimaatre Amenemhat III) 1844-1797
Asychis (Hedjcheperre Setepenre Sheshonq) 945-924
Sabakoos (Neferkare Shabaka) 716-702
Nekoos (Mencheperre Necho I) 672-664
Psammetichos (Wahibre Psamtik I) 664-610
Neko (Wehemibre Necho II) 610-595
Psammis (Neferibre Psamtik II) 595-589
Apriës (Ha'a'ibre Wahibre) 589-570
Amasis (Chnemibre Ahmose-si-Neith) 570-526
Psammenitos (Anchkaenre Psamtik III) 526-525

N.B. Anysis, Feroos, Min, Proteus, Rampsinitos, Sesostris en Sethoos, allen door Herodotos genoemd, kunnen niet met historische figuren worden geïdentificeerd.

HOOFDZAKEN UIT HERODOTOS' LEVEN EN WERK

Leven

Er is geen levensbeschrijving in de oudheid gemaakt. Pas de Alexandrijnen (na 300 v. Chr.) begonnen biografische gegevens te verzamelen.

Herodotos is rond 480 v. Chr. geboren in Halikarnassos (Bodrum), hij vermeldt dat zelf in de eerste regel van zijn werk. Zijn oom was waarzegger en episch dichter. In die tijd werd in Halikarnassos, oorspronkelijk een Dorische kolonie, het Ionisch gesproken. Mogelijk is Herodotos op jonge leeftijd een of zelfs meer keren verbannen of gevlucht voor de plaatselijke tiran, een Perzische satraap, en toen op Samos terechtgekomen. Dit eiland kreeg ruime aandacht van hem. In *Historiën* is de geest van vrijheid onmiskenbaar en dat werd door hem gezien als het antwoord op de tirannie.

Later heeft hij zich in Athene gevestigd waar hij bevriend raakte met Perikles en Sofokles die een lofdicht op hem heeft gemaakt. Al vroeg (circa 445 v. Chr.) moet hij met reizen zijn begonnen: Fenicië, Griekse eilanden, Klein-Azië, Zuid-Rusland (Skythië), Zwarte Zeegebied, Egypte tot Olifantenstad (wellicht zelfs twee keer), Zuid-Italië, Syrië, Palestina en waarschijnlijk – maar dat wordt wel betwijfeld – Babylon. Hoe hij de reizen heeft gemaakt, is een open vraag. Het ligt voor de hand dat hij dit als handelaar heeft gedaan (vergelijkbaar met de Atheense wetgever Solon), en dan met textielproducten. Op verschillende plaatsen in zijn werk gaat hij hier gedetailleerd op in: *De Kolchiërs hebben dezelfde techniek om linnen te weven en die komt nergens anders zo voor. [...] Het linnen dat in Kolchis wordt gemaakt, is in Griekenland bekend als Sardisch weefsel; wat uit Egypte komt, heet gewoon Egyptisch.* (II, 105) *Mannen (in Egypte) zitten braaf thuis te weven, terwijl de vrouwen op de markt inkopen doen en winkels drijven. Bij het weven wordt met de spoel de inslag gewoonlijk opwaarts gestoken, maar in Egypte is het net andersom.* (II, 35). *Nu moet je weten dat daar in het land (in Skythië) hennep groeit die sterk op vlas lijkt, zij het dat de hennepvezel een stuk dikker en grover is. De plant komt in het wild voor, maar wordt ook wel gekweekt. In Thracië wordt die gebruikt om stof voor kleren te maken die er precies zo uit ziet als linnen. Zelfs een kenner zou nauwelijks het verschil kunnen zien, en als je niet beter weet, zou je denken dat hennepgaren hetzelfde is als vlasgaren.* (IV, 74)

Hij is na 430 v. Chr. gestorven, in Athene of in de Zuiditalische stad Thurii, een Panhelleense kolonie. Aan de stichting daarvan zou Herodotos hebben deelgenomen, volgens sommige berichten uit wrok omdat hij in Athene niet het burgerrecht had gekregen. Anderen veronderstellen dat hij kritiek had op de imperialistische koers die Athene was gaan varen na de overwinningen op de Perzen. Zijn graf werd in Thurii getoond, maar ook in Athene en zelfs in Pella, in Macedonië. In zijn geboorteplaats werd een standbeeld van hem opgericht met het trotse opschrift 'de proza-Homeros'. In latere tijden circuleerde een grafschrift op de schrijver: *Dit stof bedekt de gestorven Lyxas' zoon Herodotos, de 'koning' van de oude Ionische geschiedenis, afkomstig uit het vaderland van de Doriërs. Hun onverdraaglijke smaad ontvluchtte hij en nu rust hij in het Thurische vaderland.*

Uit de legenden over hem: hij zou tijdens de Olympische Spelen zijn opgetreden en in Athene voordrachten hebben gehouden waardoor hij vorstelijk werd beloond met tien talenten zilver (= 60.000 drachmen of 60.000 keer het dagloon van een geschoolde arbeider). Bij een van die voordrachten zou zijn opvolger Thucydides in tranen zijn uitgebarsten.

Werk

Historiën moet geschreven zijn tussen 430 en 413, waarschijnlijk tijdens zijn verblijf in Athene. Ongetwijfeld waren delen ervan al eerder in Athene bekend. De aanhef is zeer

zelfbewust en begint met zijn naam. Dit is voor de eerste maal in de geschiedenis en latere geschiedschrijvers hebben hem dat nagedaan. Zijn voorganger Hekataios was evenmin bescheiden: *Ik schrijf dit op zoals ik denk dat het waar is, want de geschriften van de Grieken zijn talrijk en belachelijk. Dat vind ik zo en het is ook zo.*

De titel *Historiai* betekent niet ‘geschiedenissen’, maar ‘onderzoeken’ of ‘verslag van mijn onderzoek’. Het is dan ook geen geschiedwerk in de enge zin van het woord, maar net zo goed een boek met etnografische, kosmografische en geografische uitweidingen.

De indeling in negen boeken is van de Alexandrijnse geleerden. Later zijn ze naar de negen Muzen vernoemd. Herodotos heeft zijn werk dus nooit in negenen verdeeld, maar misschien wel in zogenoemde lezingen of *logoi*, waarvan er 28 zijn geteld. Elke *logos* heeft de duur van een declamatie.

Herodotos is waarschijnlijk begonnen als geograaf, maar hij kwam al schrijvende tot het besluit om er een groots geschiedboek van te maken met als thema het conflict tussen oost en west. In dit opzicht is hij een pionier geweest. De strijd tussen oost (Azië of liever gezegd Perzië) en west (Europa, Griekenland) zette hij zo op dat hij een beschrijving kon geven van alle landen en streken waarmee de hoofdfiguren in contact kwamen. De uitweidingen worden *digressies* of *excursen* genoemd. Hij komt wel telkens op het thema terug (*ringcompositie*). Deze excursen nemen in aantal af naarmate het boek vordert.

Het boek is duidelijk niet af. Er worden beloften in gedaan die niet waargemaakt worden en er zijn enkele lacunes.

Hoe zit volgens Herodotos de geschiedenis van de mensheid in elkaar? Het is een reeks van conflicten: elke actie roept een reactie op, goed wordt met goed, kwaad met kwaad vergolden. Het gaat erom wie er begonnen is. De goden komen tussenbeide wanneer het de mens te goed gaat (*phthonos* of naijver) of wanneer de mens zelfgenoegzaam of overmoedig is geworden, waardoor hij zijn grenzen te buiten gaat. Hoogmoed komt steeds voor de val en de straf kan generaties later komen. Een dergelijke goddelijke bestiering en vergelding (*nemesis*) treffen we bij latere antieke historici niet aan. Voor de mensen is er beurtelings voor- en tegenspoed.

Zijn doel is alles vastleggen voor het nageslacht, niet alleen de verrichtingen van de Grieken maar ook van de niet-Griekse volkeren. Zijn bronnen zijn eigen waarneming, verhalen van tolken, eigen fantasie en enkele schriftelijke bronnen, orakels.

Zeer korte inhoud van de Historiën:

Na de aanhef wordt **boek I** begonnen met de onderwerping van de Grieken in Klein-Azië door Kroisos, koning van Lydië, die op zijn beurt wordt verslagen door de Perzische koning Kyros. Daarna komt het verhaal over de jeugd van Kyros, zijn opkomst en de inname van Babylon. Hierna koppelt Herodotos een schets van de inheemse zeden. Kyros wordt opgevolgd door Kambyzes de veroveraar van Egypte. **Boek II** gaat over het land, de zeden en de geschiedenis van Egypte. In **boek III** komt de veldtocht van Kambyzes aan de orde, gevolgd door zijn dood. Dan wordt de staatsgreep in Perzië besproken, die tot de troonsbestijging van Dareios zal leiden. **Boek IV** opent met verhalen over de leefwijze van de Skythen en behandelt hun oorlog met Dareios. Tegelijk met die expeditie vindt een veldtocht naar Libië plaats en dat grijpt Herodotos aan om over dat gebied uit te weiden. Het begin van **boek V** behelst de veldtocht tegen Thrakië waarbij ook de zeden en gewoonten van deze streek ter sprake komen. In de nasleep van de Thrakische campagne komen de Griekse steden in Klein-Azië in opstand. Zij roepen de hulp in van het moederland en dat is voor Herodotos de aanleiding om te beschrijven hoe de situatie daar op dat moment is. Athene komt te hulp en aan het einde van boek V wordt het tegenoffensief van de Perzen beschreven. Het einde van de opstand staat in **boek VI** dat besluit met de wijze waarop de Perzische wraakexpeditie op

een mislukking uitloopt (slag bij Marathon). **Boek VII**: troonsbestijging door Xerxes, die ruim vier jaar lang doende is met de voorbereiding van de veldtocht tegen Griekenland. Aan het slot worden de eerste gevechten beschreven, culminerend in de Slag bij Thermopylai, de vergeefse poging van de Grieken om de Perzische invasie een halt toe te roepen. In **boek VIII** beschrijft Herodotos de zeeslag bij Artemision waarbij de Grieken zich opnieuw moeten terugtrekken. Het hoogtepunt van dit boek is de zeeslag bij Salamis waarin de Grieken de Perzische vloot verslaan. Xerxes slaat op de vlucht. In het laatste **boek (IX)** komen de overwinning te land door de Grieken, hun tweede zege op zee, bij Mykale, en de uiteindelijke bevrijding van de Grieken in Klein-Azië aan bod.

Methode

Herodotos wilde alles optekenen. Hoe hij dat gedaan heeft en welk materiaal hij heeft gebruikt, weten we niet. Hij moet een fenomenaal geheugen hebben gehad. Een menselijk trekje van hem is dat hij met deze bijzondere gave ook wilde pronken: met duidelijk genoeg somt hij de plaatsen, dorpen, bergen, heuvels, rivieren en beken op. Hij sprak uitsluitend Grieks en moest dus gebruik maken van tolken. Dit had het nadeel dat de informatie niet altijd betrouwbaar was, want gidsen vertellen vaak wat de toehoorders graag willen horen.

Daarbij ging hij zoveel mogelijk als ooggetuige aan het werk. 1068 keer herinnert hij hieraan en het woord *historiè* komt 23 keer voor. Hij wilde alles optekenen. Hij gaf zich zeer veel moeite om iets te controleren, ging er vaak direct op af, wanneer hij een verhaal of uitleg te horen kreeg, nam ook verhalen op die hijzelf niet geloofde, had kritiek op collega's en probeerde onpartijdig te zijn. Op één uitzondering na koesterde hij geen vooroordelen, al is hij wel chauvinistisch: Grieken zijn slimmer dan andere volkeren, het Grieks is de rijkste taal (vergelijk de stelling van de wijsgeer Epicurus die beweerde dat de goden Grieks spraken), vreemdelingen werden aangeduid als *barbaroi*. In het algemeen hadden de Grieken weinig belangstelling voor andere landen en culturen dan die van zichzelf, ze hebben nooit de moeite genomen om een vreemde taal te leren. De belangstelling van Herodotos is des te opvallender. Hij zag als enige zijn stof als deel van het geheel en beschouwde Griekenland als slechts één deel van de wereld.

Taal

Het werk van Herodotos is het eerste boek waarin het proza als literaire taal is gebezigd. Vóór hem waren de belangrijke geschriften in dichtvorm gesteld. Pas in de tweede helft van de vijfde eeuw begon men in de stadstaten van Griekenland archieven aan te leggen. Vóór die tijd had men geen geschreven documenten, zoals die wel voorkwamen in het Nabije Oosten, al zijn daar geen zelfstandige historici geweest.

Herodotos heeft vooral meesterschap in het vertellen bereikt, met oog voor details, menselijke trekjes, vaak met humor gebracht, en juiste dosering van de ingrediënten. Desondanks heeft hij geen school gemaakt, zijn opvolgers bedienden zich maar ten dele van zijn taal en methoden. De redevoeringen vormen het stilistisch hoogtepunt en zijn knap gecomponeerd. Ook daarin was hij de eerste, althans op prozagebied. Het inlassen van stukken in de directe rede heeft hij aan de heldendichten van Homeros ontleend. In de andere passages schreef hij zoals hij sprak (spreektaal-stijl), en daarbij gebruikte hij het Ionisch dialect dat als smeug bekendstond. Zijn *Historiën* lijkt in de eerste plaats bedoeld te zijn voor voordrachten. Dit blijkt uit:

- tussentijds commentaar;
- anakoloeten (zinnen die in de lucht blijven hangen); een springerige verteltrant
- hij betreft de lezers/toehoorders erbij ('moet je horen' - 'luister maar');

- d. herhalingen en pleonasmen;
- e. afsluiting van het verhaal ('zo zit dat' / 'goed, dat is dat').

Enkele spreuken en zegswijzen van Herodotos zijn in de loop van de tijd gemeengoed geworden: geduld is een schone zaak; wie eenmaal succes heeft gehad, gaat door; het ene kwaad met het andere genezen; je moet niemand gelukkig prijzen vóór zijn levenseinde; wie te laat start, mist de prijs; beter benijd dan beklaagd. Ook is het beeld van het aftoppen van het maaiveld aan Herodotos ontleend, evenals de bekende uitdrukking dat de boog niet altijd gespannen kan blijven. En mooie gedachte verwoordde hij aldus: *In normale omstandigheden is niemand zo lichtzinnig dat hij de oorlog verkiest boven de vrede. In vredestijd begraven zonen hun vader, in oorlogstijd vaders hun zonen* (I, 87).

Kritiek

Het is aannemelijk dat Herodotos al tijdens zijn leven een grote faam genoot. Indirect kunnen we dit afleiden uit een passage in het derde boek die treffende overeenkomst vertoont met een tragedie van Sofokles. Herodotos verhaalt ons van de lotgevallen van de Pers Intafrenes, die zich had misdragen door het personeel van koning Dareios te mishandelen. In afwachting van de terechtstelling werden hij en al zijn mannelijke verwanten in de gevangenis gezet. Zijn vrouw, die dagelijks bij de poort van het paleis kwam klagen, wekte het medelijden van de vorst op en zij mocht van hem een een van de verwanten uitkiezen die vrijgelaten zou worden. Zij koos toen voor haar broer, met de volgende redenering: *Als het de goden belieft, krijg ik nog wel eens een andere man en ook wel andere kinderen, mocht ik ze verliezen. Maar nu mijn vader en moeder dood zijn, zal er nooit meer een andere broer komen.* (III, 117) In Sofokles' *Antigone* verklaart de heldin het begraven van haar broer, die zij boven allen eerde, met de woorden: *Want stierf mijn echtgenoot, dan kan ik wel een ander krijgen, en moest ik mijn kind missen, dan komt er wel weer een bij een andere man, maar nu mijn moeder en mijn vader in de Hades geborgen zijn, zal er nooit meer een broer komen.* (vers 909-912) Hier kan Herodotos heel goed als bron van inspiratie voor de grote tragediedichter hebben gefungeerd.

Even voor het jaar 400 moet de historicus Thucydides zijn monumentale geschiedenis van de Peloponnesische oorlog hebben opgezet. Geheel in de stijl van de andere geschiedschrijvers zet hij zich af tegen zijn voorgangers, van wie Herodotos de voornaamste was, maar hij doet dit zonder diens naam te noemen: *Zo weinig moeite geven de meeste mensen zich bij het onderzoek naar de waarheid en liever nemen zij aan wat voor de hand ligt.* Hij heeft het even later over *geschiedschrijvers die liever het oor willen strelen dan de waarheid vermelden – onbewijsbare feiten die geen geloof verdienen en in de loop van de tijd tot het rijk der fabelen zijn gaan behoren [...]* Mogelijk blijkt dat het ontbreken van verhalen minder prettig in het gehoor ligt, maar wie duidelijk wil onderkennen wat er is gebeurd en wat er zich in de toekomst zo of ongeveer zo zal afspelen, zal het nut van mijn werk voldoende kunnen beoordelen.

Daarmee was de toon gezet van de kritiek op Herodotos: hij was een leugenaar en fantast die kritiekloos allerlei onbewijsbare verhalen in zijn boek had opgenomen. Door de geleerde Aristoteles wordt bovendien de stijl van Herodotos aaneenrijgend genoemd: *een stijl die geen einde op zichzelf heeft, tenzij de zaak die verteld wordt afgelopen is. Ze doet door die eindeloosheid onaangenaam aan, want allen willen het einde zien.* (1409 a 27)

Desondanks is *Historiën* in de vierde eeuw tot de canon gaan behoren als een van de werken die als model voor het nageslacht golden. Het boek wordt vaak genoemd, maar vreemd genoeg wordt er zelden uit geciteerd. Toch blijkt de waardering van de Alexandrijnse geleerden uit het feit dat zij een commentaar op het geschiedwerk verzorgden, iets wat maar hoogst zelden gebeurde bij een prozageschrift. Een krachtig pleitbezorger kreeg Herodotos in

de persoon van de Griekse geschiedschrijver en redenaar Dionysos (30-8 v. Chr.) die ook uit Halikarnassos kwam: *Herodotos heeft het onderwerp uitgebreid en schitterend vorm gegeven. (Thucydides, par.5)* En in *Navolging: Van de schrijvers heeft Herodotos het eigenlijke genre beter beoefend. [...] In aantrekkelijkheid, geloofwaardigheid, charme en natuurlijkheid steekt Herodotos met kop en schouders boven de anderen uit.* In een derde essay staat: *Wanneer we zijn boek ter hand nemen, blijven we tot de laatste lettergreep geboeid en verlangen we naar steeds meer. (Brief aan Pompeius, par.3).*

Ook in een belangrijk anoniem geschrift uit de oudheid, *Over het sublieme*, toegeschreven aan Longinus, staat een positieve waardering: *Zie je, hoe Herodotos je geest erbij pakt en je door de streken leidt? Hij maakt 'horen' tot 'zien'! Al dit soort gevallen, die direct tot de persoon zelf zijn gericht, plaatsen de toehoorder midden in de actie. (26,2)*

Maar er kwamen tegengeluiden, vooral van de biograaf en essayist Ploutarchos (circa 46-120 n. Chr.). Hij schreef een brief *Over de boosaardigheid van Herodotos* en beticht hem van partijdigheid, kleinzielige wraak en heulen met de vijand. Het ergste vond hij nog wel dat Herodotos zo goed kon schrijven, terwijl onder die schone schijn louter leugens en kwaadaardigheid schuilgingen als 'een tor tussen de rozen'.

De hoogste lof werd Herodotos toegezwaaid door de laat-antieke schrijver Lucianus (tweede eeuw n.Chr.). Hij heeft een redevoering geschreven die de titel *Herodotos of Aëtion* draagt. Deze heeft een glorieuze opening: *Kon ik maar Herodotos in andere opzichten evenaren! Ik bedoel niet in al zijn eigenschappen, want dat zou te veel gevraagd zijn, maar wel in één opzicht, bijvoorbeeld de schoonheid van zijn taalgebruik of de fraaie woordvolgorde of ook het juiste gebruik van het Ionische dialect, zijn buitengewone geestkracht of alle andere schitterende kwaliteiten waarmee hij stuk voor stuk in zo'n mate gezegend was dat niemand kan hopen ze ooit in gelijke mate te bezitten. (par.1-3)*

De titel 'vader der geschiedenis' heeft Herodotos te danken aan de redenaar Cicero, die er evenwel aan toevoegt dat de historicus ook *innumerabiles fabulas* heeft geschreven, talloze legendarische verhalen. In de laatste decennia is de waardering voor Herodotos toegenomen. Behalve 'vader der geschiedenis' heeft Herodotos nog andere erebenamingen gekregen. Hij is ook vader van de journalistiek genoemd (door Jan Blokker sr.), en daar zijn onlangs in een boek over de Perzische oorlogen (*Perzisch vuur* door Tom Holland) nog drie titels bijgekomen: eerste buitenlandcorrespondent, eerste onderzoeksjournalist en eerste antropoloog. De laatste kwalificatie slaat op zijn voortreffelijke beschrijvingen van de gewoonten van andere volkeren. Zoals gezegd, heeft Herodotos een open oog gehad voor wat de niet-Grieken aan zeden en gebruiken hadden, en wat nog belangrijker is: hij koesterde geen vooroordelen, al waren de gewoonten van de vreemdelingen in zijn ogen soms ronduit bizar geweest.

Deze waardering gaat ten koste van Thucydides, wiens opzet veel beperkter was: alles wat buiten de door hem opgestelde canon viel, was irrelevant en vooral alles wat met vrouwen had te maken, kon een schrijver niet serieus nemen. Godsdienst bijvoorbeeld was in de ogen van Thucydides een vrouwenzaak en kon dus als onzin genegeerd worden. Het wezen van de geschiedenis was oorlog en politiek en dat was een mannenzaak. Hiermee had de auteur de basisprincipes voor vele generaties historici vastgesteld.

TEKSTEN VAN HERODOTOS OVER ZIJN EIGEN WERK EN METHODE

Aanhef

Herodotos uit Halikarnassos heeft dit verslag van zijn onderzoek gemaakt om de daden der mensheid niet aan de vergetelheid prijs te geven en de grootse, indrukwekkende prestaties van de Grieken en andere volken te vereeuwigen. Daarbij komt voornamelijk aan de orde door welke oorzaak zij met elkaar in conflict zijn geraakt. (I,1)

Stelregel

Als je een beetje goedgelovig bent, zul je deze Egyptische verhalen voor zoete koek aannemen. Mijn uitgangspunt is dat ik alle, maar dan ook alle overleveringen van elk volk doorgeef zoals ze mij zijn verteld. (II, 123)

Maar van één ding ben ik overtuigd: als alle mensen eens een bundeltje van hun eigen tekortkomingen konden maken om ze op de markt te ruilen voor die van anderen, dan zal iedereen na een vlugge blik op de fouten van zijn buurman ervoor kiezen zijn eigen pakketje maar weer mee naar huis te nemen [...] Het is mijn taak alles door te geven wat er wordt verteld, maar dat betekent niet dat ik ook alles moet geloven. Dit is mijn stelregel in het hele boek. (VII, 152)

Speurzin

(vooraf: Herodotos is in Egypte tot de overtuiging gekomen dat de Griekse held Herakles eigenlijk van Egyptische oorsprong is en van veel eerder dateert dan de Griekse Herakles. Hij heeft er weken varen voor over om dat te checken en te bewijzen.)

Voor zover dat in mijn vermogen lag, wilde ik deze veronderstelling hardmaken en daarom ben ik naar Tyros in Fenicië gevaren omdat ik had vernomen dat daar een drukbezocht heiligdom van Herakles was. Ik heb de tempel betreden en de grote rijkdom aan wijgeschenken bekeken. Daarbij vielen mij twee losse zuilen op, een van puur goud en de ander van groen gesteente dat opvallend glansde in het maanlicht. Tijdens het gesprek met de priesters stelde ik de vraag hoelang geleden hun tempel was gebouwd. Uit hun antwoord concludeerde ik dat zij op een ander getal uitkwamen dan de Grieken. Volgens hen viel de bouw van het heiligdom samen met de stichting van Tyros dat intussen al 2300 jaar werd bewoond. In die stad heb ik nog een andere tempel gezien en deze was gewijd aan Herakles van Thasos. Voor mij was dit een reden om naar Thasos te gaan waar ik een Heraklesheiligdom aantrof dat door de Feniciërs was opgericht. Deze waren op Thasos neergestreken toen zij op de zeeën zwalkten om Europa te zoeken. Maar dat moet wel vijf generaties vóór de geboorte van Herakles in Griekenland zijn geweest. Met mijn speurwerk is het bewijs geleverd dat de verering van Herakles al van zeer oude datum is. (II, 44)

Nieuwsgierigheid

Ik ben daar iets eigenaardigs gaan bekijken, nadat de inheemse bevolking mij erop had geattendeerd. De botten van de gesneuvelden liggen er op twee grote hopen, aan de ene kant die van de Perzen, aan de overzij die van de Egyptenaren, precies zoals ze van begin af aan apart zijn gelegd. Nu blijken de schedels van de Perzen zo broos dat je er al met een steentje een gat in gooit. Maar de Egyptische zijn bikkelhard. Die krijg je alleen maar stuk door er met

een kei op te rammen. Er is een aannemelijke verklaring voor dit verschijnsel. Van jongs af aan worden de Egyptenaren kaalgeschoren; in het felle zonlicht wordt de schedel op den duur hard. Om dezelfde reden zie je daar ook geen haaruitval; die komt in Egypte veel minder voor dan elders. Dit is dus de oorzaak dat hun schedels zo sterk zijn. Maar de Perzen hebben zulke broze schedels omdat zij hun hoofd nooit aan de zon blootstellen. Als kind dragen zij vilten hoofddeksels. Dit heb ik waargenomen. (III, 12)

Kritiek op anderen

Telkens als ik constateer dat nog nooit iemand van al die wereldkaartenmakers erin geslaagd is een redelijk toelichting te geven, kan ik mijn lachen niet houden. Zij tekenen de Oceaan rondom een wereldschijf die als een cirkel met behulp van een passer is getrokken, terwijl bij hen Azië net zo groot is als Europa. Ik zal nu met een paar woorden de juiste grootte van beide continenten duidelijk maken en aangeven hoe ze wel getekend moeten worden. (IV, 36)

Enkele Griekse wijsneuzen hebben evenwel theorieën over dat water (van de Nijl) verkondigd. Maar liefst drie verschillende zijn in omloop. Twee ervan neem ik niet serieus, maar ik wil ze wel even noemen. [...] Nog even over de schrijver die de oceaan in dit verband ter sprake heeft gebracht. Dat is een fabeltje zonder enige grond en zonder een schijn van bewijs. Ik ken helemaal geen stroom die oceaan heet. Volgens mij is het een verzinsel van Homeros of van een van de nog oudere dichters die de oceaan een plaatsje in zijn verzen heeft gegeven. Ik ben het dus volstrekt niet eens met deze hypothesen (II, 20 en 23/4).

Eigen geluid

Het is een feit dat de Egyptenaren op de Afrikanen na het gezondste volk op aarde zijn. Persoonlijk denk ik dat dit komt doordat er geen temperatuurschommelingen zijn, want juist door die verandering, met name die van het weer, worden de mensen ziek. (II, 77)

Chauvinisme

De Grieken zijn nooit simpele zielen geweest. Dat heeft hen al sinds jaar en dag van de barbaren onderscheiden omdat ze gewoon een stuk slimmer zijn en lang niet alles voor zoete koek slikken. Nu kun je zonder probleem stellen dat de Atheners in dit opzicht de andere Grieken verre de baas zijn. (I, 60)

Bewondering voor anderen

Een jongen die nog geen vijf jaar oud is, leeft (in Perzië) tussen de vrouwen en krijgt zijn vader nooit te zien. Dat wordt gedaan om de vader het verdriet te besparen wanneer zijn kind als kleuter sterft. Ik vind dit een verstandige maatregel, zoals het ook een goede traditie is dat de koning nimmer een man ter dood zal veroordelen voor één enkel vergrijp. Dit gaat ook op voor de onderdaan die onder vergelijkbare omstandigheden nooit zijn knecht voor het leven mag verminken. Eerst moet de balans van verdiensten en overtredingen worden opgemaakt en alleen als de uitslag negatief is, mag iemand zijn drift de vrije loop laten. (I 136/7)

Respect

Stel dat je aan willekeurige mensen de mogelijkheid biedt de allerbeste wetten uit te kiezen, dan geeft iedereen na zorgvuldige afweging toch de voorkeur aan die van zijn eigen land? Zo

vast is elk volk ervan overtuigd dat de eigen zeden niet te overtreffen zijn. Alleen een krankzinnige gaat (de gewoonten van andere volken) belachelijk maken. Dat alle mensen zo denken over hun wetten en gebruiken, kan ik op heel wat verschillende manieren bewijzen. Ik zal een voorbeeld geven: koning Dareios vroeg eens aan een paar Grieken in zijn paleis wat ze een passende beloning vonden als ze hun vader op zijn sterfbed moesten opeten. Zij antwoordden dat ze dat voor geen prijs zouden doen. Daarop liet de koning Indiërs komen die deze gewoonten wel hebben. In aanwezigheid van de Grieken, voor wie het onderhoud werd vertaald, stelde hij vervolgens de vraag wat het hun waard was hun vader na zijn dood te verbranden. De Indiërs protesteerden luid en vroegen hem met nadruk niet zulke goddeloze taal uit te slaan. Dat bedoel ik nou met die eigen gebruiken. (III, 38)

BIJZONDERE MEDEDELINGEN

Vaart om Afrika (600 v. Chr.) I

Farao Neko stuurde een aantal Feniciërs met vaartuigen op weg. Ze moesten op de terugweg door de Straat van Gibraltar varen en zo weer in de Middellandse Zee en uiteindelijk in Egypte komen. De Feniciërs begonnen hun reis bij de Rode Zee en voeren over de zuidelijke wateren. Het is een paar keer gebeurd dat zij tegen het einde van de herfst aan land gingen en daar koren zaaiden – afhankelijk van de plaats in Afrika die ze hadden bereikt. Dan wachtten zij de oogsttijd af, verzamelden het graan en zeilden weer door. Het duurde twee jaar eer ze door de Straat van Gibraltar heenvoeren en in Egypte terug waren. Een ander zal misschien het verhaal geloven dat zij bij hun vaart om Afrika de zon aan hun rechterhand zagen, ik niet. Dit is de eerste keer dat er iets naders over Afrika bekend is geworden. (IV, 42-43)

We mogen Herodotos dankbaar zijn voor zijn gewoonte allerlei verhalen te vertellen, hoe fantastisch ze hem ook leken; want juist dit bericht is natuurlijk voor ons met onze meerdere geografische kennis het onomstotelijke bewijs, dat de hele geschiedenis van die oude Phoenicische zeelieden geen verzinsel is, maar een feit. (Aubrey de Sélincourt, De wereld van Herodotus, pag. 228)

Meer over deze bijzondere rondvaart op pagina 25.

Goudmieren

In die woestijn komen mieren voor die wat kleiner zijn dan honden, maar groter dan vossen. Enkele stuks zijn gevangen en die leven in de diergaarde van de Perzische koning. Die mieren maken hun hol onder de grond en graven precies als de Griekse mieren waar ze sprekend op lijken, het zand uit. Het omhooggebrachte goud bevat gouddeeltjes en om dat te winnen trekken de Indiërs naar de woestijn. Ieder spant drie kamelen in, links en rechts een mannetje als trekdier aan de strengen en in het midden een wijfje, met opzet eentje dat pas een veulen heeft gekregen en meteen daarvan is weggehaald. De Indiër gaat op het vrouwtje zitten. Nu moet je weten dat in dit land de kamelen zeker zo snel zijn als paarden. Bovendien kunnen ze veel zwaardere lasten dragen. [...] Op die manier spannen de Indiërs hun lastdieren in om het goud op te halen. Voor de roof kiezen ze het uur uit waarop de hitte het grootst is. Dan verdwijnen de mieren namelijk onder de grond om koelte te zoeken. [...] Eenmaal aangekomen vullen de Indiërs hun meegebrachte zakken zo gauw mogelijk met dat zand en maken dat ze weggkomen. Door de geur worden de mieren hen immers gewaar en zetten de achtervolging in... Geen beest kan sneller lopen dan deze mieren en als de Indiërs geen voorsprong opbouwen in de tijd dat de mieren zich verzamelen, keert niemand levend terug.

De mannetjeskamelen kunnen niet zo hard rennen als de vrouwtjes en houden het niet bij. Daarom worden de touwen waaraan ze worden voortgetrokken, onderweg losgemaakt, eerst bij de een en dan bij de ander. De wijfjes denken alleen maar aan de veulens die ze hebben achtergelaten en zij houden de vaart erin. (III, 102-104)

De Franse etnoloog Michel Peissel ontdekte op de Pakistaanse Dansar-hoogvlakte aan de bovenloop van de Indus dieren die bij de bouw van hun verblijfplaatsen op een diepte van één meter aarde omhoogwoelen die goud bevat. In een artikel van 25-22-1996 van The New York Times schrijft Marlise Simons dat het in feite grote marmotten zijn. Nog belangrijker is dat ontdekkingsreizigers vertellen dat de inlandse bevolking, de Tibetaanse stam van de Minaro, generaties lang op het hoge plateau daar goud verzamelen dat door deze marmotten aan de oppervlakte is gebracht.

Vliegende slangen

De Feniciërs zorgen voor de export van wierook naar Griekenland. Die wordt vergaard door de hars van de amberboom te verbranden. Dat gaat als volgt in zijn werk: alle wierookbomen worden door veelkleurige, tamelijk kleine slangen verdedigd die in enorme massa's om elke boom vliegen. Het zijn dezelfde beestjes die in Egypte regelmatig voor een plaag zorgen. Je krijgt ze alleen maar bij de bomen weg met de rook van die speciale hars. Met die slangen is het net zo gesteld als met de adders. [...] Als de natuur de adders en deze vleugelslangen uit Arabië hun gang liet gaan, was menselijk leven uitgesloten. Maar nu verloopt het anders: wanneer twee beesten paren en het mannetje net aan een zaadlozing toe is, grijpt het vrouwtje hem op het moment dat hij zijn zaad stort, bij de hals en zij laat hem niet meer los totdat ze die heeft doorgebeten. Het mannetje sterft daardoor natuurlijk, maar het vrouwtje ontloopt haar gerechte straf niet. Die krijgt ze van haar ongebornen jongen, die hun vader wreken door zich in de moederbuik een weg naar buiten te vreten, dwars door haar ingewanden heen. Slangen die niet schadelijk voor de mens zijn, leggen eieren en broeden een grote hoeveelheid jongen uit. Adders vind je overal ter wereld, maar die gevleugelde beestjes komen uitsluitend massaal in Arabië voor. (III, 107-109)

Dat een slang bestaat die uit bomen springt en vervolgens spectaculaire glijvluchten maakt, was al lang bekend. Maar waaraan de vliegende slang, zoals hij in het Nederlands wordt genoemd, zijn zweefvermogen precies te danken heeft was nog niet duidelijk. Bioloog John Socha van de universiteit van Chicago komt nu met een verklaring (*Nature* 418: 603-604, 8 augustus 2002). De slang heeft uitzonderlijke spiercontrole, waardoor hij zijn lijf op allerlei manieren kan draaien, vouwen en laten golven. [...] De vliegende slang, *Chrysopelea paradisi*, leeft in Zuidoost-Azië. Socha filmde de slangen terwijl die vanaf de top van een tien meter hoge toren sprongen en naar beneden zweefden. [...] Socha schrijft dat de *Chrysopelea paradisi* opmerkelijk goed kan manoeuvreren in de lucht. Ooit zag hij een exemplaar tijdens zijn vlucht een boom ontwijken. De slang zette een draai in door zijn achterlijf te bewegen. Vervolgens keert hij zijn kop in de richting van de draai. (NRC)

ONTDEKKINGSREIZEN

Herodotos noemt verschillende ontdekkingsreizigers bij name. Maar vreemd genoeg rept hij niet van een zekere **Hanno**, die een beroemde reis had gemaakt langs de kusten van West- en Midden-Afrika. Hij was een Fenicische *suffeet* of hoge magistraat uit Carthago en leefde in de zesde eeuw v. Chr. Hij werd rond 525 v. Chr. met een grote vloot van 60 vijftigriemers en 30.000 man (zonder twijfel een sterk overdreven aantal) erop uitgezonden om een tocht via de Zuilen van Herakles (Straat van Gibraltar) te maken en linksaf te slaan. Onderweg heeft hij verschillende Fenicische kolonies en een tempel voor Poseidon gesticht en opmerkelijke ontdekkingen gedaan. Nadat hij teruggekeerd was in Carthago, is in de tempel van Baal of Moloch een inscriptie met een verslag over zijn tocht aangebracht. Van deze inscriptie is geen letter over, maar er is al gauw een samenvatting in het Grieks met de titel *Periplous Hannonis* (Omvaart van Hanno) gemaakt die door een gelukkig toeval op één manuscript uit de tiende eeuw na Chr. bewaard is gebleven. Daarin lezen we langs welke plaatsen in Afrika Hanno is geweest, welke exotische dieren hij heeft gezien (onder meer olifanten, krokodillen, nijlpaarden) en langs welke hoge bergen en welriekende bossen hij is gevaren. Bovendien beschrijft hij een vulkaanuitbarsting, 'met een vuur dat tot de sterren leek te reiken, het land was onbegaanbaar door de hitte'. Dat bewijst dat hij in elk geval tot de kust van Kameroen is gekomen. Ook verschaftte hij gegevens over de inboorlingen. Sommigen waren vriendelijk en gastvrij, maar anderen woeste hollen mensen die sneller konden rennen dan paarden, of gehuld waren in dierenvelen en met stenen gooiden om de Carthagers te verhinderen aan land te gaan. De klanken die de meesten uitstootten, waren vaak onbegrijpelijk en op een avond werd het geluid van fluiten, geklap op trommels en cimbalen en luid geschreeuw gehoord, zodat de angst bij de opvarenden toesloeg en de eigen zieners aanraadden zo snel mogelijk het eiland te verlaten. Het slot van dit relaas is daarom zo interessant doordat het over wilde mensen gaat, *de meeste van hen waren vrouwen met harige lichamen, die onze tolken gorilla's noemden. Ofschoon we ze najoegen, konden we geen mannetjes vangen: ze ontsnapten allemaal, ze klommen de hoogten in en gooiden met rotsen. Maar van de vrouwtjes vingen we er drie. Ze weigerden ons te volgen en beten en schopten onze mannen, die hen probeerden mee te dragen. Daarom moesten we ze wel doden. We stroopten hun huiden af en namen die mee naar Carthago. Verder zeilden we niet, want onze voorraden waren op.* Hanno kende blijkbaar het woord gorilla, een verbastering van *ngò diida* dat 'een sterk dier dat zichzelf hard slaat' betekent, een verwijzing naar het op de borst trommelen van deze apen. Het is een KiKongo-woord uit een taal die ook ten zuiden van de evenaar werd gesproken.

In één zomer heeft Hanno meer ontdekt dan in anderhalve eeuw van de Latere Middeleeuwen. Onderweg heeft hij ongetwijfeld handel gedreven en dat zal wel het belangrijkste motief geweest zijn voor de hele onderneming. Hoe dat handelen in zijn werk ging, beschrijft Herodotos:

Ik hoorde van de Carthagers dat Afrika voorbij de Straat van Gibraltar nog doorgaat en dat het daar bewoond is. Zijzelf varen er namelijk regelmatig heen. Eerst halen ze dan hun handelswaren van boord en stallen de spullen netjes op het strand uit. Vervolgens gaan ze weer naar hun schip en geven met rook signalen. Als de inboorlingen dat zien, dalen ze naar de kust af en leggen naast de goederen een hoeveelheid goud bij wijze van tegenwaarde neer. Daarna blijven ze op een afstand van de koopwaar staan. De Carthagers komen hierop van boord en bekijken het goud. Wanneer het naar hun idee voldoende is, varen ze ermee naar huis, maar is dit niet het geval, dan klimmen ze weer aan boord en wachten geduldig af totdat de inboorlingen meer goud zijn komen brengen. Dat gaat zo door tot de Carthagers tevreden zijn. Het is een kwestie van wederzijds vertrouwen, want het goud wordt pas gepakt wanneer

het de waarde van de goederen lijkt te dekken en de inboorlingen raken de koopwaar niet aan voordat het goud door de anderen is meegenomen. (IV, 196)

De antieke ontdekkingsreizen hadden bijna allemaal commerciële doeleinden of werden uit nieuwsgierigheid ondernomen. Van dat laatste is Solon een voorbeeld en eeuwen na hem Alexander de Grote. Zeer zelden is er sprake van wetenschappelijke belangstelling, en idealisme, al dan niet religieus, of politieke en militaire beweegredenen zijn er nooit geweest. De antieke auteurs zwijgen vaak over veel belangrijke ontdekkingen. Zo weten we van de eerste vaart om Afrika en de tocht naar de Indische Oceaan uitsluitend via korte mededelingen van Herodotos. Een belangrijke ontdekker als Pytheas werd niet serieus genomen en zelfs belachelijk gemaakt. Bovendien blijven bepaalde misverstanden bestaan. De Kaspische Zee bijvoorbeeld is eeuwenlang als een zijarm van de oceaan gezien, terwijl al ten tijde van Herodotos bekend was dat het een binnenzee was. Over de Donau werd lange tijd beweerd dat deze rivier een zijarm had die in de Adriatische Zee uitmondde. De oorzaak hiervan kan gezocht worden in het feit dat de verslagen van de ontdekkers ongepubliceerd bleven of zelfs, vanwege handelsmonopolies, geheimgehouden werden. Veelal ook werd aan amusante fantasieverhalen en onjuiste mededelingen de voorkeur gegeven boven de waarheid. Anderzijds leidden de aan de studeertafel bedachte misvattingen over de aarde tot de ontdekking van Amerika. Krates van Mallos, hoofd van de bibliotheek van Pergamon (tweede eeuw v. Chr.) en anderen dachten dat de wereld uit vier bewoonbare eilanden bestond als pendants van Europa en dat er aan de overzijde van de oceaan de landen van de Omwonenden en Tegenvoeters moesten zijn, d.w.z Noord- en Zuid-Amerika.

Men reisde over land te voet of met lastdieren, meestal ezels en voor landtransport muilezels. Deze dieren hebben een grotere weerstand tegen ziekten en zijn goedkoper wat voer betrof, bovendien hebben zij minder slaap nodig dan paarden. Hun hoeven zijn harder, hoefijzers voor paarden dateren van vele eeuwen later. Naast rijdieren werd ook gebruik gemaakt van tweewielige karren en vierwielige wagens, althans wanneer het terrein daarvoor geschikt was. Ze werden getrokken door ezels, muilezels of ossen. Paarden alleen bij speciale wagens, voor de strijd, jacht ceremonies en wedrennen.

Over zee reisden de passagiers per vrachtschepen. Deze schepen hadden zelden een gewicht boven de 250 ton, één mast, één vierkant zeil en haalden hooguit 55 zeemijlen. Het probleem was vooral het sturen, het voordeel dat ze breed waren en dus aan land getrokken konden worden. Nauwkeurige metingen werden niet gedaan, schattingen wel. Zo kon het komen dat Herodotos de Zwarte Zee wel 2/3 te groot schatte. Het kompas was onbekend (in China al in de 2^e eeuw n. Chr., in Italië rond 1100, het eerste zeekompas circa 1250), al was wel ontdekt dat ijzer een magnetische kracht had. Eten en drinken was vaak een probleem: granen werden meegenomen, al dan niet gemalen, en olijfolie, beter houdbaar dan vetten. Water en wijn werden of in zware vaten vervoerd of in geteerde kisten, maar het tekort aan drinkwater deed vele expedities mislukken. De Middellandse Zee gold als gevaarlijk vanwege de plotselinge winterstormen en daarom werd van oktober tot april alleen noodgedwongen gevaren.

Door Herodotos genoemde ontdekkingsreizigers en ontdekkingen

De ontdekking van het grootste deel van Azië is aan Dareios te danken. Hij wilde weten waar de Indos (de andere rivier waarin krokodillen voorkomen) in zee uitmondt. Hij rustte schepen met mensen uit die hij betrouwbare zegslieden achtte. Onder hen was ook een zekere **Skylax** uit Karyanda. Te beginnen bij de stad Kaspattyros in Paktye koersten zij in de jaren 518-516 v.

Chr. stroomafwaarts in de richting van de morgenkim, het oosten dus, naar de Arabische Zee, waarover ze westwaarts terugzeilden. Na tweeënhalf jaar bereikten ze de plaats vanwaar de Feniciërs in opdracht van de farao hun ommelandsvaart rond Afrika hadden gestart. Maar daarover hebben we het al gehad. Na hun tocht om India heen veroverde Dareios het land. Van toen af liet hij de zee daar regelmatig bevaren. Op die manier kwamen ze erachter dat Azië, met uitzondering van het oosten, er vrijwel net zo uitziet als Afrika. Maar of je aan de oost- dan wel aan de noordkant om Europa heen kunt varen, weet geen sterveling. De lengte van Europa is bekend, want die omspant de beide andere werelddelen. Ik ben er niet achtergekomen waarom drie verschillende namen zijn gegeven – alle drie van vrouwen afkomstig – aan de aarde die toch één geheel vormt [...]. Ik weet niet wie de grenzen hebben getrokken en waarom juist deze namen zijn gekozen. Libië, ook wel bekend als Afrika, is naar een inheemse vrouw, ene Libya, genoemd en de vrouw van Prometheus heette Asia. Volgens de Lydiërs heeft het allemaal niets met Prometheus' vrouw te maken, maar met hun eigen Asiës, de zoon van Kotys, die weer een zoon van Manes was. Naar hem is ook een stadsdeel van Sardes vernoemd: de Asias. Van Europa is niet alleen aan niemand bekend of dit werelddeel door water wordt omstroomd, maar ook niet waarom het zo heet of wie de naam bedacht heeft. Misschien moeten we het er maar op houden dat die aan Europa uit Tyros is ontleend, terwijl het continent daarvoor nog onbenoemd was, net als de twee andere. Maar deze Europa kwam uit Azië en zij heeft nooit een voet gezet in het gebied dat nu in het Griekse Europa heet. Zij is vanuit Fenicië niet verder dan Kreta gekomen en vandaar naar Lycië gegaan. Hier laat ik het bij. Ik zal overigens de gangbare namen blijven gebruiken. (IV, 44-45)

De Carthagers vertellen dat een Achaimenide, **Sataspes**, zoon van Teaspes, er niet in slaagde de vaart rond Afrika te maken. Met dat oogmerk was hij weggestuurd, maar hij zag op tegen de lengte van de tocht en het alleenzijn, en keerde terug zonder de opdracht te hebben uitgevoerd die zijn moeder hem had opgelegd. Dit vraagt om uitleg. Op een kwade dag had Sataspes de dochter van Zopyros verkracht. Voor dit vergrijp wachtte hem op bevel van koning Xerxes de kruisdood. Maar Sataspes' moeder, die een zuster van Dareios was, pleitte voor het leven van haar zoon en zei dat ze een veel zwaardere straf voor hem in petto had: zij zou hem dwingen om Afrika heen te varen en weer in de Rode Zee terug te keren. Tegen dit alternatief had Xerxes geen bezwaar. Sataspes vervoegde zich in Egypte, kreeg een schip met bemanning en voer daarvandaan in de richting van de Straat van Gibraltar. Daar is hij nog doorheen gekomen en ook rond kaap Soloeis (=kaap Spartel of kaap Cantin) verder zuidwaarts gegaan. Maar na een zeetocht van vele maanden lang, heeft hij rechtsomkeert gemaakt omdat het einde nog steeds niet in zicht was, en is toen terug naar Egypte gevaren. Daarvandaan ging hij naar koning Xerxes toe om verslag uit te brengen. Hij beweerde dat hij op het allerlaatst bij een volk van dwergen was beland die in palmladeren gehuld waren. Telkens als hij met zijn mannen bij hen in de buurt kwam, verlieten die kereltjes hun nederzettingen en namen de wijk naar de bergen. Maar zij hadden hun geen kwaad gedaan en alleen wat geiten en schapen meegenomen. Dat hij de tocht niet afgemaakt had, kwam volgens hem omdat zijn schip ergens was blijven steken en niet verder kon. Xerxes was ervan overtuigd dat hij maar wat stond te verzinnen en zich niet van zijn taak had gekweten. Daarom liet hij het oorspronkelijke vonnis, de kruisdood, alsnog uitvoeren... De eunuch van die Sataspes is onmiddellijk na het doodsbericht van zijn meester naar Samos gevlucht. Hij had een groot vermogen bij zich. Een Samiër die ik van naam ken, maar die ik bewust niet zal noemen, heeft zich toen alles toegeëigend. (IV, 43)

Deze Samiër is mogelijk de gastheer geweest die aan Herodotos onderdak heeft verschaft, toen deze verbannen of gevlucht was naar het eiland. De vraag is of Xerxes van de opdracht

van farao Neko op de hoogte is geweest en misschien met hem wilde wedijveren door van west naar oost te laten varen. Dat er nederzettingen ('steden') waren duidt op een zekere vorm van beschaving. In die tijd bewoonden de Bosjesmannen een groter gebied dan nu.

(Vooraf: de mensen van het eiland Thera – het huidige Santorini – hadden van het orakel de opdracht gekregen een kolonie te stichten, maar ze hadden er geen acht op geslagen).

Daarna heeft het op Thera zeven jaar lang niet geregend. Vanwege de droogte stierven op het eiland alle bomen, op één na. De mensen van Thera vroegen het orakel om raad en de pythia begon weer over die kolonie naar Libië. Daar hielp geen moederlief aan – er zat gewoon niets anders op dan gezanten naar Kreta te sturen om te achterhalen of een van de Kretenzers of misschien iemand van de vreemdelingen op Kreta een land als Libië had bezocht. Ze gingen van hot naar her en kwamen tenslotte in de stad Itanos (in het oosten van Kreta). Daar troffen ze een zekere **Korobios**, een purpervisser, en hij beweerde dat zijn schip ooit ten gevolge van een storm was afgedwaald naar Libië, beter gezegd naar het eiland Platea bij Libië (=Bomba). Met geld haalden ze hem over om mee te gaan naar Thera. Onder leiding van Korobios ging toen een kleine groep mannen vandaar op weg om zich eerst maar eens te oriënteren. Inderdaad hebben ze het eiland Platea bereikt. Zij lieten de purpervisser daar achter met een voedselvoorraad voor enkele maanden en zeilden zelf zo vlug mogelijk terug om thuis op Thera het nieuws over dit eiland te brengen. Zij bleven echter veel langer weg dan de afspraak was. De voorraad proviand van Korobios was al helemaal uitgeput, toen een schip uit Samos met bestemming het eiland Platea noodgedwongen aandeed (640 v. Chr.). De kapitein was ene **Kolaïos**. De Samiërs kregen het hele verhaal van Korobios te horen en lieten genoeg voedsel voor een jaar bij hem achter. Daarop staken zij weer in zee. Hun reisdoel was Egypte, maar zij raakten door een oosterstorm uit de koers. Die bleef maar waaien, met het gevolg dat zij uiteindelijk via de Straat van Gibraltar in Tartessos aankwamen. De gunst van de goden was met hen, want die havenplaats lag toen nog niet in de route, zodat zij met hun handelswaar huiswaarts keerden met de grootste winst die er naar ons beste weten ooit door Grieken is gemaakt. [...] De groep op Thera die Korobios op Platea had achtergelaten, vertelde na hun thuiskomst dat zij een nederzetting hadden gesticht op een eiland bij de kust van Libië. (IV, 151-153)

De **Fokeeërs** uit Ionië zijn de eerste Grieken die verre zeereizen hebben ondernomen. Het is aan hen te danken dat de route naar de Adriatische Zee, Tyrrenië, het Iberische schiereiland en Tartessos bekend is geworden. Daarbij maakten ze gebruik van vijftigriemers en niet van brede vrachtschepen. Op een van hun tochten zijn ze dus in Tartessos beland. Hier kwamen ze op goede voet te staan met de plaatselijke heerser, een zekere Arganthonios die niet minder dan tachtig jaar heeft geregeerd en al met al honderdtwintig jaar oud is geworden. Hij is zo op ze gesteld geraakt dat hij hun in het begin heeft aangeraden om Ionië voorgoed te verlaten en zich in zijn rijk te vestigen, ze mochten zelf een plaats uitkiezen. De Fokeeërs gingen hier niet op in waarna de koning, toen hij van ze hoorde dat de Perzische koning hoe langer hoe gevaarlijker werd, geld gaf om hun stad te ommuren. Het moet hem heel wat hebben gekost, want de lengte van de wal van Fokaia is bepaald niet mis en hij is opgetrokken uit grote steenblokken, die volmaakt op elkaar aansluiten. Zo is deze stad aan haar muren gekomen. (I, 163)

Bij Etearchos (koning van Ammon in Libië) waren eens een paar mannen langs geweest die uit het gebied van de **Nasamonen** afkomstig waren, een Afrikaans volk dat aan de Sirte en de streek even ten oosten ervan leeft. De koning had de bezoekers gevraagd of ze hem iets meer konden vertellen over de onherbergzame streken in Afrika. Nou en of, hadden ze gezegd, en

ze vertelden hem toen dat bij hen een stelletje opgeschoten jongens, zonen van stamhoofden, uit balorigheid allerlei gevaarlijke spelletjes had bedacht. Bij een ervan hadden ze lootjes getrokken om uit te maken welke vijf uit hun groep de Afrikaanse woestijn in moesten om het land verder te verkennen dan ooit iemand vóór hen had gedaan. Nu moet je weten dat de hele Middellandse-Zeekust van Egypte tot kaap Soloeis waar dit werelddeel ophoudt, wordt bewoond door een reeks Afrikaanse stammen met uitzondering van het gedeelte waar de Grieken en de Carthagers leven. In het binnenland dat ten zuiden van de zee en de door mensen bevolkte kust is gelegen, komen uitsluitend roofdieren voor en verder landinwaarts is er een volkomen uitgestorven zandvlakte waar geen druppel water is te vinden. Goed, die jongens moesten dus op weg. Van hun vrienden hadden ze mondvoorraad in overvloed meegekregen. Aanvankelijk trokken ze door het bewoonde gebied, daarna kwamen ze in de streek waar de wilde beesten leven en ten slotte belandden ze in de woestijn die ze in westelijke richting overstaken. Het was een verre reis door de zandstreek die heel wat dagen in beslag nam totdat ze een vlakte bereikten waar bomen groeiden. Gauw gingen ze eropaf om de vruchten te plukken. Ze waren hiermee bezig toen ze door mannetjes, kleiner dan normale mensen, werden aangevallen die hen vastgrepen en meesleepten. De Nasamonen konden geen woord van deze dwergen verstaan die op hun beurt niets van de anderen begrepen. De tocht ging door eindeloos moerasgebied totdat ze een stad bereikten waar alle inwoners even klein waren en zonder uitzondering zwart. De stad lag aan een grote rivier die van west naar oost stroomde. In het water kon je de krokodillen zien zwemmen... Hiermee moet ik het verhaal van de Ammoniër Etearchos besluiten. Toch wil ik er iets aan toevoegen. In de eerste plaats de verklaring dat de Nasamonen behouden zijn thuisgekomen en dat het land waarin ze verzeild waren geraakt, alleen maar tovenaars herbergde. Verder lijkt mij het vermoeden van Etearchos dat de rivier die de stad voorbijstroomde, de Nijl moest zijn, niet uit de lucht gegrepen. De Nijl begint namelijk ergens in Afrika en deelt het continent in tweeën. Als ik aan de hand van gegevens de onbekende van dit vraagstuk mag berekenen, denk ik te kunnen stellen dat de monding van de Donau even ver van zijn bronnen aflight. (II, 32-33)

Een ander onderwerp: de bronnen van de Nijl. Van al degenen die ik in Egypte, Afrika of Griekenland hierover heb benaderd, maakte niemand er aanspraak op hiervan het fijne te weten. Ja toch, een klerk in de Egyptische stad Saïs die daar de lijst van tempelschatten van Athena bijhield, beweerde van alles op de hoogte te zijn. Volgens mij maakte hij er echter een potje van. Hoe dan ook, hij vertelde me dat er tussen de stad Aswan, die vlakbij Thebe ligt, en Olifantenstad twee kegelvormige bergen liggen die respectievelijk Krofi en Mofi heten. Midden tussen deze bergen zouden de peilloos diepe bronnen van de Nijl ontspringen waarvan het water voor de ene helft richting noorden in de richting van Egypte stroomt en voor de andere zuidwaarts, naar Ethiopië dus. Het zou aan farao Psammetichos te danken zijn dat een onderzoek naar de diepte van deze bronnen is ingesteld. Deze koning had namelijk een touw met een lengte van vele duizenden meters laten vlechten. Dat werd daar neergelaten, maar de bodem werd er niet mee bereikt. Het is niet helemaal onzin wat die klerk zei. Als ik het goed begrijp, bedoelde hij dat er twee machtige draaikolken zijn met een sterk wisselende stroming. Omdat het water de loodlijn tegen de rotsen slaat, is het ondoenlijk daarmee de grond te halen. Maar dit is dan ook alles wat ik over dit punt te weten kon komen. (II, 28)

Twee andere ontdekkingsreizigers uit de Griekse oudheid

Eudoxos, een rijke inwoner van Cyzikos in het Hellespontgebied, kwam als afgezant van zijn stad naar een festival van Persefone in Egypte gedurende de regering van Prolemaios Euergetes II, tussen 146 en 117. Hij maakte twee succesvolle reizen naar India en toen hij terugkeerde van de tweede reis, werd hij door de noord-oost moesson overvallen en een heel

stuk zuidwaarts langs de oostkust van Afrika gedreven. Overal waar hij noodgedwongen aan land ging, maakte hij veel vrienden met de inboorlingen door met hen het brood te delen, wijn en gedroogde vijgen die zij niet hadden en eenmaal leerde hij hun het gebruik van vuur. In ruil daarvoor kreeg hij water en gidsen en maakte een lijst van hun woorden – een handelwijze die modern aandoet. En hij vond een stuk van een houten voorstevan waarop een paard was uitgesneden, het kwam van een wrakstuk. Later hoorde hij dat het afkomstig was van een schip uit Gades (Cadiz) dat te ver onder de rivier de Lixus was gegaan en nooit behouden was teruggekeerd. Hierop besloot Eudoxos om zelf rond Afrika te varen en zo India te bereiken. Hij ging terug naar Cyzikos, bracht al zijn bezittingen aan boord en zeilde weg. Via Marseille en rond de kust van Spanje kwam hij in Gades, nam musicerende jongens en meisjes aan boord als geschenk voor de Indische vorsten, evenals artsen die de malaria konden bestrijden, en timmerlieden voor de reparaties onderweg. Op het laatst zeilden de schepen weg, met gunstige wind. Aanvankelijk kwam hij niet verder dan Zuid-Marokko en gaf zijn plannen om naar India te varen op, maar nadat hij thuis gekomen was, maakte hij een nieuwe start met grotere schepen. Dit keer kwam hij in contact met stammen van mensen zonder mond of aaneen genaaide lippen, of volkeren zonder neus met uitzonderlijk dikke lippen. Waarom de expeditie uiteindelijk is mislukt, is niet bekend: mogelijk waren zij het slachtoffer van de vernietiging van alle Carthaagse koloniesteden door de inlanders, of van de volksverhuizing van de Bantoes die in deze tijd schijnt te hebben plaatsgevonden, of zijn ze verzeild geraakt in een cycloon, of was er muiterij zoals bij Hudson in het jaar 1610, in ieder geval is niemand teruggekeerd.

Rond 330 v. Chr. voer een kapitein uit Marseille, **Pytheas**, uit. Hij was een van de grote ontdekkingsreizigers. Vreemd genoeg is over de man zelf weinig bekend en we weten niet met hoeveel schepen en bemanning hij op weg ging. Ongetwijfeld was zijn oogmerk om de Carthaagse handelsmonopolies te doorbreken. Maar ook had hij, als enige, wetenschappelijke belangstelling, hij was een ervaren astronoom, had opgemerkt dat de poolster niet aan de Pool stond en bestudeerde onderweg de getijden. Hij bezocht de tinmijnen in Cornwall en heeft de methode om tin te winnen beschreven. Daarna voer hij langs de kust van Engeland en zag Brittanië als een driehoek, waarbij hij de afmetingen aan de drie zijden opgaf. Waarschijnlijk ging hij tegen de klok in, maar hij repte niet over Ierland. Zo nu en dan maakte hij uitstapjes over het land en beschreef de inwoners als primitief, strijdend op wagens, terwijl ze hun koren in silo's onder de grond bewaarden: 'Zij hebben eenvoudige gewoonten, heel anders dan de sluwheid en ontaarding van de moderne mensen. Hun eten is sober en anders dan de copieuze maaltijden. Het eiland is dichtbevolkt en heeft een uitzonderlijk koud klimaat, zoals te verwachten is in een streek die vlakbij de Pool ligt. Er zijn veel koningen en stamhoofden.' Ten noorden van Schotland verzamelde hij gegevens over het eiland van Thule en daarmee maakte hij meer indruk in de oudheid dan met zijn relaas over Brittanië. Zie verder pagina 28.

Extra (Marco Polo)

Marco Polo (1254-1324) wordt na Herodotos als de grootste reiziger uit de geschiedenis beschouwd. Het is verbazingwekkend dat deze Italiaan nergens de naam van Herodotos vermeldt, terwijl hij waarschijnlijk wel van zijn verhalen op de hoogte is geweest. Zijn globale kennis van de *Historiën* blijkt uit toespelingen en passages die overeenkomen met die van Herodotos. De vangst van krokodillen en de spontane zelfverbranding van weduwen zijn hiervan voorbeelden. Ook de beschrijving van de Perzische schapen, *zo groot als ezels en met lange dikke staarten die wel dertig pond en meer wegen, en die vet zijn en voortreffelijk smaken* (I,15) doet denken aan Herodotos III, 113: *Je hebt er (in Arabië) schapen met een grote staart die wel één meter dertig lang is. Als je die staart laat slepen, schuurt hij over de*

grond en dit veroorzaakt schaafwonden.[...] En dan heb je nog schapen met een dikke staart van 45 centimeter breed. Maar de meest opvallende verwijzing staat te lezen in Polo's beschrijving van de gewoonten van Thebet oftewel (het noorden van) Tibet. De overeenkomst met *Historiën I*, 199 lijkt te treffend om toevallig te zijn. Herodotos brengt een gewoonte ter sprake die in zijn ogen ronduit schandalig is. Zijn uitgesproken veroordeling is des te opvallender, omdat de geschiedschrijver zich elders zo goed als nooit negatief uitlaat over de zeden en gebruiken van niet-Griekse volkeren, een van zijn innemende eigenschappen. Maar ditmaal laat hij blijken dat hij geen goed woord over heeft voor de tempelriten van Afrodite bij de Babyloniërs. Elk ongetrouwd meisje moet daar wachten op een vreemdeling die met haar de liefde wil bedrijven. Herodotos schrijft: *Het is daar een drukte van belang en groepjes komen af en aan. Tussendoor zijn kaasrechte looppaden in alle richtingen waarop de vreemdelingen paraderen om hun keuze te maken. Wanneer een vrouw zich daar heeft neergezet, mag zij niet naar huis voordat een van die mannen een zilveren munt op haar schoot heeft gegooid en buiten het heiligdom met haar de liefde heeft bedreven. [...] Een meisje moet met de eerste de beste man meegaan, iemand afwijzen is er niet bij. Door de liefdesdaad heeft zij haar plicht ten opzichte van de godin vervuld en mag ze gaan. En dan laat zij zich nooit meer verleiden, al krijgt zij ik weet niet wat aangeboden. Rijzige vrouwen die met schoonheid zijn begiftigd zijn gauw weer thuis, maar lelijke figuren moeten soms een lange tijd blijven, totdat zij aan de voorwaarden die de wet stelt hebben voldaan. Dat kan wel tot vier jaar oplopen.* Ook Marco Polo laat zijn afkeuring blijken als hij een vergelijkbaar gebruik beschrijft: *Een schandalige gewoonte, die alleen kan voortkomen uit kortzichtige afgodendienst, is gangbaar onder de volkeren van die streken die er niets voor voelen om jonge vrouwen zolang zij maagdelijk zijn, uit te huwen, maar integendeel eisen dat zij vooraf geslachtelijke omgang hebben met velen van de andere sekse. Dit is volgens hen de wens van de goden en een vrouw die nooit het gezelschap van mannen heeft gedeeld, is waardeloos. Daarom brengen de moeders bij de aankomst van een karavaan hun huwbare dochters naar de kooplieden, zodra zij hun tenten voor de nacht hebben opgeslagen, en ieder smeekt de vreemdelingen om haar dochter te nemen en van haar te genieten zolang als ze in de buurt blijven. Wie de meeste schoonheid heeft om aan te bieden, wordt natuurlijk gekozen, maar anderen keren verdrietig en teleurgesteld naar huis terug, terwijl de eersten gedurende het verblijf van de reizigers hun gezelschap delen. Pas dan worden ze naar hun moeders teruggebracht zonder dat er ooit nog een poging wordt ondernomen om ze bij haar weg te halen.* (II, 37)

Over de vaart rond Afrika II (Historiën IV, 42)

Afrika was voor de oude Grieken een werelddeel dat vele risico's voor ze inhield. De lengte van de kust leek oneindig, de Sahara vormde gevoelsmatig een grote barrière. De tropische hitte schrikte af. Het klimaat was ongezond, vooral de kans om malaria op te lopen was groot, en de toegangen werden door de Feniciërs en door de Arabieren, aan de kant van de Rode Zee, geblokkeerd.

Voor Homeros zag het wereldbeeld eruit als een ronde schijf die door de Oceaan werd omgeven. In de tussentijd was daaraan een en ander veranderd, met name door de wereldkaart van Anaximander (circa 575 v. Chr.). Van wie Herodotos het verhaal over de omvaart rond Afrika heeft gehoord, weten we niet. Al in de oudheid werd sterk betwijfeld of het wel waar was. En dat duurt tot op de dag van vandaag voort. De bezwaren komen in het kort hierop neer:

Waarom geeft Herodotos zo weinig details? Waarom wordt de leider niet genoemd? De Feniciërs moeten zeker het verdwijnen van de Grote Beer en de poolster waarnaar ze zich altijd bij het varen hebben gericht, hebben opgemerkt, maar daarover wordt niets gemeld.

Hadden ze wel een geschikt vaartuig voor zo'n enorme tocht en hoe redden ze dat zonder kompas? De tijd van drie jaar is te kort, juist vanwege de genoemde pauzes. Bovendien: waarom werd in de herfst gezaaid? En vooral: waarom is deze tocht door latere auteurs nauwelijks of niet beschreven of herhaald?

Niet al deze bezwaren zijn te weerleggen. Herodotos heeft blijkbaar alles opgeschreven wat hij te horen kreeg en een rapport van de vaart is kennelijk niet gemaakt. Ook andere leiders werden lang niet altijd bij name genoemd. Voor de Egyptenaren was de zon belangrijker dan de sterren. Er zijn wel andere voorbeelden van kleine schepen die een grote tocht over de oceaan hebben afgelegd, bijvoorbeeld in 1539 de Portugees Diego Botelho die van Goa naar Lissabon voer op een schip dat 5 meter lang was en 3 meter breed. De Feniciërs voeren langs de kust, zoals in de oudheid gebruikelijk was en hadden een kompas niet nodig. Ook andere tochten, zoals die van Pytheas, worden eeuwen lang niet genoemd, hij is zelfs tot in de 19^e eeuw in vergetelheid geraakt.

Ondanks deze tocht is lang gedacht dat India en Afrika met elkaar verbonden waren zodat de Arabische Golf een binnenzee was. Aristoteles veronderstelde dit, ook al omdat olifanten in beide werelddelen voorkwamen.

Fantasievolkeren en ideale gemeenschappen

In het wereldbeeld van Herodotos worden de uiteinden van de bewoonde aarde gekenmerkt door uitzonderlijke verschijnselen. *Om de een of andere reden zijn de mooiste dingen te vinden aan de uiteinden der aarde, terwijl Griekenland daarentegen het best denkbare klimaat heeft.* (III, 106) *Hoe dan ook, aan de uiteinden van de wereld die onze hele aarde als een omheining omsluiten, blijken zaken voor te komen die in onze ogen heel mooi en heel bijzonder zijn.* (III, 116). In zijn tijd werd de aarde gezien als een plat vlak dat door de Middellandse Zee in twee gelijke helften werd verdeeld: de noordelijke helft werd van west naar oost doorsneden door de Donau en de zuidelijke helft door de Nijl. Aan de randen van deze 'halfvonden' leefden de volkeren die de ideale mensen waren. Pas veel later zou Krates van Mallos als eerste de aarde zien als een globe, het voorbeeld van de rijksappel.

Aan de randen zijn rijke voorraden goud, reukwaren, specerijen, barnsteen en tin te vinden en sommige volkeren leven in ideale omstandigheden. Dit laatste is niet nieuw: al bij Homeros wordt het volk van de **Faiaken** gezien als een ideale gemeenschap, gesitueerd *ver van de broodetende mensen*. Zij zijn verwant aan de goden en vol trots verklaart prinses Nausikaä: *Er bestaat geen mens en die zal er ook nooit komen, die het land van de Faiaken aandoet en vijandschap brengt. Wij zijn het meest geliefd bij de onsterfelijken, want we wonen ver weg in de luid klotsende zee, aan het uiteinde en geen andere sterveling heeft contact met ons.* (Odyssee 6, 201-205) En haar vader, koning Alkinoös, kenschetst zijn onderdanen als volgt: *Wij houden steeds van een goede maaltijd, van citerspel en dansen, van schone kleren, een warm bad en van vrijen.* (Id. 8, 248-249)

Zoals gezegd, zijn in *Historiën* dergelijke mythische volken te vinden in het hoge noorden of diepe zuiden. Hij vertelt over de **Hyperboreeërs** die nog noordelijker dan de Grijpvogels wonen en die ooit in tarwestro verpakte offergaven naar Delos hebben gestuurd, samen met twee meisjes en vijf stamgenoten als bodyguards, die overigens niet meer naar hun vaderland taalden en nooit zijn teruggekeerd. (IV, 33) De offergaven zullen bestaan hebben uit barnsteen of wellicht uit de bijzondere honing. De Hyperboreeërs zijn deugdzaam, lang en gelukkig levend in een paradijselijke omgeving, eten vegetarisch, hebben altijd zonneschijn, het land is vruchtbaar en ziekten of oorlog komen er niet voor.

Nog meer bewondering had Herodotos voor de langlevende **Ethiopiërs**, die hij als nobele wilden afschildert. Hun naam betekent 'mensen met verbrande gezichten' en zij

werden later Nubiërs genoemd. *Zij staan bekend als de allergrootste en mooiste mensen. Hun zeden en gewoonten zijn uniek: in hun ogen is alleen de langste en navenant sterkste landgenoot geschikt om over hen te heersen.* (III, 20) De Perzische koning Kambyses had afgezanten, leden van de zogeheten stam der Viseters die het Ethiopisch machtig waren, naar hen toegestuurd om ze te bespioneren en aan de koning van de Ethiopiërs geschenken te geven: een mantel van purper, een gouden halsketting, armbanden, een albasten flesje parfum en een fust palmwijn. Maar die had er weinig waardering voor: hij vond *de purperververij maar bedrieglijk spul, gebruikt door bedrieglijke lui. Naar aanleiding van zijn vraag over de gouden halsketting en de armbanden antwoordden de Viseters dat die voor de sier dienden. Hierom moest de koning hartelijk lachen: hij had gedacht dat het voetboeien waren en die waren bij hen heel wat solider. Zijn derde vraag betrof het parfum. Toen hij hoorde hoe dat gemaakt werd, herhaalde hij wat hij over het kleed had gezegd. Ten slotte probeerde hij de wijn. Deze drank smaakte hem heel lekker. De spionnen informeerden hem over de bereiding. Daarop vroeg hij: 'Wat eet jullie koning eigenlijk en wat is bij jullie de maximale leeftijd?' 'Gewoon, brood', luidde het antwoord van de Viseters die erbij vertelden hoe tarwe op het veld groeit en 'bij ons wordt de oudste hooguit tachtig jaar'. 'Maar dan is het geen wonder dat jullie maar zo kort leven: jullie vreten mest! Wanneer jullie deze drank niet als tegengif hadden, zouden jullie zelfs niet die lage leeftijd bereiken.' Wijn was blijkbaar het enige Perzische product dat hij kon waarderen. Nu was het de beurt van de Viseters om vragen te stellen over het voedsel en de levensduur van de Ethiopiërs. Zij kregen te horen dat honderdtwintig jaar daar geen uitzondering is – sommigen worden nóg ouder – en dat het eten en drinken uit gekookt vlees en melk bestond. De spionnen stonden natuurlijk verbaasd over het hoge aantal jaren (III, 22-23) Intussen hebben slimme geleerden, ditmaal van Engelse origine, uitgevonden dat we dit getal niet al te ernstig mogen nemen, omdat de Afrikanen in jaren van vijf maanden rekenden. Op die manier wordt ons elke illusie ontnomen!*

Er hebben in Ethiopië tal van stammen geleefd die door Herodotos en zijn opvolgers met name worden genoemd. Meestal verwijst de naam naar het voedsel dat ze gebruikten. Zo wordt gesproken over de vlees-, vis-, kalfs- en worteleeters, maar ook over struisvogel-, sprinkhanen- en mensen-eters. Er was zelfs een stam waarvan de leden zich uitsluitend als *spermatofagen* in leven hielden, een in onze ogen wel eenzijdig dieet. Eén enkele Nubische groep heeft speciaal de aandacht van Herodotos gekregen: de Holbewoners. Hij zegt over hen: *de Holbewoners in Ethiopië zijn buitengewoon vlug ter been en kunnen harder lopen dan enig ander volk waarover we informatie hebben. Zij voeden zich met slangen, hagedissen en andere reptielen. Hun taal is heel eigenaardig: bij het spreken piepen ze als vleermuizen.* (IV, 183)

Herodotos is de eerste geweest die ons over het gebied van de Ethiopiërs wat meer dan vage bijzonderheden weet te melden en het zou na hem nog eeuwen duren eer er nieuwe gegevens boven tafel komen. In hun land raakte de zon de aarde aan. Dit gebeurt niet alleen als de zon opkomt, maar ook als zij ondergaat – om 's nachts weer in de zonnepot over de oceaan terug te varen. Daarom zijn er in het zuiden zowel oosterse als westerse Ethiopiërs. De zonnehitte is de oorzaak dat zij zo zwart verbrand zijn en dat zij donkere kroeskoppen hebben. Herodotos spreekt beeldend over hun bijzonder wollige haardos. De Ethiopiërs kenden van oudsher, aldus de geschiedschrijver, de gewoonte om jongens te besnijden en hun sperma was even gitzwart als hun huid, vandaar dat zij negerkinderen kregen. Deze merkwaardige opvatting treffen we vaker, al dan niet met variaties, in de oudheid aan. In de grote roman *Ethiopika* of 'Een verhaal uit Ethiopië' van de schrijver Heliodoros die zo'n zeven eeuwen later leefde, blijkt de zwarte koningin Persinna van een blanke dochter te bevallen, omdat zij op het moment van de conceptie haar oog liet vallen op een schilderij met een naakte, witte

prinses. Daartegen was de zwarte werking van het zaad van haar man niet opgewassen. Het arme blanke meisje viel niet in de smaak en werd prompt te vondeling gelegd.

Een grote religieuze bezienswaardigheid in het land van de Ethiopiërs is de zogenoemde Zonnetafel geweest. Volgens Herodotos die ons overigens niet verklaart waarom alleen de Zon met deze tafel is verbonden (al ligt dat in het land van de zon wel voor de hand), was die tafel eigenlijk een veld dat bezaaid was met hompen gekookt vlees van allerlei kuddedieren. *Op dit veld – zo gaat de geschiedschrijver verder – dat zich aan de rand van de stad bevindt, wordt volgens voorschrift iedere nacht door de magistraten vlees neergelegd, zodat overdag elke willekeurige voorbijganger ervan kan eten. De inheemse bevolking denkt overigens dat het vlees telkens vanzelf uit de grond komt.* (III, 18) Dat zelfs de goden deze rijkelijke vleesmaaltijd op prijs stelden, weet Homeros ons al te vertellen. Volgens de heldendichter bezochten de Olympiërs graag de ‘onberispelijke Ethiopiërs’ om bij hen te smullen van honderdvoudige offers, bestaande uit runderen en rammen. En in het begin van de *Odyssee* staat te lezen dat Poseidon in het Ethiopische land verpozing zocht om zich daar aan het offermaal tegoed te doen.

Heel eigen waren ook hun begrafenisceremonies. De doden werden namelijk niet onder de grond gestopt of verbrand, maar in kisten van rots- of bergkristal geplaatst. Volgens anderen moet het materiaal geen kristal, maar mica of albast of doorzichtig porselein zijn geweest, omdat kristal zo moeilijk te bewerken is. Hierbij werd volgens Herodotos de volgende werkwijze aangehouden: *eerst lieten de Ethiopiërs het lijk uitdrogen, daarna brachten ze van top tot teen een laag gips aan en beschilderden die zo levensecht mogelijk. Dan werd de dode in het omhulsel van kristal gelegd. Deze stof kwam daar in grote hoeveelheden voor. Het gevolg was dat het lijk in de kist zichtbaar was, het verspreidde geen vieze stank en had niets afstotends. In alle opzichten zag het eruit als een gewoon naakt lichaam. Een jaar lang werd de kist door de naaste familieleden in huis bewaard en met offerdieren en eerstelingen van elk soort fruit werd aan de overleden verwant hulde gebracht. Vervolgens droegen ze de kist weg om deze ergens aan de rand van de stad een plaatsje te geven.* (III, 24)

Utopieën

Het woord Utopia is een bedenkfel van Thomas More (in 1516) en betekent ‘Nergensland’. Maar de gedachte aan zo’n land was niet nieuw en in de oudheid was al meer dan eens geschreven over een dergelijk paradijs. We hebben gezien dat de ontdekkingsreiziger Pytheas als eerste **Thule** heeft gemeld, zij het ‘van horen zeggen’. De middernachtzon, de eigenaardige vermenging van aarde, water en lucht (dichte mist op de Wadden?) en de geringe vegetatie zijn volgens Pytheas kenmerken van Thule. Hij situeerde het eiland boven Shetland (Mainland, door Plinius de Oudere Mona genoemd). Momenteel wordt eerder aan Noorwegen of IJsland gedacht. Weliswaar is Noorwegen geen eiland, maar tot laat in de oudheid werd Scandinavië gezien als een eiland. Later zou ‘ultima Thule’ een uitdrukking worden voor een zeer ver gebied of iets onbereikbaars.

De fantasie is nog meer geprikkeld door een ander eiland, en wel **Atlantis**. Dit is bij ons weten voor het eerst door Plato genoemd en moet zich volgens hem in het verre westen hebben bevonden, vandaar de naam Atlantische oceaan. In de wereldzee, ook oceaan genoemd, dreef de aarde, maar dat was niet het enige eiland volgens Plato. Ook Atlantis, dat groter was dan Afrika en Europa samen, zou in de oceaan hebben gedreven. Het zou deel uitgemaakt hebben van een archipel van eilanden en 9000 jaar vóór Plato hebben bestaan. Zijn bron was de wijze Solon die het weer van een priester in Egypte zou hebben gehoord. Er was op Atlantis een overvloed aan planten, dieren en metalen. Bovendien waren de bewoners

ervaren handelaars en zeelieden die een kunstmatige haven hadden aangelegd en een tempel voor hun stichter of Vader, de god Poseidon.

Enkele citaten uit Plato's *Kritias*:

Er waren harde en smeltbare stoffen, met namen een soort dat wij alleen van naam kennen, maar dat destijds gebruikt werd en op veel plaatsen werd gedolven, namelijk orichalkeion (berg-koper), na goud het kostbaarste metaal. Ook bracht het eiland een overvloed aan hout voort, waarmee de timmerlieden konden werken, maar dat ook voedsel bood voor de tamme en wilde dieren. Daardoor kwamen dieren als olifanten in groten getale voor [...] die het grootste zijn van alle dieren en het meeste vreten. Bovendien was alles voorhanden wat de aarde voortbrengt aan reukwerk, gekweekte groente, droge vruchten enzovoort. Dat alles groeide op het eiland dat toen nog door de zon werd beschenen, wonderbaarlijk en ontelbaar. Hierna volgt een minutieuze beschrijving van de bouw van de havens, de paleizen, de heiligdommen en de scheepsarsenalen 'waarvan de schoonheid iedere toeschouwer versteld deed staan.'

Op de samenkomsten beraadslaagden ze over de gemeenschappelijke zaken, ze onderzochten of iemand zich aan een overtreding had schuldig gemaakt en spraken recht. [...] Dan schepten ze met gouden schalen bloed uit het mengvat, plengden ervan op het vuur, en zwoeren dat ze recht zouden spreken volgens de wetten op de zuil; dat ze iedereen die zich ooit aan een overtreding schuldig had gemaakt, zouden straffen en zelf geen enkele bepaling vrijwillig zouden overtreden; dat ze volgens de wetten van hun Vader zouden regeren en aan geen bestuurder zouden gehoorzamen die niet naar die wetten zou handelen. [...] Verder waren er nog vele andere speciale wetten betreffende de voorrechten van elke koning. Dit waren de belangrijkste: ze zouden nooit de wapens tegen elkaar opnemen, ze zouden iedereen te hulp komen als die door een van hen bedreigd werd uit zijn macht ontzet te worden, ze zouden gemeenschappelijk overleg voeren over beslissingen inzake oorlog en andere zaken en het opperbevel overlaten aan het geslacht van Atlas. [...] Vele generaties lang gehoorzaamden ze de wetten, ze gaven blijk van zachtmoedigheid en inzicht tegenover de wisselvalligheden van het lot en van elkaar. Alles wat geen deugd was, keurden ze af, ze hingen niet aan hun bezittingen en ze droegen, bij wijze van spreken zonder moeite de last van hun goud en andere bezittingen, ze lieten zich het hoofd niet op hol brengen door te zwelgen in luxe of zich van het rechte pad afleiden door gebrek aan zelfbeheersing. [...] Maar toen het goddelijke bestanddeel in hen afnam doordat het telkens met het menselijke werd vermengd en het menselijke karakter dus de bovenhand kreeg, waren ze niet meer in staat de weelde te dragen en verloren ze ieder fatsoen.[...] Toen Zeus bemerkte hoe een fatsoenlijk geslacht was ontaard, besloot hij hen te straffen om ze tot bezinning te brengen.

In een andere dialoog, *de Staatsman*, vertelt Plato wat er toen gebeurde: *Toen er later geweldige aardbevingen en overstromingen kwamen, verdween in één verschrikkelijke dag en nacht heel jullie militaire macht en werd Atlantis door de zee overspoeld. Zo is het nu onmogelijk de zee daar te bevaren en te doorzoeken, omdat die zo ondiep is vanwege de modder van het gezonken eiland.*

Nog altijd wordt naarstig gezocht naar de plaats waar Atlantis kan hebben gelegen. Plato geeft namelijk zoveel details dat aan historische feiten is gedacht. Zijn schets van Atlantis is het voorbeeld geweest voor vele schrijvers na hem die een paradijselijk eiland wilden creëren. Men heeft zelfs het eiland Thera (Santorini) geopperd, vóór de vulkaanuitbarsting van 1520 v. Chr., terwijl dat niet in het westen is gelegen.

Parodieën

Het ligt voor de hand dat de komedieschrijvers en satyrici parodieën hebben gemaakt op dergelijke utopieën. Vooral **Aristofanes** (circa 440-385) heeft zich uitgeleefd in fantasieën over zijn helden die een reis naar de bovenwereld maakten of daar een ideale staat stichtten. Zo liet hij in *Vrede* de boer Trygaios, die bezorgd was om het lot van de Grieken, besluiten Zeus te bezoeken en de oppergod te vragen een einde aan de oorlog te maken. Voor zijn vlucht spant hij een gigantische mestkever in. Een fragment uit zijn luchtreis:

*Niet te snel, lieve tor, want we hebben de tijd,
ga nu niet steil omhoog door de lucht,
vlieg je eerst maar eens warm, houd je vleugels gespreid,
maak je spieren goed los voor de vlucht.
Blaas je stinkende adem niet in mijn gezicht,
Anders houd ik je hier, met de staldeuren dicht.
Zijn dochtertje komt angstig toegerend en klaagt op tragedietoon:
Vader, o vader, zeg ons is de mare
welke ons heden bereikte verzonnen?
Gaat u voorgoed door de bovenlucht dwalen?
Bent u een tocht naar de bliksem begonnen?
Pa, als je iets om me geeft, zeg daarboven:
moet ik soms zulke geruchten geloven?
Boven in de lucht knijpt Tryfaïos 'm toch wel:
Hortsik, Pegasos, vort in galop! [...]
Wat gebeurt er, hé, wat wijk je uit?
Niet je snufferd naar die beerput daar.
Sla je wieken uit en vliegen maar,
toe, verlaat de aarde, durf het aan
om nu recht omhoog naar Zeus te gaan.
Mijd die stront en derrie voor een keer,
straks hoeft jij geen mensendrollen meer.
Help, daar in de haven doet er een
zijn behoefte met de billen bloot. [...]
Man schei uit, het wordt nog eens mijn dood!
Hé, jij daar aan die hijsmachine, let goed op,
het rommelt zo van angst hier in mijn buik. Als jij
niet oppast, krijgt mijn kever nog een warme hap.
Als ik me niet vergis, is hier de hemel al.
Dan sta ik hier dus voor het huis van Zeus.
Hallo, hoort iemand mij? Doe open, alsjeblieft.*

In *Vogels* laat Aristofanes op voorstel van de Athener Peisthetairos (Trouwe Vriend) een nieuwe vogelstad, Wolkenkoekoeksstad, in de bovenlucht bouwen. Door de positie van deze plaats krijgen de vogels de macht over de aarde en verliezen de goden hun directe invloed op het mensdom. Oppergod Zeus zal zijn heerschappij aan het vogelvolk moeten overdragen en zich tevredenstellen met de opkringelende rook van de brandoffers van de mensen.

Peisthetairos:

*Dan raad ik het eerst van alles aan één stad van vogels te vormen,
vervolgens de lucht en het hele gebied tussen hemel en aarde te sluiten
Met bakstenen muren aan iedere kant, zoals Babylon, zulke muren...
Zijn die muren gebouwd, dan ga je naar Zeus en je eist dat hij jullie macht geeft.*

*En indien hij dat weigert of onwil toont of zich er weinig van aantrekt,
verklaar je de oorlog aan Zeus in persoon. Vervolgens ontzeg je de goden
het recht om door jullie gebied te gaan, wanneer ze zo nodig weer moeten.
Ja, vaak in 't verleden, daalden ze af om een aardse vrouw te verleiden,
Alkmene of ander sterfelijk schoon. En willen ze tóch naar beneden,
dan pik je hun pikken maar bont en blauw, dan gaat dat vrijen wel over.
En ook naar de mensen raad ik je aan een omroepvogel te sturen,
zodat men weet van het vogelbewind en dat men voortaan de offers
aan vogels moet brengen en niet aan een god, althans niet in eerste instantie.
Men doet dus het beste in plaats van een god zijn lievelingsvogel te kiezen.
(vertaling Marietje d'Hane-Scheltema)*

De alleskunner **Lucianus** leefde in de tweede eeuw na Christus. Zijn boekje *Ware Verhalen* is talloze malen nagevolgd, van wie de beroemdsten zijn: Thomas More (Utopia), Rabelais (Gargantua en Pantagruel), Jonathan Swift (Gullivers Reizen) en Raspe (Münchhausen). *Ware Verhalen* is een imaginaire reis naar het tegencontinent aan de overzijde van de Oceaan. Lucianus parodieert de wonderbaarlijke reisverhalen, zoals die van Odysseus, die hij ziet als de aartsvader van alle fantasten. Zelf wil de schrijver het eerlijker aanpakken: we hoeven geen woord van hem te geloven. En wie het niet gelooft, moet zelf maar eens gaan kijken. Dan vindt de ongelooflijke reis plaats: eerst wordt het wijneiland bezocht, daarna wordt het schip door een cycloon naar de maan geblazen. Terug op zee, wordt dit schip opgeslokt door een walvis die een groot aantal agressieve lieden in zijn buik herbergt. Na deze vernietigd te hebben beleeft Lucianus een ontspannen tijd als walvisbewoner. Later roken hij en zijn kameraden de walvis uit en maken een ijsvaart over de bevroren zee, en belanden uiteindelijk op het Eiland der Gelukzaligen. Helaas begaat een van de makkers daar de fout om de mooie Helena te schaken en worden de reizigers uitgewezen. Dan arriveren ze op het eiland van de zondaren, dromenland en het eiland van Kalypso. Na veel avonturen bereiken ze uiteindelijk het tegencontinent waar de boot te pletter slaat in een storm. *En hoe het verderging, vertel ik jullie in de volgende boeken.* Maar die komen er nooit en deze loze belofte doet aan Herodotos herinneren.

Enkele passages:

Hierna staken we op een doorwaadbare plaats de rivier over en ontdekten een wonderlijk soort wijnstokken. Het deel dat uit de grond kwam, de stok zelf, was een gezonde, dikke stam, maar vanboven waren het vrouwen, met vanaf de lendenen alles erop en eraan – zeg maar zoals ze bij ons Dafne afbeelden, net op het moment dat Apollo haar wil grijpen en ze in een boom verandert. Uit hun vingertoppen sproten scheuten, die vol met druiven hingen. En gek maar waar, ook op hun hoofd droegen ze een dos van ranken, bladeren en druiven. Toen we bij hen waren gekomen, omhelsden ze ons en heetten ze ons welkom [...] ze kusten ons zelfs op de mond! Wie gekust was, werd prompt dronken en stond te tolleren op zijn benen. Maar van hun vruchten lieten ze ons niet proeven en ze gilden het uit van de pijn als iemand toch een druifje plukte. Wel boden ze ons hun lichaam aan. Maar toen twee van mijn kameraden het inderdaad met hen gedaan hadden, konden ze niet meer terugtrekken: hun penis zat muurvast! Ze waren vastgegroeid en hadden mee wortel geschoten. Aan hun vingers groeiden al twijgjes en wijnranken krulden zich om hen heen: het zou niet lang meer duren of ze hingen ook zelf vol druiven. We lieten hen aan hun lot over en vluchtten terug naar het schip.

Tijdens mijn verblijf op de maan heb ik tussen de bedrijven door een heleboel vreemde en wonderlijke dingen geobserveerd die ik jullie niet wil onthouden. Om te beginnen worden ze daar niet uit vrouwen geboren, maar uit mannen. Mannen trouwen er met mannen en het woord 'vrouw' komt in hun vocabulaire niet eens voor. Tot je vijftiengste neemt iemand je

als man, vanaf die leeftijd neem je er zelf een. Kinderen dragen ze niet in de buik, maar in de kuit. Wanneer een man zwanger is, krijgt hij een dik been en als het tijd is voor een bevalling maken ze een keizersnee en wordt het kindje dood gehaald. Ze brengen het tot leven door het met de mond wijdopen in de wind te houden.[...] Maar ik zal het nog sterker vertellen. Er leeft daar een soort mensen, Boomkerels geheten, die op de volgende manier geboren worden. Ze snijden de rechterscheut van een man af en planten die in de grond. Daaruit groeit een reusachtige vleesboom, een soort fallus, maar dan met takken en bladeren, waaraan eikels komen van een el doorsnede. Als die nu rijp zijn, worden ze geplukt en worden de nieuwgeborene Boomkerels eruit gebikt.[...] Het schoonheidsideaal op de maan is een kale bol. Lang haar vinden ze zelfs walgelijk.[...] Ze dragen bovendien allemaal een baard vlak boven de knie en hebben geen vijf tenen, maar slechts één aan elke voet. Boven hun billen groeit een grote kool, een soort staart die altijd groen is en nooit afbreekt, ook al vallen ze op hun rug. [...] Hun buik gebruiken ze als tas. Ze stoppen er alles in wat ze bij de hand willen hebben en er zit een knipje op om hem open en dicht te doen. [...] En dan hun ogen. Ik durf het bijna niet te zeggen, zo ongelooflijk is het. Maar laat ik het toch maar niet overslaan: ze hebben uitneembare ogen! Als het zo uitkomt, halen ze die uit de kassen en bergen ze op totdat ze weer willen zien. Dan zetten ze ze terug en kijken weer vrolijk rond.

Daar was de walvis dan. In één teug slokte hij ons met schip en al op. Het scheelde maar een haar of we waren door zijn gebit vermorzeld; tussen twee tanden door glipte het schip naar binnen. Toen we eenmaal binnen waren, was het eerst nog donker en zagen we geen hand voor ogen, maar na een tijdje sperde het beest zijn kaken open en zagen we zijn enorme holle maag, die overal even breed en hoog was – groot genoeg om een hele wereldstad te herbergen. [...] Een hele poos huilden we bittere tranen, maar na een tijdje wist ik de anderen op te porren om het schip weer overeind te zetten. Toen maakten we een vuurtje voor onszelf met onze vuurstokjes en kookten zo goed en zo kwaad als het ging een maaltje. Vis lag er immers voor het oprapen.

Over het eiland van de Gelukzaligen: Hun kleren maken ze van fijne purperen spinnenwebben. Zelf hebben ze geen lichaam: ze zijn onaantastbaar en niet van vlees en bloed, je ziet ze alleen als vorm en idee. Maar al zijn ze onstoffelijk, persoonlijkheid bezitten ze wel. Ze bewegen en denken en praten... Kortom, het is alsof er daar naakte zielen rondwandelen, gehuld in de gelijkenis van een lichaam. Je moet hen echt aanraken om jezelf het wetenschappelijk bewijs te leveren dat wat je ziet geen lichaam is. Het zijn net schaduwen, maar dan rechtop en niet zwart. Niemand wordt er ouder, iedereen houdt de leeftijd die hij bij aankomst had. [...] Tijdens het eten amuseren zij zich met muziek en zang. Het allerliefst horen ze de epen van Homeros. Die is trouwens ook zelf van de partij: hij ligt te eten naast Odysseus, zodat hij een oogje op hem kan houden.

Toen we tenslotte de strafinrichting hadden bereikt, werden we allereerst getroffen door de natuurlijke gesteldheid van het terrein. De hele bodem stond vol met zwaardpunten en spiesen, en eromheen stroomden drie rivieren. De eerste was van drek, de tweede van bloed en de derde, de binnenste, van vuur. Die laatste was heel breed en je kon hem met geen mogelijkheid oversteken. Hij stroomde als water, had golven als de zee en zat zelfs vol met vissen. Sommige daarvan leken vuurtongen, en andere, een slag kleiner, zagen eruit als gloeiende sintels – koolvis, heette die soort. Er was maar één toegang, een smal pad dat alle drie de rivieren doorsneed. Niettemin gingen we naar binnen en kregen te zien hoe daar een heleboel mensen hun straf ondergingen – koningen, maar ook heel gewone mensen. Er zaten zelfs bekenden van ons bij! [...] De zwaarste straf van allemaal ondergingen de mensen die tijdens hun leven leugens verteld of onware verhalen geschreven hadden: Herodotos en nog

vele, vele anderen. Deze ontdekking deed me de toekomst zonnig inzien, want over mijn lippen was bij mijn weten nog nooit een leugen gekomen.
(vertaling: Boukje Verheij; Inleiding: Tijn Cuypers)

DE PERZEN

De Perzen komen in *Historiën* voor het eerst in zicht als ze in aanraking komen met de Lydische koning Kroisos. Na dit conflict en na de verovering van Sardes zet Herodotos de klok een eind terug en beschrijft de opkomst van Medië en de machtsovername door de Perzen. Hij koppelt dit aan het wonderbaarlijke verhaal van de jeugd van de eerste Perzische koning Kyros (I, 107-122).

PERZISCHE GEWOONTEN

Zodra Herodotos de jeugd en de troonsbestijging van Kyros heeft beschreven, geeft hij een overzicht van de **gebruiken en zeden van de Perzen** (I, 131-140). Ook al waren de Perzen de aartsvijanden van de Grieken, toch koestert de historicus een oprechte bewondering voor hen en vermeldt hij met waardering een aantal van hun goede eigenschappen: ze logen nooit, hadden eerbied voor hun ouders, maakten geen schulden enzovoorts. Op één uitzondering na hadden de Perzen meer dan elk ander volk oprecht respect voor tegenstanders die zich dapper hadden geweerd en op het slagveld waren gesneuveld. Hun lijken zouden zij nooit schenden. Daarnaast behandelt hij hun godsdienst, offerplechtigheden, verjaardagen, drinkgewoonten, begroeting op straat, eigendunk, voorkeur voor andermans gebruiken, opvoeding, veroordeling, eerlijkheid en namen. Uit andere bronnen (Strabo, 15, 3.17) weten we dat iedere Pers absolute gehoorzaamheid aan de vorst verschuldigd was. Anders werden hoofd of armen afgehakt. Ook hoorde volgens hem bij de opvoeding dat jongens werden geoefend in duidelijk spreken, het verdragen van hitte en koude en het oversteken van rivieren zodat wapens en kleren droog bleven. Hun dagelijkse voeding bestond uit brood, haverkoek, kardamon, zoutkorrels en geroosterd of gekookt vlees; daarbij dronken ze water. Herodotos voegt er nog aan toe dat de Perzen nooit loven en bieden, want er is daar helemaal geen markt. (I, 153). Opmerkelijk is ook het gebruik dat iedere Pers die de koning een advies wilde geven, op een goudbaar ging staan. Werd dit advies opgevolgd, dan mocht hij die baar houden, maar hij kreeg tegelijk zweepslagen vanwege zijn vrijmoedigheid. (Aelianus' *Sofistae Var. Hist.* XII, 62)

De Perzische godsdienst staat bekend als het **Zoroastrisme**, een jonge godsdienst die rond 600 v. Chr. gegrondvest zou zijn door Zarathustra, in het Grieks Zoroaster. Over deze persoon is nauwelijks iets bekend, behalve dat hij in 628 geboren moet zijn en op 77-jarige leeftijd tijdens een godsdienstoorlog is gedood. Zijn leer is zuiver monotheïstisch en verving het voorafgaande polytheïsme. Het hoogste wezen is Ahoera Mazda (Mazda is een Perzisch woord voor 'Wijs'). Ahoera werd bijgestaan door ondergeschikte geesten, die manifestaties zijn van de ene god (*deva's*). Ahoera schiep twee tegengestelde krachten: Spenta Manyu (Waarheid) en Ahra Manyu (Leugen) en de mens moet uit vrije wil zijn keuze tussen deze twee maken. Op deze keuze wordt hij na zijn dood beoordeeld. De leer van Zarathustra is vastgelegd in de *Avesta*, dat pas in de 18^e eeuw uit een Iraans dialect vertaald is door de Franse oriëntalist Anquetil du Perron. Het zou met gouden inkt op 12.000 ossenhuiden zijn geschreven. Mithras is een restant uit de vroegere godsdienst en zou later weer even belangrijk worden als Ahoera Mazda. Het Zoroastrisme is verbonden met de Magi(ërs), die Zarathustra beschouwden als de opper-Magus. Zoroaster zag het vuur als het allerheiligste element, een geschenk van Ahoera aan de mensheid. In een 92 meter hoge toren van kalksteen werd de eeuwige vlam brandende gehouden totdat de koning stierf. Zijn opvolger ontstak dan een nieuwe vlam. De stierenoffers vormden het belangrijkste ritueel. De rol van de magiërs is niet duidelijk. De Grieken zagen hen als een soort tovenaars, berucht om hun bloedschande en om het feit dat ze de lijken onbegraven lieten liggen (zie Herodotos I, 140). Hun aanwezigheid als priesters bij de offers was noodzakelijk.

In de **tragedie Perzen** wordt steeds Grieks gesproken, ook door de Perzen. Maar Aischylos strooit kwistig met vreemde klanken en een eigen ritme. Het klinkt allemaal erg dramatisch en emotioneel: *ototoi, otototoi, ai, aiai, oioi, ioo, iooa, iee, papai papai, èè-èè-èè-èè!* In de oren van de Grieken brabbelden de Perzen net als de andere vreemde volkeren maar wat. Zo lezen we in *Kolenbranders* van Aristofanes dat een Perzische gezant zich aandient met *I artamane Xarxas sapiona satra*. Ongetwijfeld lag het publiek dubbel van het lachen bij het horen van dit zinnetje, terwijl alleen de woorden *Xarxas* (lijkt op Xerxes) en *satra* (satraap of onderkoning), nog enigszins Grieks overkwamen.

Ook de kleding wijkt af van de Griekse. De Perzen droegen mantels van fijn linnen, de gewaden zijn rijk geborduurd, ze hadden een broek, gele slippers aan hun voeten en een tiara op hun hoofd (die alleen de koning rechtop mocht dragen). De vrouwen hadden witte schoenen, *Persikai*, later het normale schoeisel van de Griekse vrouwen. Het haar van mannen en vrouwen was lang en zij knipten dat af in tijden van rouw. Dat gebeurde ook met de manen van paarden en muilezels.

Natuurlijk is niet alles benijdenswaardig en zijn er ook wrede praktijken geweest bij de Perzen. Hun straffen bijvoorbeeld boezemden de geschiedschrijver afkeer in, zoals het levend begraven, kruisigen, spietsen, waarbij het slachtoffer geboeid op een speer werd neergezet die langzaam in het lijf doordrong. We zullen nog een staaltje van de wreedheid van koning Xerxes tegenkomen. Het castreren van slaven was in de Griekse wereld onbekend, maar kwam in Perzië geregeld voor. Er waren tal van markten waar eunuchen te koop werden aangeboden. De Babyloniërs moesten elk jaar vijfhonderd ontmande jongens aan de Perzische overheerser leveren. De castraten golden als trouwer dan gewone slaven en brachten meer geld op.

Wat in de ogen van de Grieken de meeste verbazing en afschuw wekte, was de zogeheten *proskynèsis* ('salaam') waarbij men voor de vorst plat ging liggen, met het gezicht naar de grond. Herodotos vertelt van het bezoek van twee Spartanen aan het Perzische hof: *Het eerste wat hun overkwam was het verzoek, zeg maar: het dwingende bevel, van de koninklijke lijfwacht om bij wijze van eerbetoon plat op de grond te gaan liggen voor Xerxes. De twee Spartanen weigerden dit. Zoiets zouden ze nooit doen, al werd hun hoofd tegen de grond gedrukt. In Sparta was het niet de gewoonte, zeiden ze, om mensen te vereren en daarvoor waren ze niet gekomen. Ze vertikten het gewoon.* (VII, 136) Later zou dit gebruik door Alexander de Grote van zijn ondergeschikten worden geëist en tot verzet onder zijn Macedoonse officieren en zijn hofhistoricus Kallisthenes leiden. *Hij (Kallisthenes) wees ferm en als een echte filosoof de buiging af en durfde als enige openlijk te spreken over datgene wat al de oudste en beste Macedoniërs heimelijk ergerde.* Aldus Ploutarchos in het leven van Alexander (par. 54).

Met verwondering namen de Grieken kennis van de Perzische huwelijksgebruiken. De grote Koning hield er een harem op na, koning Dareios had niet minder dan vier officiële vrouwen. Ook was het geen uitzondering als de koning met een of meer van zijn zussen was getrouwd. Prinses Atossa was met twee van haar broers in de echt verbonden en koning Kambyzes met twee van zijn bloedeigen zussen. Het verhaal ging dat de laatste daarvoor de wetten van het land had laten veranderen, maar dat is een onjuiste mededeling van Herodotos, want dergelijke huwelijken waren traditioneel en werden al in de *Avesta* genoemd. Opvallend genoeg namen de Perzische vrouwen wel deel aan de feestmaaltijden van de heren, iets wat in het klassieke Griekenland ondenkbaar zou zijn. Terwijl het cremen naast het begraven een gewone gang van zaken was in Griekenland, zouden de Perzen nooit een dode verbranden: *het vuur is volgens hen een godheid en zij achtten het onjuist de god een mensenlijk aan te bieden [...]; het vuur is als een levend beest dat alles opvreut wat het op zijn weg vindt en dat, wanneer het verzadigd is, samen met zijn prooi sterft.* (III, 16)

Ieder jaar deelde de Koning op zijn verjaardag geschenken uit en mocht hij geen verzoek weigeren. Die cadeaus waren een mantel, een molensteen van goud, een paard met gouden leidsels, een gouden halsketting, armbanden en een Perzisch zwaard of *akinakes*, eveneens van goud. Een typisch Perzisch geschenk bestond uit een leger, dat zelfs aan een minnares kon worden aangeboden. Het was een hoge onderscheiding als iemand werd opgenomen in het gezelschap van Weldoeners van de Koning of *Orosangai*.

Ten slotte nog een passage van Herodotos over de Perzische overdaad. Na zijn overwinning bij Plataiai op de Perzische generaal Mardonios wil de Spartaanse aanvoerder Pausanias in de Perzische veldheerstent een kijkje nemen. Herodotos gaat aldus verder: *Toen Pausanias de aankleding met alle gouden en zilveren versieringen en geborduurde draperieën zag, gaf hij de bakkers en de koks van Mardonios de opdracht het eten te bereiden precies zoals ze dat voor hun meester gewend waren geweest. Dit gebeurde dan ook en zo kreeg Pausanias rustbedden van goud en zilver te zien, stuk voor stuk met prachtige spreien bedekt, gouden of zilveren tafels en serviesgoed voor een koningsmaal. Wat een overdaad, hij kon zijn ogen niet geloven! Daarop gelastte hij voor de grap zijn eigen bedienden om een echt Spartaanse pot te koken. Toen dat 'diner' was opgediend, was het contrast inderdaad opvallend en Pausanias liet in een jolige stemming de Griekse opperbevelhebbers komen. Nadat zij waren verschenen, wees hij op de twee maaltijden en zei: 'Heren, ik heb jullie hier gevraagd om te laten zien hoe stom die Perzen zijn geweest: ondanks alle luxe die je hier ziet, moesten ze zo nodig naar Griekenland om ons van dit schamele boeltje te beroven.' Die opmerking zou uit de mond van Pausanias in het gezelschap van de Griekse generaals zijn gekomen. (IX, 82)*

KYROS

De figuur van **Kyros**, de eerste koning van de Perzen, heeft alle eeuwen door tot de verbeelding gesproken. Hij is vooral geprezen als de bevrijder van het Perzische volk, als de geniale organisator en als de weldoener van de mensheid, niet alleen door zijn landgenoten, maar zelfs door de Grieken. En dat, terwijl de Perzen, zoals vaker gezegd, toch de grootste en gevaarlijkste vijanden van hun land waren. Hij werd door hen afgeschilderd als de nobele heerser op de Perzische troon, door alle goden bemind en van nature opgeruimd.

Zijn ster begon te rijzen in het jaar 559 en na een paar jaar was hij al zo bedreigend geworden dat de koning van het land, Astyages, in 553 v. Chr. zijn geduchte ruiters verzamelde om hem klein te krijgen. Astyages heerste over de Meden of Mediërs, die de Perzen als een minderwaardig volk beschouwden. Bij de confrontatie waren de Perzische troepen ver in de minderheid en zelfs hun vrouwen trokken naar het slagveld om de strijders aan te moedigen. De wijze waarop Kyros zijn stamgenoten aanspoort tot de strijd, is een blijk van zijn originele aanpak. Het gevecht heeft drie jaar geduurd en toen was het opeens afgelopen: Astyages was verslagen en Kyros werd koning. Hoe de machtige vorst van de Meden zo onverwacht het onderspit moest delven, wordt door Herodotos verteld. Door een onbegrijpelijke tactische blunder had Astyages de leiding van het leger toevertrouwd aan Harpagos, die hem hartgrondig haatte en op wraak belust was. (I, 128-9)

Dit werd het begin van een reeks overwinningen en veroveringen door Kyros. Drie jaar later verslaat hij Kroisos en neemt hij Lydië in. Hij laat de Griekse steden in Klein-Azië door Harpagos veroveren die de zaak hardhandig aanpakt, en negen jaren daarna verovert hij zelf Babylon (I, 191). Hij neemt de titel van Koning aller landen of Grootvorst aan. Telkens lardeert Herodotos het verhaal met etnografische uitweidingen, over Lykië en Karië en bijvoorbeeld over de bouw van Babylon. De uiteindelijke inname van deze stad is het zoveelste bewijs van het geniale veldheerschap van Kyros (I, 191).

Zoals bekend, waren Astyages en Kyros familie van elkaar als grootvader en kleinzoon. We weten door Herodotos hoe Kyros als jongetje op wonderbaarlijke wijze is gered en daarna door zijn grootvader naar zijn ouders in Perzië werd gestuurd. Een andere Griekse schrijver, Xenophon, week van dit verhaal af. Hij heeft een boek geschreven dat de *Kyropaideia* of *Opvoeding van Kyros* heet en hier bleef de jonge Kyros wel aan het hof van zijn grootvader. Dit geschrift is een soort handleiding voor beginnende koningen. Kyros komt erin voor als het toppunt van braafheid en het is bijna niet te begrijpen dat dit werk, dat doorgaat voor het saaiste boek dat ooit is geschreven, eeuwenlang buitengewoon populair is geweest. Hier volgt een voorbeeld:

*Astyages zat aan tafel samen met zijn dochter en met Kyros. Hij wilde dat de jongen volop zou genieten van het maal, zodat hij minder heimwee zou krijgen, en daarom liet hij de lekkerste hapjes, allerlei sauzen en gerechten voor hem neerzetten. Kyros zou toen gezegd hebben: 'Grootvader, wat zult u moe worden als u uw handen moet uitsteken naar al die schoteltjes en van al die gangen moet proeven!' Astyages vroeg hem: 'Maar lijkt dit je dan niet plezieriger dan een avondmaal bij de Perzen?' Waarop Kyros antwoordde: 'Nee, grootvader, bij ons kost het veel minder tijd om je buik te vullen dan bij u, wij gaan recht op ons doel af en hebben genoeg aan vlees en brood. Maar u wilt hetzelfde als wij bereiken en u komt langs allerlei ingewikkelde omwegen en met grote moeite aan waar wij allang zijn beland.' 'Maar, jongen,' zei Astyages, 'het stoort ons niet om zo lang onderweg te zijn. Proef jij er ook van en je zult merken dat het smaakt.' 'Grootvader,' zei Kyros toen, 'ik zie dat u toch ook gruwet van die spijzen.' Daarop vroeg Astyages hem: 'Hoe kom je daar nu bij, jongen?' 'Nou,' zei hij, 'ik zie dat u, als u iets ervan heeft genomen, meteen uw handen afveegt aan uw servet, alsof u bang bent dat het smerig is. Maar als u een stuk brood pakt, doet u dat niet.' Daarop zei Astyages weer: 'Als je dat zo vindt, jongen, moet je maar smullen van het vlees, dan word je groot en sterk wanneer je hier weggaat.' En meteen liet hij vlees van wilde en tamme dieren neerzetten. Toen Kyros die berg vlees zag, zei hij: 'Grootvader, mag ik met dat vlees doen wat ik wil?' 'Jazeker, jongen.' Daarop pakte Kyros het vlees en deelde dat uit aan de dienaren in het gevolg van zijn grootvader. Tegen ieder apart zei hij: 'Dat is voor jou, omdat je me zo enthousiast leerde paardrijden, en voor jou omdat je me een speer hebt gegeven, want die hanteer ik nu. En voor jou, omdat je opa zo goed bedient en voor jou, omdat je moeder met respect behandelt.' Zo ging het door totdat hij al het vlees had verdeeld. (*Kyropaideia* I. 3, 4-7)*

De dood van Kyros

Het beeld dat Herodotos van Kyros geeft is minder geflatteerd. Hij verweet deze koning dat hij aan landhonger leed en er alleen op uit was zijn rijk te vergroten. Dit zou uiteindelijk tot zijn ondergang leiden. Rond het jaar 530 v. Chr. trok Kyros op tegen het land van de Massageten. Daar regeerde een koningin, Tomyris. Eerst had Kyros geprobeerd om haar tot een huwelijk te verleiden, maar ze had begrepen dat ze dan in zijn harem zou worden weggestopt en haar macht zou verliezen. Nu zat er voor Kyros niets anders op dan om met zijn leger binnen te vallen en aanvankelijk leek zijn opzet te lukken. De zoon van de koningin liep in de hinderlaag en zijn soldaten werden afgemaakt. In wanhoop pleegde de jonge legeraanvoerder zelfmoord. Toen dreigde de koningin dat zijzelf de leiding van haar troepen zou nemen en de bloeddorst van Kyros zou lessen. Wat niemand had verwacht, gebeurde: Tomyris behaalde een klinkende overwinning. Herodotos gaat zo verder: *Na de strijd zocht Tomyris op het slagveld onder de Perzen naar het lijk van haar tegenstander. Toen ze dat had gevonden, stopte ze zijn hoofd in een leren zak vol mensenbloed en schond daarmee haar dode vijand. 'Jij bent mijn ondergang geweest,' riep ze uit, 'ondanks het feit dat ik leef en je*

heb verslagen. Door jouw gemene list moet ik nu mijn zoon missen. Kijk, ik houd me aan mijn woord en zal je bloeddorst lessen. (I, 214) Met de dood van Kyros eindigt het eerste boek.

De vermanende wijsvinger van Kyros

Als we Herodotos mogen geloven, mocht Kyros graag zijn onderdanen en andere volkeren een lesje leren. Toen de strijd tegen Kroisos ophanden was, had hij naar de Griekse steden van Klein-Azië gezanten gestuurd met het verzoek om hem te steunen, maar daar was toen niet positief op gereageerd. En nu hij overwonnen had, kwamen ze vragen of ze op dezelfde voet mochten doorgaan als tijdens het bewind van Kroisos. Kyros vertelde hun daarop een bekende fabel: *Een muzikant zag vissen in zee zwemmen en speelde op zijn hobo in de hoop dat de dieren naar het strand zouden komen. Toen hij merkte dat dit geen resultaat had, pakte hij een net, deed daarmee een enorme vangst en haalde het toen op. Hij zag dat de vissen hun best deden eruit te springen en dit bracht de man tot de volgende uitspraak: 'Ja, beesten, nu is het te laat om te dansen. Dat had je eerder op mijn muziek moeten doen, maar toen wilde je niet.'* (I, 141) De moraal van dit verhaaltje mochten de Griekse gezanten zelf bedenken...

Toen een van de hovelingen aan Kyros voorstelde om uit Perzië, dat armzalig en onvruchtbaar was, weg te trekken, met het argument dat er nu beter en rijker land in overvloed was, kon Kyros voor deze suggestie geen enkele waardering opbrengen. *Hij antwoordde dat ze voor zijn part maar moesten doen waar ze zin in hadden. Hij hield ze wel voor dat zij zich erop moesten voorbereiden dat zij dan niet zouden heersen, maar overheerst zouden worden. 'Op weke bodem gedijen wekelingen,' zei hij en hij voegde eraan toe dat krijgslieden niet gekweekt worden op de aarde waar de vruchten maar voor het grijpen lagen. De Perzen moesten toegeven dat dit waar was en dat Kyros verstandiger sprak dan zij.* (IX, 122)

Een van de grote kwaliteiten van Kyros was zijn tolerantie voor vreemde godsdiensten. Hij is onsterfelijk geworden doordat hij in het jaar 538/7 meer dan 42.000 joden die in ballingschap in Babylon leefden, toestond om terug te keren naar Jeruzalem en daar de tempel te herbouwen. In het Oude Testament staat te lezen: *Dit zegt Kyros, de koning van Perzië: Alle koninkrijken van de aarde heeft de HEER, de God van de hemel, mij gegeven. Hij heeft mij opgedragen om voor hem een tempel te bouwen in Jeruzalem, een stad in Juda. Laten al diegenen onder u die tot zijn volk behoren, zich met de hulp van hun God naar Jeruzalem in Juda begeven om er de tempel van de HEER weer op te bouwen [...] Koning Kyros van Perzië gaf de voorwerpen vrij die uit de tempel van de HEER afkomstig waren en die Nebukadnessar (de door Kyros verslagen koning van Babylon) uit Jeruzalem had meegenomen en in de tempel van zijn eigen god had neergezet.* (Ezra I,1)

KAMBYSES

Zijn zoon **Kambyses** is bekend én berucht geworden. Zijn grootste prestatie is de verovering van Egypte. De aanleiding hiertoe wordt beschreven in het begin van boek III en Herodotos voert dit terug op persoonlijke motieven. In caput 13 wordt de eindoverwinning genoemd, gevolgd door het verhaal over de vernedering van de laatste farao. (III, 14-15). Maar al gauw wordt duidelijk dat Kambyses een krankzinnige despoot was. Veel aandacht besteedt de historicus aan de lijkschennissen door deze koning, zijn mislukte expedities naar het verdere zuiden en oosten, de willekeurige moordpartijen en de zinloze moord van het heilige stierkalf Apis. Het gaat van kwaad tot erger, de familieleden worden het slachtoffer van zijn waanzin (III, 30-1), evenals de leden van de hofhouding, Herodotos heeft er geen goed woord voor over. (III, 38). Hierna wordt de gang van zaken schimmig. Er komt een opstand van twee

Magiërs van wie de een beweert Kambyzes' broer Smerdis te zijn. (III, 61) De vorst reageert furieus, springt te paard en verwondt zichzelf daarbij dodelijk. (III, 64) In een laatste toespraak tot de edelen bekent Kambyzes schuld en sterft weldra (III, 66) zonder een erfgenaam achter te laten.

DAREIOS

De **Magiër** blijkt het goed te doen, hij is populair en bijna iedereen beschouwt hem als de echte zoon van Kyros. Eén edelman, Otanes, toevallig schoonvader van deze Magiër, koestert evenwel argwaan. Hij instrueert zijn dochter om te achterhalen of de usurpator inderdaad een lid van het vorstenhuis is. Ze moet in bed diens oren betasten (III, 68-69), want van de pseudo-Smerdis waren ooit voor straf de oren afgesneden. Zodra de proef op de som gelukt is, smeedt Otanes samen met zes andere hooggeplaatste Perzen een complot tegen de Magiër. Onder dat zesttal bevindt zich **Dareios** ('Handhaver van het goede') en hij ontpopt zich al gauw als de belangrijkste figuur. De zeven opstandelingen dringen binnen in het paleis en slagen erin de Magiër te doden (III, 78), gevolgd door een massamoord op de magiërs, de *Magofonia* of Magiërslachting. Dit werd jaarlijks herdacht in een nationaal feest. De onjuiste vertaling van die naam zou aanleiding geweest zijn voor het idee dat de Perzen elk jaar de Magiërs op straat lastig vielen (III, 79)

Hierop volgt een van de merkwaardigste passages uit de hele *Historiën*: het debat over de nieuwe staatsvorm. Herodotos bezweert zijn toehoorders (en lezers) dat de discussie hierover in werkelijkheid heeft plaatsgevonden (III, 80). Door drie verschillende sprekers worden pleidooien gehouden voor de democratie, oligarchie en het koningschap (III, 80-82). Met zijn argumenten voor de monarchie overtuigt Dareios de anderen en ze spreken af dat degene onder hen, wiens paard de volgende morgen als eerste zal hinniken, koning zal worden. Door een list van zijn paardenknecht wordt Dareios dit (III, 86-7). Hij zal zich ontwikkelen tot de beste organisator uit de Perzische geschiedenis en verdeelt het rijk in satrapieën. De organisatie van het immense rijk door deze koning prijst Herodotos uitbundig: het belastingstelsel waarbij de inkomsten verdeeld werden over twintig districten (III, 89-97), het feit dat de koning bij zijn troonsbestijging aan alle steden vrijdom van achterstallige belasting schonk, de snelle communicatie via lichtsignalen waardoor berichten van de uithoeken van het rijk naar de hoofdstad konden worden doorgegeven en vooral de *angareion*, het Perzische woord voor postdienst. Herodotos meldt dat het als volgt werkte: *langs het hele weggennet staan ruiters, in hetzelfde aantal als er dagreizen zijn, dus voor elke dag een man en een paard. Deze mannen worden door niets weerhouden om de voorgeschreven afstand binnen de kortste tijd af te leggen: sneeuw, noodweer, hitte of duisternis, werkelijk niets deert ze. De eerste geeft na zijn etappe de boodschap door aan de tweede en die weer aan de volgende. Zo gaat het verder.* (VIII, 99)

Aanvankelijk ziet het er niet zo succesvol uit. Dareios krijgt te kampen met een aantal opstanden in zijn rijk. Eén van zijn kameraden, Intafrenes, betuigt hem niet de vereiste eerbied en moet dit met de dood bekopen. (III, 118-9). Daarnaast worden staaltjes van de edelmoedigheid en dankbaarheid van deze vorst gegeven. (III, 139-141) Het belangrijkste wapenfeit van zijn eerste regeringsjaren is wel de herovering van het opstandige Babylon die voornamelijk te danken is aan de edele zelfopoffering van zijn onderdaan Zopyros. (III, 151-160)

Net als zijn voorganger Kyros maakt Dareios aan het einde van zijn regering fouten: zijn expeditie tegen de Skythen en de wraakactie tegen de Atheners en het eiland Euboia. Voor Herodotos is de Skythentocht een gerede aanleiding om de zeden en gewoonten van dit barbaarse volk uitvoerig te beschrijven. Uiteraard slaat hij niet over wat hij over de andere stammen en landen heeft gehoord. De hele veldtocht te beschrijven is niet nodig, twee

incidenten zijn evenwel het vermelden waard: de befaamde (beruchte?) briefwisseling met de koning van de Skythen (III, 127) en het bijzondere geschenk dat hem wordt gebracht. (III, 131-2). Uiteindelijk moet Dareios de aftocht blazen, een deel van zijn troepen laat hij in Europa achter. Voor details zie pagina 46.

De in de ogen van de Grieken belangrijkste gebeurtenis vindt plaats in het 23^e regeringsjaar van Dareios (499 v. Chr.): de Ionische opstand, waarvoor de tiran van Milete steun zoekt op het Griekse vasteland. Athene komt te hulp met twintig schepen en steekt over om de stad Sardes gedeeltelijk in de as te leggen. De Perzen slaan keihard terug en maken Milete met de grond gelijk. Hierna besluit Dareios de Atheners te straffen. Het eindigt in een debacle (slag bij Marathon). De revolte in Egypte en de dood van Dareios in 485 verhinderen een nieuwe vergeldingsactie.

XERXES

Dareios wordt opgevolgd door zijn zoon **Xerxes** ('Held onder de koningen'), de hoofdpersoon van de laatste drie boeken van *Historiën*. Zijn krijgsplannen vallen buiten het bestek van deze cursus. Van des te meer belang is Herodotos' beschrijving van zijn karakter en zijn optreden. Dan blijkt Xerxes een mengeling te zijn van een oosterse despoot en een figuur met menselijke trekjes die kan twifelen, hopeloos verliefd wordt en pessimistisch of juist opportunistisch is. Daarvan getuigen:

zijn voornemen om iedereen het slavenjuk te laten dragen, schuldigen én onschuldigen (VII, 8); zijn houding tegenover de Lydiër Pythios (VII, 39); de afstraffing van de Hellespont (VII, 35); de emotie bij de monsterring van leger en vloot (VII, 44-6); wraak op het lijk van Leonidas (VII, 238); reactie tijdens de overtocht naar Klein-Azië (VIII, 118) en zijn verliefdheid op zijn schoondochter (IX, 108-113).

In het drama *Perzen* van Aischylos wordt ons vooral een beeld van de beklagenswaardige Xerxes geschetst. Zijn optreden vanaf vers 909 bestaat voornamelijk uit klaagzangen vanwege de nederlagen in Griekenland: *O, wat ben ik getroffen door dit verschrikkelijk noodlot, dat ik nooit had voorzien, hoe wreed heeft een demon het Perzische volk besprongen! Wat moet ik, rampzalige, lijden! De kracht is uit mijn ledematen gehaald, nu ik deze grijsaards van mijn stad zie. O Zeus, was ik maar met mijn gesneuvelden mannen door het doodslot aan het oog ontruikt! [...] Ik ben, owee, jammerend een ramp geworden voor mijn geslacht en mijn vaderland.*

EGYPTE

Herodotos toont een duidelijke voorkeur voor Egypte waar hijzelf een- of misschien zelfs tweemaal is geweest. In zijn tijd was het iets gemakkelijker om inlichtingen over dat land in te winnen, omdat, zoals bekend en zoals we nog zullen zien, rond het jaar 560 v. Chr. Griekse immigranten toestemming hadden gekregen zich in de stad Naukratis, aan de monding van de Nijl, te vestigen en dit zal het bezoek van de Grieken aan Egypte mogelijk hebben gemaakt. Toch was hij zeker niet de eerste Griek die in Egypte kwam: al in de Myceense tijd waren er handelscontacten en een van de verklaringen van de vondst van de gouden maskers te Mycene luidt dat deze naar het voorbeeld van Egyptische farao's zijn vervaardigd.

In ieder geval heeft Herodotos er lange tijd doorgebracht en zijn ogen goed de kost gegeven. Het heeft ertoe geleid dat hij aan dit land de uitvoerigste beschrijving heeft besteed en dat boek II van *Historiën* het beste, meest interessante en vaak amusante deel van het hele werk is geworden. Tot in de 19^e eeuw, toen de Egyptologie is ontstaan, was het verslag van Herodotos de belangrijkste en in sommige opzichten unieke informatie over de geschiedenis en cultuur van Egypte.

Boek II begint met de aankondiging dat de Perzische koning Kambyses beslist om Egypte aan te vallen. En dan wordt alle aandacht op dit land zelf gericht. Allereerst wordt de vraag gesteld of Egypte het oudste land ter wereld was. Daarna vertelt de historicus tot zeven keer toe hoe hij te rade ging bij de Egyptische priesters in Thebe, Memfis, Zonnestad en Saïs. Met opzet vermeldt hij uitdrukkelijk deze bronnen omdat hij de vooroordelen van de Grieken over Egypte wil rechtzetten. De Egyptenaren zullen beter Grieks gesproken hebben dan omgekeerd, want er zou daar een klasse van tolken zijn geweest die ervaring hadden om op het gehoor talen over te nemen.

Zijn bewondering voor de Egyptenaren steekt Herodotos niet onder stoelen of banken, vaak ten koste van de eigen cultuur. Het heeft hem in de oudheid de minder vleiende naam van *filobarbaros*, barbaren-vriend, opgeleverd. De beschaving in Egypte daar is veel ouder dan de Griekse en op het conto van de Egyptenaren schrijft Herodotos talloze belangrijke uitvindingen: zij hebben het zonnejaar en de verdeling in twaalf maanden ingevoerd, en als eersten het land opgemeten. Aan hen zijn de namen van de goden te danken en zij hebben de eerste tempels gebouwd, en bovendien de eerste altaren (deze toevoeging klopt overigens niet). Door hen zijn de eerste godenbeelden gemaakt. Hun kennis van de sterren en de wiskunde was zeer groot, terwijl ook de beste artsen uit Egypte kwamen: *elke arts heeft zijn specialiteit, die tot één onderdeel beperkt blijft. Dientengevolge struikel je in Egypte over de dokters: je hebt er oog- en tandartsen, specialisten op het gebied van hoofden en buiken, en ook internisten.* (II, 84) Van hen is volgens Herodotos het idee van de zielsverhuizing afkomstig, een onjuiste constatering, want de scheiding of het dualisme van geest en lichaam past niet bij de Egyptische mentaliteit. Er zijn in Egypte meer monumenten dan waar elders ter wereld, en hun technische begaafdheid was verbluffend. Dat bleek niet alleen uit de bouw van de indrukwekkende piramides, maar ook uit hun vernuftig vervaardigde boten en uit de drie manieren waarop ze een lijk wisten te balsemen. (II, 86-90)

Met meer dan gewone interesse behandelt hij **de aardrijkskunde van het land** en mengt hij zich in de discussie omtrent **de oorzaken van de overstroming van de Nijl**. Hij heeft er veel bladzijden aan gewijd, eerst om de drie theorieën van anderen te bestrijden en dan om zijn eigen visie te geven. Volgens hem hebben de anderen het bij het verkeerde eind gehad: of de wind zou de stroom tegenhouden, of de oceaan is de oorsprong van de Nijl of de Nijl wordt door smeltwater gevoed. *Ik ben het volstrekt niet eens met deze hypothesen. Nu moet ik natuurlijk zelf mijn mening geven en een afdoende verklaring laten horen voor het geheimzinnige verschijnsel dat de Nijl zomers buiten zijn oevers treedt. Om het in één zin*

samen te vatten: het komt doordat de zon in de wintermaanden door de stormen uit haar gewone baan wordt gedreven naar de binnenlanden van Afrika. Hiermee is alles gezegd, want die streken liggen het dichtst bij en onder het domein van de Zonnegod, en diens gevolg is daar ook het ergste watertekort en drogen de inheemse rivieren het eerste op. (II, 24)

Vanaf caput 35 worden **de wonderlijke zeden van de Egyptenaren** besproken. Wat hij ons over hen laat lezen, valt voornamelijk op doordat alles een omkering lijkt van wat in Griekenland gebruikelijk was. (II, 35-37) Hij geeft een caleidoscopische opsomming van hun zeden, het schrift, de rituelen, de offerdieren (welke dieren werden aan welke godheden geofferd?), de nationale feesten, zoals in de stad Boubastis (II, 60) en de heilige dieren, ibis en havik. Over de katten meldt hij in II, 66-7: *Als er brand uitbreekt, gedragen de katten zich bepaald eigenaardig. Geen mens denkt op zo'n moment aan blussen, hun enige zorg betreft deze dieren en ze vormen een kordon om die tegen te houden. Maar de beesten glippen er toch door of ze springen over de mensen heen en zoeken zelf de vuurdood. Wanneer dat gebeurt, heerst er diepe verslagenheid onder de mensen in Egypte. Alle bewoners van het huis, waar de kat een natuurlijke dood is gestorven, gaan zich scheren, althans hun wenkbrauwen. Gaat een hond dood, dan doen ze dit zelfs over hun hele lichaam, dus ook het hoofd. Dode katten worden naar Boubastis gebracht waar ze gebalsemd worden en bijgezet in heilige huisjes.*

Voor de tijdgenoten was het natuurlijk vooral interessant wat Herodotos te weten was gekomen over de **exotische dieren** zoals de krokodillen of nijlpaarden. Soms heeft hij ze zelf gezien, al klopt er van de beschrijving van het nijlpaard maar weinig: *het beest is een viervoeter, de hoeven zijn gespleten als bij een os, de neus is stomp en de slagstanden zijn duidelijk zichtbaar. Het heeft de staart en de manen van een paard en hinnikt ook zo. Qua omvang kun je het vergelijken met een uitzonderlijk groot rund. Zijn huid is ongelooflijk dik en taai. Ze laten die drogen en maken er dan spiesschachten van.* (II, 71) Een apart hoofdstuk wijdt de geschiedschrijver aan de heilige vogel, de feniks, en vertelt er een sterk verhaal over waarvan hijzelf geen woord gelooft. (II, 73)

Jammer genoeg worden we over **het uiterlijk van de Egyptenaren** niet veel wijzer. Wat hij in II, 104 hierover schrijft (*ze hebben een donkere huidskleur en kroeshaar, ze zijn allemaal besneden*) klopt wel met het algemene beeld dat de Grieken van de Egyptenaren hadden, maar die zullen zich lang niet allemaal hierin herkend hebben. Over **hun karakter** laat hij zich positief uit: Egyptenaren hadden een afkeer van lichamelijke wreedheid, waren erg vroom en gewetensvol, bedreven als enig volk de liefde niet in tempels, leefden zeer gezond door het eten van brood dat uit spelt is gebakken en het consumeren van drank die van gerst is gebrouwen (=bier), en zijn monogaam. Hun oudere medemensen behandelen zij met respect: *ik bedoel de gewoonte van de jongelui om opzij te gaan voor ouderen als ze die op straat tegenkomen of om op te staan bij hun binnenkomst.* (II, 80) Ze waren trots op hun eigen cultuur: *De Egyptenaren zullen nooit ofte nimmer een enkele gewoonte van een ander volk, waar ter wereld ook, overnemen, dus ook niet van de Grieken.* (II, 91) Door andere Griekse auteurs, maar niet door Herodotos, werden ze beticht van sluwheid en ontstond de uitdrukking: *Egyptenaren zijn verschrikkelijk goed in weven en listen.*

Pluk de dag! Een Egyptische levensles

Wanneer rijke mensen een partij geven en het diner is afgelopen, gaat een man met een doodskist rond waarin een van hout vervaardigd lijk ligt dat heel levensecht is gesneden en beschilderd. De totale lengte schommelt tussen de halve en de hele meter. Dit laat hij aan alle gasten zien en zegt erbij: 'Kijk maar eens goed en neem nog een slok. Nu moet je van het leven genieten, want na je dood zie je er zo uit.' Tja, zo vierden ze daar feest... (II, 78)

De bespreking van de lange **Egyptische geschiedenis** valt in twee delen uiteen: wat Herodotos van de priesters heeft gehoord vanaf de eerste farao Menes tot aan Sethos; en wat hijzelf had gezien, gecontroleerd en gecombineerd, vanaf caput 151 tot het einde, de periode van 664-529 v. Chr.. Daarbij stuitte hij op grote obstakels en was hij afhankelijk van wat zijn bronnen en gidsen hem vertelden. Het was onmiskenbaar dat die tolken de neiging hadden om hun mededelingen ter meerdere eer en glorie van Egypte te kleuren. Hierdoor was het hem onmogelijk een geschiedenis te schrijven die acceptabel is voor de moderne Egyptoloog. Hij was zich evenwel bewust van sommige problemen en spant zich in ze het hoofd te bieden. Daarom noemt hij gewetensvol zijn informanten en doet, waar mogelijk, zijn best om de waarheid te achterhalen. Natuurlijk vertoont zijn verslag lacunes en onjuistheden. Zijn voornaamste verdienste is dat hij een overzicht geeft van de opvattingen over een ver verleden zoals die de ronde deden in de vijfde eeuw v. Chr. De Grieken zelf gingen van circa 1600 v. Chr. uit als het begin van hun geschiedenis en moesten vaststellen dat de Egyptische geschiedenis millennia ouder was. Daarbij rekende Herodotos drie generaties per eeuw. Zijn chronologie van Egypte klopte meestal wel, alleen dateert hij de farao's die piramides bouwden, helemaal verkeerd. Dit deed hij waarschijnlijk op grond van de bewering van de priesters die hadden gezegd dat tussen Min en Moeris geen farao van enige betekenis was geweest, en dus plaatste hij de piramidebouwers na Moeris.

Over het tweede deel, na caput 147, kunnen we positiever oordelen, het is nog steeds de belangrijkste bron van informatie en heeft een zeer grote invloed uitgeoefend op de latere beschrijvingen van Egypte, vanaf de oudheid tot heden. De farao's zijn chronologisch gerangschikt, hun regeerperiode en de vermelde feiten kloppen meestal, al blijven er elementen in van de volksvertellingen, propaganda en verfraaiingen, mede het gevolg van de mondelinge overleveringen en het feit dat Herodotos alles met Griekse ogen bekeek en met Griekse oren beluisterde. Als overal elders in *Historiën* heeft hij een zwak voor sterke en wonderlijke verhalen en bizarre feiten.

Het is ondoenlijk om hier alle verhalen, verzinsels en anekdoten te vermelden die Herodotos heeft verzameld over de verschillende farao's. Over sommigen wijdt hij uitvoerig uit, Sesostris bijvoorbeeld (II, 102-110), zijn blinde zoon Feros (II, 111), Proteus en de legende van Helena, en vooral het befaamde verhaal over farao Rampsinitos en de dief waardoor Herodotos ook de naam van eerste detective-schrijver uit de geschiedenis heeft gekregen. (II, 121). Piramidenbouwers, zoals Cheops en Chefren, worden in caput 124-136 behandeld, de zwarte farao's (zie onder), de twaalf heersers en ten slotte de Saïtische dynastie met Psammetichus, Nekoos, Apriës en Amasis (II, 172-182).

Door Herodotos weten we van de regering door de **zwarte farao's**. Het land van de Nubiërs herbergde talrijke bodemschatten en had voortreffelijke inwoners. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Egyptenaren een begerig oog op hun rijke zuiderburen lieten vallen. Farao Sesostris, over wie we nauwelijks historische gegevens bezitten, schijnt het land als eerste onderworpen te hebben. Uit afbeeldingen van die tijd, de 20^e eeuw v. Chr. , weten we dat de Ethiopiërs belastingen moesten afgeven in de vorm van runderen, goud en andere metalen, ebbenhout, ivoor, struisvogeleieren, gelooide leer, levende dieren als giraffen, panthers, hondskop-ape en honden, maar ook slaven. Want deze farao had bij zijn expeditie zeer veel Nubiërs buitgemaakt. In Egypte deden ze dienst als soldaten en later als politieagenten. De Nubische soldaten moesten er vervaarlijk hebben uitgezien. Uit een latere beschrijving door Herodotos (VIII, 69) weten we dat ze gekleed waren in panter- en leeuwenvelen en dat hun hoofd getooid was met de hoofdhuid van paarden, afgestroopt met de oren en de manen er nog aan. De oren waren zo bevestigd, aldus onze geschiedschrijver, dat ze rechtop bleven

staan, terwijl de manen als helmbos dienden. Schilden kenden ze niet, zij beschermden zich met een strak gespannen kraanvogelvel.

Farao Sesostrius stierf in 1926 v. Chr.. Ruim duizend jaar later zijn de rollen omgekeerd. In die tijd, zo om en nabij 760 v. Chr., dringen de Nubiërs naar het verzwakte Egyptische noorden door en wordt de 25^e of Ethiopische dynastie gesticht, die het in Egypte een kleine honderd jaar voor het zeggen heeft gehad. De zwarte farao's restaureerden de oude tempels en bouwden talrijke nieuwe. Ook werden religieuze ceremonies en lang vergeten rituelen in ere hersteld. Van de drie zwarte farao's noemt Herodotos er slechts een bij naam. Hij heeft het over ene Sabakoos, een verbastering van de naam Sjabaqa, van wie we thans weten dat hij van 716 tot 702 als farao over Egypte heeft geheerst, terwijl Herodotos hem een halve eeuw later aan het bewind laat zijn en niet rept over eerdere Nubische invasies van 750 en 728 v. Chr. Deze zwarte Farao, Sabakoos dus, noemde zich als 'zoon van Ammon' de erfgenaam van de farao's die zijn voorvaderen zouden zijn geweest. Hij was een praktisch man en strafte de misdadigers bij voorkeur niet met de doodstraf, maar *hij veroordeelde in plaats daarvan elke overtreder tot het ophogen van het land in de omgeving van zijn woonplaats. De strafmaat was in overeenstemming met de zwaarte van het misdrijf. Het resultaat was dat het niveau van de steden hoger dan ooit is geworden.* (II, 137) Even later wordt het verhaal als volgt voortgezet: *Een droom heeft ten slotte geleid tot het vertrek, zeg maar: tot de overhaaste vlucht van de Ethiopische koning. Ik zal herhalen wat me hierover is medegedeeld. Sabakoos verbeeldde zich in zijn slaap dat een man bij zijn bed kwam staan die hem aanraadde alle Egyptische priesters bijeen te drijven en doormidden te klieven. Dit droomgezicht verklaarde hijzelf als een poging van de goden hem te tarten heiligschennis te plegen en hem zo te belasten met de wraak van de hemel of van zijn medemensen. Daarom volgde hij het advies niet op en besloot uit het land weg te trekken, overtuigd als hij was dat aan zijn regeringsperiode in Egypte een einde was gekomen. Dat hem deze termijn was voorbeschikt, had hij eigenlijk al geweten voordat hij uit Ethiopië wegging, want bij zijn vertrek had hij van een van de door de bewoners gefrequenteerde orakels de voorspelling gekregen dat hij niet langer dan een halve eeuw over Egypte mocht heersen. Welnu, deze tijd was verstreken en daarom, maar ook omdat hij zich vanwege zijn droom niet op zijn gemak voelde, verliet Sabakoos uit vrije wil Egypte.* (II, 139) De werkelijkheid was anders. Niet deze Sabakoos, maar zijn opvolger moest het veld ruimen en dat ging niet zo vreedzaam als Herodotos suggereert, omdat in die tijd de Assyriërs het land binnenvielen en tegelijkertijd de Egyptenaren zich wisten te herstellen.

Eigenlijk is dit alles wat de historicus over de zwarte farao's te melden heeft. Uit andere bronnen weten we dat deze koningen, nadat ze naar zuidelijk Nubië waren teruggedreven, daar duizend jaar lang als farao bleven doorregeren. De grafmonumenten die zij voor zichzelf bouwden, waren piramides, in aantal meer dan in heel Egypte samen.

Aan de voorlaatste farao, **Amasis** (regeerde van 570-526), wordt uitgebreid aandacht besteed door Herodotos die talrijke anekdotes over hem vermeldt: in II, 160 over zijn verzet tegen de vorige farao en de kenmerkende manier waarop hij zijn minachting liet blijken; de wijze waarop hij deze verslagen farao behandelt, maar hem toch noodgedwongen uitlevert aan het woedende gepeupel; zijn originele manier om respect van zijn onderdanen af te dwingen; zijn vrolijke dronk; de houding ten aanzien van de orakels; zijn sympathie voor de Grieken, die volgens Herodotos tot de stichting van Naukratis zou hebben geleid, en verbintenis met een Griekse vrouw en ten slotte zijn vriendschap met de tiran van Samos, Polykrates (III, 39-41).

Over de drinkgewoonte van Amasis lezen we ook uit een verhaaltje van een Egyptenaar die twee eeuwen later leefde: *Op een dag zei farao Amasis tegen zijn mensen: 'Ik wil Egyptische kolobi-wijn drinken.' Ze antwoorden: 'Majesteit, het is gevaarlijk zulke wijn te*

drinken.' Maar hij zei: 'Doe wat ik bevel!' Daarop zeiden zij: 'Heer, uw wil geschiede.' En alles werd gedaan zoals de farao opdroeg. De farao gebruikte de maaltijd met zijn vrouwen en er was geen andere wijn dan de kolobi-wijn. De gezichten van de farao en zijn vrouwen straalden en er werd erg veel gedronken, want Amasis had erg naar deze wijn verlangd. Die nacht sliep de farao bij het meer, hij lag onder een wijnrank aan de noordkant van het tuinhuis. De volgende morgen bleek dat de farao niet kon opstaan omdat hij barstende hoofdpijn had. Hij kon zijn bed niet verlaten. De hovelingen begonnen te jammeren en zeiden tegen elkaar: 'Wie had dit ooit gedacht? Een farao met een kater.'

Een voorbeeld van de accuratesse van Herodotos

Het lastigste hoofdstuk uit de hele *Historiën* gaat over een belangrijk en interessant onderwerp: de bouw van de piramides. Volgens de moderne verklaringen maakt de schrijver zich schuldig aan anachronismen. Hij heeft het bijvoorbeeld over 'bokken' die bij de bouw zouden zijn gebruikt, maar die werden pas later, aan het einde van de zesde eeuw v. Chr., in Griekenland benut. Ook zijn lang niet alle Griekse termen even begrijpelijk. Wat bedoelt de historicus met 'korte balken'? Is dit een verwijzing naar het houtarme Egypte en daardoor iets spectaculairs? In de laatste alinea, die over de inscripties gaat, is Herodotos duidelijk door zijn zegsman misleid die maar wat uit zijn duim heeft gezogen. Inlichtingen over de kosten en over het eten van de werklieden komen nergens op de buitenkant van Egyptische piramides voor. Misschien betrof het een lijst van offeranden of was het een 'stele' die een offerlijst bevatte. Ook is het de vraag of er in die tijd in Egypte al gebruik werd gemaakt van ijzeren gereedschap. Normaal was dat van steen of koper en pas eeuwen later van ijzer.

Ik zal nu vertellen hoe de bouw van de piramide in zijn werk ging. Dit gebeurde trapsgewijs. Sommigen spreken van kantelen, anderen van terrassen. Begonnen werd met de basis en daarna werden de overige blokken op de eerste laag geplaatst met behulp van bokken die van korte balken waren gemaakt. Als een steen op het eerste platform was beland, werd hij vandaar naar het volgende gebracht door een ander toestel en zo verder, telkens hoger en steeds weer opgetrokken. Er waren net zoveel kranen als terrassen. Een andere mogelijkheid was om niet meer dan één takel te gebruiken die ze omdat hij gemakkelijk te verzetten was, van laag naar laag tilden zodra de lading op de bestemde plaats was gelost. Deze methoden worden allebei genoemd en dus moet ik ze vermelden. Dan de afwerking. Daarmee begonnen ze helemaal bovenaan en kwamen zo gaandeweg naar beneden totdat de onderlaag en het grondvlak waren bereikt.

Een inscriptie op de piramide geeft in Egyptische lettertekens aan hoeveel geld is uitgegeven aan radijzen, uien en knoflook ten behoeve van de arbeiders. Ik weet nog goed dat de man die de tekst voor mij vertaalde, sprak van een bedrag van 1600 zilvertalenten! Als dat waar is, vraag ik me af hoeveel er dan niet besteed is aan het ijzeren gereedschap, het gewone eten en de kleding van de werklui tijdens al die jaren waarin aan dit karwei werd gebouwd – om nog maar te zwijgen van de tijd die voor het houwten en versjouwen van de stenen nodig was en voor de aanleg van de ondergrondse vertrekken. Dat is toch ook niet in een vloek en een zucht gebeurd, zou ik denken. (II, 125)

SKYTHEN

De Skythen komen het eerst voor in de *Ilias* van Homeros, waar ze de Paardenmelkers worden genoemd die leven van melk en als het meest rechtvaardig golden. Paardenmelk schijnt door de Skythen bij voorkeur gedronken te zijn. Dat lezen we ook bij Herodotos die op zijn vertrouwde wijze er een verhaal aan koppelt: *het melken gaat aldus: ze pakken eerst een soort stenen blaaspijp – net zoals onze aulos (hobo) – en steken die in de schaamspleet van hun merries. Dan gaan ze erop blazen, terwijl iemand anders ondertussen melkt. Dat doen ze zo omdat volgens hen door het blazen de aderen van het dier opzwellen en de uier daardoor naar onderen zakt.* (IV, 2) Even later wordt verteld hoe de melk gekarnd wordt; wat erboven komt drijven, wordt er vanaf geschept. Boter leerden de Grieken namelijk ook via de Skythen kennen.

De Skythen kwamen uit het oosten, waarschijnlijk ergens uit Centraal-Azië. Niemand weet wat hun naam precies betekent. Zij noemden zichzelf Skoloters (Schutters?) en dachten dat zij het jongste volk ter wereld waren. Het gebied waar zij zich aanvankelijk vestigden was immens groot, 5000 kilometer, van de Oekraïne tot aan de grenzen van China, uitgestrekte graslanden onderbroken door stukken woestijn. Rond het jaar 700 drongen ze door tot Zuid-Rusland en de Krim, streken die niet gemakkelijk bereikbaar waren vanaf de Middellandse Zee. Vandaar zijn ze naar Klein-Azië getrokken en bereikten zelfs Noord-Perzië en Armenië waar ze dood en verderf hebben gezaaid. Op een gegeven moment keerden ze terug in de richting van Rusland. Daar moesten ze tot hun schrik constateren dat hun vrouwen intussen een hele reeks kinderen hadden gekregen bij hun slaven en dat die slaven zelfs een eigen leger hadden gevormd. Wat de Skythen ook deden, het lukte ze maar niet hun slaven eronder te krijgen totdat een van hen zei: *Waarom pakken we onze slaven niet zoals vroeger aan? We hebben altijd de zweep gebruikt en dat moeten we nu weer doen.* (IV, 3) De slaven raakten van de wijs toen ze die zweepen zagen, ze vergaten om te vechten en sloegen op de vlucht. Toen konden de Skythen zich eindelijk in het land vestigen. Sommigen gingen ploegen en verbouwden graan. Weldra was een groot deel van de korentoevoer naar Griekenland van hen afkomstig. Anderen werden boer en deden aan veeteelt of fokten paarden, en weer anderen zwierven als nomaden rond en er was een grote stam die zich de Koninklijke Skythen noemden. Ze beschouwden alle andere Skythen als hun knechten.

Herodotos zou de Skythen persoonlijk hebben bezocht. Vooral voor de geografie van het landschap koesterde hij grote belangstelling en met veel accuratesse beschrijft hij de vlakten, bergruggen en in het bijzonder de grote rivieren: de Donau, Dnjepr, Boeg en Don die als de grens tussen Azië en Europa gold. De Grieken hadden een handelspost in Olbia (Djnepr-stad) en waren ook tot Kiev gekomen. Herodotos verstond geen woord van het Skythisch. Daarin was hij niet de enige, want hij vertelt dat de Skythen die aan de kust handel dreven in honing, vis, zout, bont en, zoals gezegd, graan, gebruik maakten van niet minder dan zeven tolken in zeven verschillende talen. Hij constateerde dat ze er heel anders uitzagen dan de Grieken. De Skythen droegen jassen van mensenhuid, een strakke lange leren broek, ze hadden een puntmuts op, een pijlkoker om hun schouder waarvoor *ze van de rechterarm van de dode vijanden doorgaans de huid met nagels en al afstropen om er een hoes van te maken.* (IV, 64). Ze waren meesterlijk in het schieten met pijl en boog vanaf hun paarden die op de kleine Kozakken-pony's leken en die, in tegenstelling tot de ezels en muilezels, tegen de felle winterkoude bestand waren. In aansluiting hierop beschrijft Herodotos met nieuwsgierigheid en aangename huiver hun barbaarse en vaak gruwelijke gewoonten: het scalperen van dode vijanden; het drinken uit schedels; het offeren van krijgsgevangenen aan de oorlogsgod, in de gedaante van een oud ijzeren zwaard dat bovenop een geweldige hoop rijshout en takkenbossen was geplant; het levend verbranden als straf; het drinken van bloed om een eed te bezegelen; hun afkeer van vreemdelingen en vreemde gebruiken; de

zelfverminking bij de begrafenis van hun koning; de weezinwekkende gebruiken bij het graf, een jaar na de begrafenis, met vijftig opgezette paarden en evenveel ruiters. Resten van deze laatste ceremonies zijn door archeologen gevonden in de zogeheten koningsgraven, die ook op de Balkan en zelfs in Pruisen zijn ontdekt, en van latere datum in Roemenië en Bulgarije. Daarbij kwamen schitterende metalen gebruiksvoorwerpen aan het licht (thans te bewonderen in het Hermitage-museum in Sint Petersburg), want de Skythen waren geniaal in het smeden en decoreren van hun wapens, sieraden en vooral de paardenleidsels, vaak met (gestileerde) vogels en dierenfiguren versierd. Door Griekse auteurs als Aischylos werd Skythië dan ook de ‘moeder van het ijzer’ genoemd. Blijkbaar was hun andere manier van begraven niet aan de geschiedschrijver bekend: het zogeheten ‘ijsgraf’. Daarvan zijn in de laatste jaren een aantal voorbeelden gevonden in het Altai-gebergte. Het graf werd diep uitgegraven, de aarde erboven bevroor keihard, en een laag stenen op de top belette dat de grond weer ontdooide.

Herodotos vermeldt nog een ander kenmerk van hun onbeschaafdheid: het drinken van ongemengde wijn, terwijl de Grieken hun wijn altijd met water aanlengden. Een van de Spartaanse koningen *zou lange tijd met Skythische onderhandelaars hebben doorgebracht en tijdens de besprekingen van hen meer wijn zonder water hebben leren drinken dan goed voor hem was. Dat heeft er volgens de Spartanen toe geleid dat hij gek is geworden. Ik hoorde dat zij sindsdien bij een stevige slok ‘Daar ga je op z’n Skythisch!’ zeggen.* (VI, 84). Heel eigenaardig is een ander gebruik dat door Herodotos als eerste is beschreven: *Na de begrafenis reinigen de Skythen zich. Dat gaat zo: zij smeren hun hoofd in en wassen hun haren; met de rest van het lichaam doen ze anders. Eerst maken ze een tent door drie stokken tegen elkaar te zetten en daaroverheen doeken van wolvlit te spannen. Alles wordt zorgvuldig afgesloten. Dan wordt in het midden van de tent een teil gezet, volgegooid met stenen die door het vuur verhit zijn. Nu moet je weten dat daar in het land kannabis (hennep) groeit. [...] De Skythen kruipen met het vergaarde hennepzaad onder het tentdoek en strooien de zaadjes op de gloeiende stenen. Ten gevolge daarvan ontstaan meer rook en stoom dan in enig Grieks dampbad. De Skythen raken opgewonden van de dampwolken en joelen van opwindning. Voor hen neemt dit de plaats in van een bad, want zij wassen zich nooit over het hele lichaam met water.* (IV, 73-5)

De Skythen waren ongeletterd en hebben geen schriftelijke getuigenissen achtergelaten. Wel zijn er op een paar pijlpunten hiërogliefen gevonden die aan het Hittitisch waren ontleend. Na de tijd van Herodotos kreeg de stam van de Sauromaten de macht in het land. Zij waren onvriendelijk voor vreemdelingen en lieten die niet toe. Een militaire bedreiging vormden ze niet meer en daardoor, ook al omdat er geen enkel spoor van steden of monumenten is, zijn ze in vergetelheid geraakt.

In de noordelijke streken kon het ’s winters verschrikkelijk koud zijn, schrijft Herodotos. Het was daar eigenlijk onbewoonbaar, mede vanwege de onafgebroken sneeuwval. De Skythen zelf noemden de vlokken veertjes, maar Herodotos schrijft dat dit overdrachtelijk moet worden opgevat. Hoeveel Skythen er waren, is volgens de geschiedschrijver niet bekend. Ooit had een van hun koningen het bevel gegeven dat elke onderdaan een pijl bij hem moest inleveren. Het resultaat was een enorme massa pijlpunten. Toen besloot de koning om daar een levensgrote pot van te laten smelten die een inhoud had van 24.000 liter. Op die manier zou je het aantal Skythen kunnen raden. Maar dat is dan ook het enige wat erover bekend is.

Koning Dareios en de Skythen

Rond het jaar 513 deed de Perzische koning Dareios een inval in het land van de Skythen. Hij kon daar maar weinig uitrichten ook al omdat de Skythen zich voortdurend aan de confrontaties onttrokken en de tactiek van de verschroeide aarde toepasten. Ten einde raad

besloot Dareios te bluffen en schriftelijk te eisen dat de Skythen zich zouden overgeven, ze moesten, zoals dat heette, aarde en water aanbieden als teken van hun onderwerping. De Skythische koning liet dat niet op zich zitten en reageerde furieus. Hij liet onder meer antwoorden dat hij heel andere geschenken had dan aarde en water, en dreigde met de woorden: *Ik heb wel iets passends bij de hand*. En dan gebruikt hij een Griekse uitdrukking die voor ons gevoel gematigd klinkt ('jij kunt van mijn part *klaiein*, huilen'), maar die volgens een Grieks spreekwoordenboek een buitengewoon kwetsende uitdrukking is, erger nog dan de gewone verwensingen als 'loop naar de hel', 'loop naar de raven' enzovoorts. In het Nederlands moet er dus een grove vertaling voor gezocht worden, zoiets als 'val dood' of 'je kunt de pot op'. Het is goed te merken dat Herodotos veel plezier beleefde aan dit incident tussen de twee vorsten.

Daar kwam nog iets bij. De Skythen stuurden een gezant naar de Perzische koning met raadselachtige geschenken: *een vogel, een muis, een kikker en vijf pijlen*. *De Perzen wisten er geen raad mee en vroegen de man om opheldering, maar die antwoordde dat als de Perzen een beetje slim waren, ze zelf wel konden achterhalen wat de Skythen ermee voor hadden. Daarop staken de Perzen de koppen bij elkaar. In de uitleg van Dareios gaven de Skythen ermee aan dat ze zich wilden overgeven. Dit was volgens hem hun versie van 'aarde en water'. Tot die conclusie was hij gekomen op grond van het feit dat een muis de aarde als woonplaats heeft en net als de mens van graan leeft. Een kikker huist in het water, een vogel lijkt nog het meest op een paard en met die pijlen wilden de Skythen aangeven dat zij hun wapens zouden inleveren. Zo, en niet anders, moest alles volgens Dareios worden gezien. Gobryes, een van de zeven samenzweerders die de Magiër ten val hadden gebracht, was het met die verklaring helemaal niet eens. Naar zijn opvatting hadden de Skythen met die geschenken iets heel anders voor: 'Wanneer jullie, Perzen, niet als vogels in de lucht opvliegen of als muizen onder de grond verdwijnen en als kikkers in de vijvers springen, dan kun je je thuiskomst wel vergeten, want wij schieten jullie met zulke pijlen neer.'* (IV, 131/2)

Uiteindelijk deelt de koning het inzicht van zijn officier en geeft hem gelijk. Hij trok zich terug uit het Skythische land en de hele Perzische expeditie is op een mislukking uitgelopen. Hij vertrok zelfs zo overhaast dat hij de zieken en gewonden onbeschermd achterliet.

Of de aftocht werkelijk zo rampzalig was als Herodotos ons doet voorkomen, is overigens maar de vraag. Het zal nooit de bedoeling van Dareios zijn geweest om het hele gebied in het noorden van de Zwarte Zee in bezit te nemen. Het was hem veeleer te doen om een erkenning van zijn gezag door de Skythen en om het bezit van de goudmijnen in Dacië. Om die reden liet hij een legereenheid in Europa achter.

In Athene werd het **politiecorps**, bestaande uit staatsslaven, Skythen genoemd. Ze waren oorspronkelijk krijgsgevangenen geweest, en zorgden in opdracht van een college van burgers, de Elf, die de titel 'de wakers tegen de boosdoeners' droegen, voor de orde en rust tijdens de volksvergaderingen, in de rechtszaal, maar ook bij sportwedstrijden en zelfs in het theater. In totaal liepen wel 300 van dergelijke Skythen in de stad rond. Ze waren gewapend met pijl en boog en hadden een knuppel of mes in de hand om er zo nodig op los te slaan. Het is merkwaardig dat de Atheners, die blijkbaar geen hoge pet op hadden van het beschavingsniveau van deze barbaren, de vaak rigoureuze ordebewaking door de Skythische politie hebben geaccepteerd. Anderzijds lieten ze geen gelegenheid voorbijgaan om ze belachelijk te maken, vooral vanwege hun gebrekkige uitspraak en kennis van het Grieks. Hun problemen met de Griekse grammatica en hun onvermogen om de 'h' uit te spreken, waardoor zij een soort brabbels-Grieks spraken, wekten de lachlust op. Ook golden de Skythen als spreekwoordelijk dom. In de komedies worden ze vaak uitgescholden: *Sta daar niet als dooie diender, man, schiet op! De knuppel in de hand! Wat sta je daar te gapen, zak? Waar*

kijk je naar? Of zoek je soms de kroeg? Iets anders doe je nooit! roept hun commandant ze toe om ze in actie te laten komen. (Aristofanes' *Lysistrata*, 426-7)

EXTRA

AMAZONEN

De Grieken dachten dat aan de randen van de aarde, met name in het noorden, een volk huisde dat uit louter vrouwen bestond en geregeerd werd door een koningin. Langs de kust van de Zwarte Zee of op de Kaukasusbergen, maar ook in Ethiopië of in het zuiden van Noord-Afrika zouden deze vrouwen in groten getale te vinden zijn geweest. De Amazone-rivier in Zuid-Amerika heeft overigens niets met de antieke Amazonen te maken, maar is afgeleid van een indianenwoord dat ‘geluid van water’ betekent.

De Amazonen waren zeer bedreven in het paardrijden en deden niets liever dan vechten met mannen, waarbij ze gewapend waren met tweesnijdende zwaarden, strijdbijlen en halvemaan-vormige schilden. Aan de rijkunst van dit legendarische vrouwenvolk herinnert ons woord *amazonenzit*, waarbij een vrouw de beide benen aan één kant van een paard, maar bijvoorbeeld ook achterop de fiets houdt. Hun helmen, kleren en gordels waren genaaid van de huiden van wilde beesten. Op hun hoofd zetten ze een oosterse puntmuts en later de Perzische *tiara*, een hoofddeksel dat eruitzag als een kegel en gemaakt was van vilt. Anders dan de Griekse vrouwen hadden de Amazonen jakken met lange mouwen aan en droegen ze broeken.

Deze strijdsters leefden slechts twee maanden in het voorjaar samen met mannen die ze uit de buurtlanden hadden geschaakt en die ze na bewezen diensten wegstuurden. De jongens die daarna geboren werden, doodden of verminkten ze, maar de dochters werden opgeleid voor de krijgsdienst. De meisjes moesten hun maagdelijkheid bewaren totdat zij drie (mannelijke) vijanden hadden omgebracht, en wanneer ze ouder werden, werd hun rechterborst weggebrand zodat ze op volwassen leeftijd gemakkelijker de boog konden hanteren. Het woord Amazone werd door de antieken afgeleid van *a-mazos* dat borstloos betekent. Hun talrijke gevechten werden graag afgebeeld op friezen en metopen van tempels of op de vazen. Ze leden stevast de nederlaag tegen de Griekse *hoplieten* of zwaargewapenden en dat gold als een bewijs van de mannelijke superioriteit. De Grieken die zichzelf beschaafd vonden, beeldden op deze manier hun overwinning op onbeschaafde volkeren uit.

Het is de vraag of dit vrouwenvolk echt heeft bestaan of de Grieken dit bedacht hebben om aan te tonen dat vrouwen altijd de minderen moeten zijn van de mannen. Het verhaal dat Herodotos vertelt (IV, 110-116) doet vermoeden dat er een historische kern zit in de verhalen over de Amazonen. In de laatste jaren hebben Russische archeologen in het zuiden van de Oekraïne graven blootgelegd van mannen én vrouwen die met hun wapens, zoals dolken, lansen en zwaarden, zijn begraven. Dit kan een aanwijzing zijn voor het reële voorkomen van deze bijzondere krijgsters.

AMAZONEN IN DE MYTHOLOGIE

In de mythologische verhalen, vooral die waarin de sterkste helden een hoofdrol spelen, komen de Amazonen geregeld voor. Ook de grootste krachtpatser van de Grieken, **Herakles**, heeft de overtocht naar Zuid-Rusland gewaagd om de Amazonen te bezoeken. Deze held had in een vlaag van waanzin zijn vrouw en drie zoontjes vermoord en moest, om te boeten, twaalf opdrachten vervullen voor de koning van Mykene, Eurystheus. De vorst had een dochter, Admete, die dolgraag de beroemde gordel van de koningin van de Amazonen wilde hebben en dus werd aan Herakles opgedragen om die te gaan halen. Met deze ceintuur was iets bijzonders aan de hand. Zij was een cadeau geweest van de oorlogsgod Ares en wie die

gordel bezat, was verzekerd van de koninklijke macht en was bovendien altijd beschermd tegen de aanvallen van vijanden. Herakles zag toch wel op tegen de onderneming en nam een aantal helpers mee. Maar het viel allemaal reuze mee, want zodra hij was geland, kwam de koningin, die Hippolyte heette, hem tegemoet en bood zij spontaan de gordel aan. Ondanks de mannenhaat die Amazonen gewoonlijk koesterden, was zij op slag verliefd geworden op die boom van een kerel en wilde niets liever dan samen met hem naar Griekenland gaan. Dit was bepaald niet naar de zin van de andere vrouwen. Opgestookt door de godin Hera, die een gruwelijke hekel aan Herakles had, sprongen de andere Amazonen op hun paard en kwamen gillend en met hun strijdbijlen zwaaiend op het schip van de Grieken af. Herakles kreeg het boze vermoeden dat hij verraden was en sloeg Hippolyte dood. Daarna greep hij haar wapens en richtte een bloedbad aan onder de vrouwen. Slechts een paar wisten te ontkomen.

Onder de mannen die Herakles had meegenomen, was ook een andere superheld: **Theseus**, de koning van Athene. Toen de buit verdeeld werd na de overwinning op de Amazonen, kreeg hij de knappe Antiope als beloning. Hij nam haar mee naar zijn stad, zeer tot ongenoegen van de andere Amazonen die een expeditie tegen Athene op touw zetten. Zij drongen zelfs door tot de muren van de stad en streden bijna een half jaar lang met de Atheners. Er wordt verteld dat Antiope, die inmiddels haar hart aan de onweerstaanbare Theseus had verloren, dapper aan zijn zijde meevocht. Het resultaat was dat de Amazonen verdreven werden en de terugtocht moesten aanvaarden. Toch zou het niet goed aflopen met Antiope. Theseus was namelijk zelf op een ander verliefd geworden, de Kretenzische prinses Phaidra. Hij verstootte ruw de Amazone en nodigde Phaidra uit om met hem te trouwen. Terwijl de bruiloft in volle gang was, kwam de jaloerse Antiope in volle wapenrusting binnenstormen en dreigde alle gasten te vermoorden. Theseus liet gauw de deuren sluiten en na een grimmig gevecht gaf hij haar de genadeslag. Zo liep het avontuur voor deze Amazone wel heel triest af.

In de strijd tegen Troje was **Achilleus** zonder enige twijfel de steunpilaar voor de Grieken. Van hem werd gezegd dat hij in moed en kracht tegen de goden opwoog en zeker nadat hij de aanvoerder van de Trojanen, Hektor, had gedood, was hij heer en meester op het slagveld. Niemand durfde de strijd tegen hem aan te binden en de koning van Troje, Priamos, zag de toekomst somber in. Gelukkig voor hem kwam er redding in de nood: een leger van Amazonen onder leiding van koningin Penthesileia bood hulp aan. Zij was de dochter van niemand minder dan de god Ares. Dapper als zij altijd waren, reden de krijgsters de vlakte op en slaagden erin om vele Grieken te doden. De koningin daagde Achilleus, die geen idee had dat hij een vrouw tegenover zich had, uit voor een tweegevecht. Met de grootste moeite lukte het de Griekse held om haar met zijn lans te doorboren. Terwijl zij stervend op de grond lag, kwam Achilleus, nieuwsgierig naar wie zijn tegenstander wel mocht zijn, op haar af en trok de helm open. Tot zijn verbazing bleek het een vrouw van een betoverende schoonheid te zijn. Hij raakte op stel en sprong onder haar bekoring en hij betreurde het feit dat het allemaal zo gelopen was. In zijn verliefdheid nam hij Penthesileia in zijn armen en hij heeft haar nog urenlang omhelsd...

Ten slotte zou **Alexander de Grote** op een van zijn veroveringstochten de koningin van de Amazonen hebben ontmoet. De Griekse geschiedschrijver Diodoros Siculus vertelt er het volgende over:

Toen Alexander terugkeerde naar Hyrkania (bij de Kaspische Zee), kwam de koningin van de Amazonen naar hem toe. Zij heette Thallestris en regeerde over alle landen tussen de rivieren de Phasis en de Thermodon. Zij bezat een opmerkelijke schoonheid en lichamelijke kracht en werd door haar landgenoten bewonderd om haar moed. Nu had zij haar leger achtergelaten bij de grenzen van Hyrkania en was met een gevolg van driehonderd Amazonen in volle wapenrusting gearriveerd. De koning verbaasde zich over de onverwachte komst en over de

indrukwekkende verschijning van de vrouwen. Toen hij aan Thallestris vroeg waarom ze gekomen was, antwoordde zij dat zij een kind van hem wilde krijgen. Hij had zich door zijn krijgsverrichtingen doen kennen als de grootste held, terwijl zij de meerdere van alle vrouwen was door haar kracht en dapperheid. Daarom zou het kind dat uit zulke voortreffelijke ouders geboren werd, bijna zeker alle andere stervelingen overtreffen in uitnemende kwaliteiten. De koning was ingenomen met haar voorstel en willigde haar verzoek in. Dertien dagen lang bleven zij in elkaars gezelschap waarna hij haar met mooie geschenken eerde en haar naar huis stuurde. (Bibliotheka 17, 77)

SOLON

Hervormingen

Er zijn maar weinig Atheners geweest over wie zoveel verhalen in omloop waren als over Solon. Hij is geboren rond het jaar 640 v. Chr. uit een adellijk geslacht. Zijn vader was tijdens zijn leven al te vrijgevig geweest en had het familievermogen erdoorheen gejaagd. Daarom ging de jonge Solon in de handel. Maar al gauw zagen zijn stadsgenoten zijn grote verdiensten in en ze waardeerden hem om zijn wijze inzichten. In het jaar 594 v.Chr. kreeg hij van hen de volmacht om wetten voor de stad op te stellen en hij heeft belangrijke hervormingen doorgevoerd. Daardoor geldt hij als de grondlegger van de Atheense democratie. Hij schafte de voorrechten van de grootgrondbezitters af en verbood het om verarmde pachters als slaven te behandelen of te verkopen. De slaven die inmiddels in het buitenland verkocht waren, werden teruggehaald. Alle schuldbekentenissen uit het verleden werden nietig verklaard en de boeren konden opnieuw beginnen. Solon adviseerde ze om vooral olijven en wijnstokken te verbouwen; het graan kon geïmporteerd worden. Ook mochten hun kinderen nooit meer als onderpand gegeven worden. Daarnaast heeft hij het stelsel van munten en van gewichten hervormd. Hierna heeft hij algehele amnestie afgekondigd, dat wil zeggen dat de straffen voor politieke misdrijven werden kwijtgescholden. Alle vrije mannen werden ‘gelijk voor de wet’ verklaard. Door hem is de bevolking verdeeld in vier vermogensklassen, de rijksten konden magistraat of legerleider worden, de tweede groep diende als cavalleristen in de oorlog, de derde als zwaargewapenden en de laatste als lichtgewapenden. Iedereen had toegang tot de volksvergadering en de volksrechtbank, ook de vierde of laagste stand.

De wetten, die hij een geldigheidsduur van 100 jaar gaf, werden op houten tabletten geschreven en ook dat was nieuw. Nu stonden ze vast en waren ze voor ieder die lezen kon, controleerbaar.

Behalve deze ingrijpende veranderingen heeft hij op tal van andere gebieden nieuwe regelingen voorgesteld. Daarbij drong hij vaak aan op matiging, bijvoorbeeld tijdens de begrafenissen. Solon verbood de barbaarse praktijken zoals hij dat noemde, waarbij klaagvrouwen hun huid openkrabden, hun haren uittrokken, klaagliederen zongen en zich op de borst sloegen. Ook werd Solon geprezen om een wet die het verbood om van een overledene kwaad te spreken: de spreuk ‘van de doden niets dan goeds’ gaat op hem terug. De latere generaties hebben Solon veel lof toegezwaaid vanwege een andere vernieuwing: hij heeft het eerste staatsbordeel in Athene gesticht. ‘Solon, u hebt een wet bedacht die voor de hele mensheid van nut is geweest, u zou dit als eerste hebben ingezien, het is een maatregel die het volk ten goede kwam’ juichte een van de latere komediedichters, Philemon, geciteerd door Athenaios (*Deipnosophistai* XIII, par. 569).

Solon op reis

Herodotos vertelt ons dat Solon na zijn hervormingen voor tien jaar de stad Athene heeft verlaten om te vermijden dat hij gedwongen zou zijn een van zijn eigen wetten te overtreden. Uit andere bronnen is bekend dat hij bovendien dagelijks werd lastiggevallen door vragen en verzoeken om de bedoeling van elk voorschrift uit te leggen. Het viel hem moeilijk om het iedereen naar de zin te maken: *‘Bij grote zaken is het ondoenlijk allen te behagen’* zei hij. Tegelijk wilde hij wel eens wat meer van de wereld zien. Zijn faam als wijze was hem voorafgegaan. Hij maakte namelijk deel uit van het zevental wijzen dat onsterfelijk was in Griekenland. Ieder van hen mocht op de muur van de Apollotempel in Delphi een wijze, bondig geformuleerde spreuk laten aanbrengen. Aan Solon wordt de zegswijze *mèden agan* toegeschreven, die de lijfspreuk van de oude Grieken is geworden: ‘doe niets te veel’, of ‘niet overdrijven’. Een andere bekende uitspraak van hem luidde: *‘Zelfs op mijn oude dag leer ik nog steeds iets bij.’* Hij zou Egypte en Cyprus hebben bezocht en later koning Kroisos van Lydië. Ook wordt verteld dat hij contact heeft gehad met de man die als de eerste wijsgeer van de Griekse wereld te boek staat, Thales uit de stad Milete. Bij die gelegenheid bleek het gezegde ‘baas boven baas’ op te gaan. Het verhaal gaat namelijk zo:

*Solon kwam op bezoek bij Thales van Milete en uitte zijn verbazing dat Thales niets gaf om het huwelijk en het verwekken van kinderen. Op dat moment gaf Thales geen antwoord, maar na verloop van enkele dagen instrueerde hij een vreemdeling om te zeggen dat hij kortgeleden, zo’n anderhalve week eerder, uit Athene was gekomen. Toen Solon aan hem vroeg of er nog nieuws uit Athene was, zei de man, die zijn les goed had geleerd: ‘Nee, behalve de plechtige uitvaart van een jongen, die door de hele stad werd bijgewoond. Volgens de geruchten was hij de zoon van een voornamen burger, die vanwege zijn kwaliteiten in zeer hoog aanzien stond. Maar de vader was zelf niet bij de begrafenis aanwezig omdat hij al een hele tijd in het buitenland was. ‘Wat is die man ongelukkig,’ riep Solon uit, ‘hoe heette hij?’ ‘Ik heb zijn naam wel horen noemen,’ sprak de ander, ‘maar ik ben hem vergeten. Ik weet alleen dat iedereen de mond vol had van zijn wijsheid en rechtvaardigheid.’ Solon kreeg bij elk woord steeds meer angstige vermoedens en hij was op het laatst zo van zijn stuk gebracht dat hij aan de vreemdeling zijn eigen naam vertelde. ‘Heette die vader soms Solon?’ vroeg hij en de man bevestigde dit. Daarop sloeg Solon zich voor het hoofd, hij zei en deed alles wat gebruikelijk is wanneer je door zo’n groot verdriet bent getroffen. Nu kwam Thales tussenbeide en hij zei lachend: ‘Dit is precies de reden waarom ik afzie van het huwelijk en het verwekken van kinderen. Jij die zo sterk op je benen staat, bent volledig uit het lood geslagen. Maar ik kan je gerust stellen: maak je geen zorgen over dit verhaal, want er is niets van waar.’ (Ploutarchos, *Het leven van Solon*, 6)*

Terugkeer

Na zijn rondreis van tien jaren keerde Solon naar Athene terug. Daar moest hij tot zijn spijt constateren dat er overal burgertwisten waren ontstaan. De roep om revolutie was steeds luider te horen. Hierdoor zou het volgens hem onvermijdelijk zijn geworden dat er een tiran in Athene opstond en zo gebeurde het in feite ook: Peisistratos werd de alleenheerser van de stad en Solon verklaarde dat het volk van Athene dit aan zichzelf te wijten had. Niet veel later is Solon gestorven, op tachtigjarige leeftijd. Op zijn verzoek werd zijn as verstrooid op het eiland Salamis, vlak bij Athene. Ooit hadden de Atheners dat eiland op zijn aandringen veroverd. Om ze tot daden aan te sporen had hij zelfs een gedicht gemaakt dat hij in het openbaar voordroeg, waarna hij het commando kreeg

Solon gaat door voor een van de belangrijkste Atheners uit de geschiedenis. Later zou Plato zich erop laten voorstaan dat hij in de verte nog verwant was aan deze grote staatsman

KROISOS

Zo rijk als Kroisos

Wanneer in het oude Griekenland de naam van Kroisos, de laatste koning van de Lydiërs, viel, werd niet in de eerste plaats gedacht aan de man die, zoals Herodotos schrijft, de gangmaker is geworden van het conflict tussen Europa en Azië. Ook zijn verovering van de Griekse steden in Klein-Azië kwam niet meteen bij de mensen op. Maar iedereen in de oude wereld was op de hoogte van zijn onmetelijke rijkdom. Alle bezoekers van Delphi hadden daar zijn kostbare wijgeschenken zien staan: 170 blokken goud, elk zo groot als een halve baksteen, een leeuw van zuiver goud en 260 kilo zwaar, twee levensgrote mengvaten, een van goud en een van zilver, twee wijwatervaten, vier ronde waterbekkens van zilver, een gouden beeld van een vrouw, de halskettingen en siergordels van de koningin en ten slotte twee gouden penningen per hoofd van de Delphische bevolking. Vol ontzag werd gesproken over de gouden munten, *staters* geheten, die Kroisos had laten slaan en die per stuk bijna 11 gram wogen. Op de voorkant stonden een leeuw en een stier afgebeeld. Er deden verhalen de ronde over zijn onbekrompen vrijgevigheid en over de wijze waarop hij aan zijn bezit was gekomen. De rivier de Paktolos die door zijn koninkrijk stroomde, voerde goudkorrels mee en de mijnen van Lydië hadden een overvloed van dit edelmetaal. De schatkamers van Kroisos zouden uitpuilen van het zilver en goud.

Een van de gelukkigen die kon profiteren van de gulle hand van de koning, was de Athener Alkmeoon. Hij had de gezanten die Kroisos naar Delphi had gestuurd om het orakel te raadplegen, alle mogelijke assistentie verleend en dankbaar liet de koning hem naar de hoofdstad Sardes komen. Het verhaal gaat als volgt verder:

Daar mocht hij net zoveel goud meenemen als hij in één keer bij zich kon dragen. Alkmeoon wilde al het mogelijke profijt trekken van dit genereuze aanbod. Daarom trok hij een lang en breed onderkleed aan dat hij heel ruim liet overbloezen, en verder het grootste paar kaplaarzen dat hij kon vinden. Zo stapte hij onder geleide de schatkamer binnen. Daar viel hij gretig op een hoop goudpoeder aan. Hij propte zijn laarzen ermee vol en vulde de hele ruimte die zijn benen vrijlieten. Vervolgens stopte hij de diepe plooï van zijn kleed berstensvol met goud en strooide hij het stofgoud zelfs over zijn haar. Ten slotte deed hij het ook nog in zijn mond. Zo strompelde hij de schatkamer uit en hij kon nauwelijks een stap verzetten! Daar stond hij dan met zijn bolle wangen: een echte hobbezak, alles eerder dan een mens. Natuurlijk moest Kroisos lachen toen hij hem zo zag. Hij liet hem al dat goud houden en gaf hem minstens zoveel extra. Op die manier is de familie in één klap rijk geworden en was Alkmeoon in staat zich een vierspan te permitteren waarmee hij in Olympia de overwinning heeft behaald. (VI, 125)

Het bezoek van Solon

De Atheense staatsman, de wijze Solon, zou bij zijn bezoek aan Sardes koning Kroisos een lesje hebben geleerd. Dit bezoek had in de oudheid een zekere faam, ook al wist men wel dat het in praktijk nooit heeft kunnen plaatsvinden. Kroisos is niet eerder dan in het jaar 560 v.Chr. koning van Lydië geworden, en dit is het sterfjaar van Solon die toen al lang en breed in Athene was teruggekeerd. Dit heeft in de loop der tijden geleid tot een aantal vragen van lezers en geleerden.

In de eerste plaats: waarom zou Herodotos zo'n verhaal in zijn geschiedwerk hebben opgenomen, terwijl ook hij kon weten dat het een legende was?

Verder: waarom geeft Solon nu twee voorbeelden van mensen die zich eerder dan koning Kriosos gelukkig mogen noemen? Was één voorbeeld niet genoeg? En was er voor Kroisos toen hij het relaas over de Athener Tellos had gehoord, er niet meteen de aardigheid af? Het is nauwelijks voor te stellen dat deze zelfingenomen koning ging bedelen om de tweede plaats.

En ten slotte: waarom zou die Tellos gelukkiger zijn dan Kleobis en Biton?

Het antwoord op die drie vragen is niet gemakkelijk te geven. Het beeld dat van het optreden van Solon wordt geschetst, past goed bij alles wat er verder van Solon bekend is. Hij heeft namelijk zelf gedichten geschreven waarin hij soberheid en bescheidenheid prees. De zucht naar rijkdom leidt alleen maar tot ellende: *‘de goden laten de mensen de jacht op winst maken en daaruit ontstaat het ongeluk.’* Denk ook aan zijn beroemde uitspraak *mèden agan*, ‘niets teveel’ (zie pagina 52). Herodotos kende de gedichten van Solon en vanuit die kennis legde hij Solon de redenering tegen Kroisos in de mond. Voor de Grieken van zijn tijd moet dit herkenbaar zijn geweest en het klopte goed met het beeld dat zij van Solon hadden. Zij stoorden zich niet aan de historische onmogelijkheid van deze ontmoeting.

Waarschijnlijk heeft Herodotos later het verhaal van Kleobis en Biton toegevoegd, nadat hij het in Delphi had gehoord en daar de beelden van dit tweetal had gezien. Het zal in zijn ogen een verrijking zijn geweest, en volgens hem moet het gepast hebben bij de andere uitspraken van Solon.

In een van zijn langere gedichten beschrijft Solon de tien verschillende levensfasen, elk zeven jaar lang, van een man. De ideale levensduur is 70 jaar, waarin een man zijn hoogtepunt bereikt, en dat geluk is aan Tellos ten deel gevallen (*‘Wie de tiende fase heeft bereikt, voor hem komt het uur van sterven nooit te vroeg.’*). Kleobis en Biton zijn nog niet zover als Tellos, zij zitten in de vierde fase, waarin volgens Solon de lichaamskracht op zijn sterkst is (*‘In het vierde zevental bereikt de lichaamskracht zijn hoogtepunt en bewijzen de mannen hun moed.’*) Daarom kreeg Tellos de eerste plaats en werd hij gevolgd door Kleobis en Biton.

De verovering van de hoofdstad Sardes

Wanneer Kroisos besloten heeft om de aanval tegen de Perzische koning Kyros in te zetten, wacht hij met smart op de hulp van bondgenoten. Hij had een verdrag met de farao van Egypte, met de koning van Babylon en met de Spartanen gesloten, maar geen van de drie kwam op tijd te hulp. Kroisos had beter op hun komst kunnen wachten en bovendien was er een voorteken geweest dat hem had kunnen waarschuwen. Bij de stadsmuren van Sardes was een slangenplaag uitgebroken en vreemd genoeg deden de paarden zich graag tegoed aan die beesten, ze lieten er hun gewone voedsel voor staan. Te laat kreeg Kroisos te horen dat een paard staat voor een oorlogszuchtige indringer en dat de slangen ‘kinderen van de aarde’ zijn, de plaatselijke bevolking dus.

De Lydiërs hebben zich dapper verdedigd, vooral de ruitery. Er was echter een grote handicap: de paarden konden de aanblik en de stank van de kamelen in Kyros’ leger niet verdragen en sloegen op de vlucht. Het werd daardoor een moeizame strijd en op het laatst trok Kroisos zich met zijn manschappen terug in de onneembare burcht van de stad. Ook nu weer werd Kyros door een gelukkig toeval geholpen. Een van zijn mannen had gezien hoe een Lydiër de helling van de burcht was afgelopen om zijn helm op te rapen die naar beneden was gerold. Dit tafereel had hem op een idee gebracht en hij besloot zelf ook eens aan die kant te proberen om naar boven te klimmen. Met een stuk of wat anderen is hij omhoog geklauterd,

waarop een veel grotere groep zijn voorbeeld volgde. De gevolgen zijn bekend: Sardes is veroverd.

Kroisos wachtte in zijn paleis gelaten af wat er zou gebeuren. *Een Perzische soldaat die niet wist hoe de koning eruitzag, kwam op hem af om hem neer te steken. Kroisos zag hem wel aankomen, maar stak geen vinger uit, verdoofd als hij was door alle tegenslagen. Nu zag zijn zoon die altijd doofstom was geweest, het dreigende gevaar en van louter angst bleek hij ineens te kunnen spreken: 'Nee, niet doen!' schreeuwde hij. 'Je mag Kroisos niet doden.' Dit zijn de eerste woorden geweest die hij liet horen en hij heeft de rest van zijn leven zijn spraakvermogen behouden.* (I, 85)

Het bericht van de verovering van Sardes sloeg destijds in als een bom. Er wordt verteld dat een van de priesteressen in het land van schrik opeens een baard kreeg.

Aanbevolen literatuur

Herodotos, *Het verslag van mijn onderzoek [Historiën]*. Vertaald, ingeleid en geannoteerd door Hein L. van Dolen, Nijmegen/Amsterdam, 2007, vierde druk

Herodotus, *The Histories*, translated by Tom Holland, Penguin Books Ltd, 2014

Herodotos, *Macht heeft vele minnaars, vijftig verhalen*. Vertaald door Gerard Koolschijn, Van Oorschot, 2016

Tom Holland, *Persian Fire*, Little Brown UK, 2006. Nederlandse editie: *Perzisch vuur*. Vertaald door Jos den Bekker, Athenaeum Polak & Van Genneep 2007

Ryszard Kapuscinski: *Travels with Herodotos*, Penguin Books Ltd, 2008. Nederlandse editie: *Reizen met Herodotos*. Vertaald door Ewa van den Bergen-Makala, De Arbeiderspers, 2005

COLOFON

Home Academy Publishers geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te streamen in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kunt u kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een smartphone of tablet.

Kijk verder op WWW.HOME-ACADEMY.NL

UITGAVE Home Academy Publishers
 Middelblok 81
 2831 BK Gouderak
 Tel: 0182 - 37 00 01
 E: info@home-academy.nl

OPNAME Sandro Ligtenberg (Amsterdam, oktober & november 2017)
STEM INLEIDING F.C. van Nispen tot Sevenaer
MUZIEK Cok Verweij
MASTERING Frits de Bruijn
VORMGEVING Floor Plikaar

© Copyright 2018 Home Academy Publishers, Den Haag
ISBN 978 90 8530 173 8
NUR 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.